

भारतवीररत्नमालायां द्वितीयं रत्नम् ।

गोपबन्धुप्रतिपालकः-

द्वयपति-

श्रीश्रीवाजिमहाराजचरितम्

लेखकः

हसूरकरोपाह्वः श्रीपादशास्त्री

(भ्यावतीर्थः, वेदान्ततीर्थः, मीमांसातीर्थः, साय्यसागरश्च)

पुस्तक

इन्दूरनगरे

'मालवा स्टेशनरी अँड प्रिन्टिंग वर्कर्स' नाम्नि मुद्रणालये
सदभ्युत्थेण प्रकाशकस्य कृते मुद्रापितम्

(अस्य पुनर्मुद्रणे सर्वथा प्रकाशकरवैवाचिकारः)

अस्यम्-पादोत्तं शय्यकद्वयम् (१॥१॥)

(प्रेषणव्ययःपृथक्)

**Publisher—Shripad Vaman Hasurkar,
Imalibazar, No. 30 Indore city, C. I.**

**Printers—The '...' Stationery & Printing
Works, L. d. Indore, C. I.**

प्रस्तावना.

अदि भारतवामिना ' मम त्रियपान्धवा ' इदं रत्नं तत्रभवतो
 निरिच्छगुणमण्डलविष्णुनात्म्य, परद्र-गणपकान्दानिमृदुहस्य, सनातन-
 धर्मरक्षणघट्टकं वज्रस्य, स्वमातृभूमिमातंश्रयपान्दनाभ्वरदोषितस्य
 दुर्मदोन्मत्तवचनोद्देजिताना गवा मथाऽऽनुन्द्गीगा शरणस्य, यवन-
 राभ्यधूमकेतो, अपारशौयोकरस्य, उग्र, १३३३३३भूयस्य, महाराष्ट्रम-
 हंसाभास्यतिष्ठकस्य, भोमलेकुलनु गतां, धर्मशिवराजस्य पावनं स्वव-
 दारादर्शभूत परितामृत भवता देशशायसना परिप्रेषु हस्तकमलेषु
 निक्षेपतो मे मानस वामप्येवामानन्दस्य वग वासा भजेन धन्यः
 स कालो यत्र महाराष्ट्रस्थान-परमेश्वरः महाराष्ट्रस्य शिवराज-
 रूपेणावततार, महाभारत ? ग. १३३३३३ - नेरुमान्याया मानु-
 जिजाद्व्या जनित्रा परमनिमृदागः अरानशसस्वामिनामनुमह-
 पात्रमभूत्. दुःसंहन यवनामिना निरंधकृत्पानि महाराष्ट्रस्थानि
 छत्रियकुलदमनानि स्वप्रतापेन प्राकाशयत् येन परमशलाह्योऽपि
 विशापुराधीशो लीलयेव पराजित, कदटी दिहीधरः स्वजुद्धिवैभवेन
 विस्त्रापितः, सर्वानपि बल्यस्थानाकान्तघममभारतवर्षान् यवनाधीश

न्विजित्य महाराष्ट्रम्: स्वातंत्र्यसौभाग्यालं कृता कृता, तस्य जनकस्यैव
 महात्मनः शिवराजस्य प्रतापम् वर्णयितुं कथं मादृशो मानवः
 शक्नुयात् ? तथापि शिवराजस्य लोकोत्तरं चातुर्यं तथा मातृभक्तिं तथा
 दीनदयालुतां निरीक्ष्य विस्मितस्तदीयं चरितं वर्णयितुं संकल्पमकर-
 यम्. संप्रति प्रायः सर्वेषामेव भारतवासिनां संकल्पा उत्पद्यन्ते
 विलीयन्ते नतु सफला भवति तथापि 'भगवता मदीयः संकल्पः
 सफलीकृत इति तं त्रैलोक्यनाथं नमस्कारैः संभाव्य गुणदोषवि-
 वेकचतुरान् पाठकान् गुणग्रहणाय विज्ञप्य विरमामि.

विदुषां वशंवदः

भीषादशास्त्री.

मुख्यविषयानुक्रमः

१	पूर्वश्रवणः	१-१४
२	कुलकृतम्.	१५-३०
३	पितृचरितम्.	३१-३९
४	निवाराजन्म, धात्वर्थ.	४०-५३
५	शिक्षणम्.	५४-६६
६	स्वराग्यस्थापनाकारणानि.	६७-७५
७	सादायब्जम्.	७६-८१
८	स्वराग्यस्थापनारंभः.	८२-९१
९	पितृसंकटधारणम्.	९२-१०६
१०	विजापुराधिपेन रामं संमामाः	१०७-१३४
११	गौराचन्द्रं ममुद्रस्वामित्वं च.	१३५-१३९
१२	दिहीपतिना समं वैराज्यं समामाभ.	१४०-१५७
१३	दिहीनगरगमनं मत्र कारागारवासः.	१५८-१६८
१४	मुक्त्या मतोनिवृत्तिः स्वदेशगमनं च.	१६९-१७८
१५	राग्याभिषेकोराग्यव्यवस्था च.	१७९-१९०
१६	कर्णाटकाक्रमणम्.	१९१-१९९
१७	सञ्जनसमागमः.	२००-२०५
१८	व्यसंसारः.	२०६-२१५

- १ महाराष्ट्रदेशपरिचयः
- २ यवनानां दक्षिणापथे प्रवेशः
- ३ यदामनीराज्यं उदीया विभागाः
- ४ यवनानामभिशासने कृत्स्नस्य भारतस्य स्थितिः

(१)

अस्मि ममन्ते भारतपर्ये विख्यातः, रावेनः परमविस्तीर्णैः पर-
 मप्रचण्डपायाणावलिमंरुटिनैरतिविशालघनशृभराजिममाश्यादितैः शू-
 र्यादिपशुनिवासीभूतैः सहाचलस्य पादैर्व्यापृतः, स्थाने स्थाने
 विराट्मानैः स्वानंत्र्यानिधिग्धकैरिष्व परकीयदवनादिरिपुगणासृष्टैः
 घकलमाधनसम्पन्नैर्नगरैरिष्व दुर्गैर्मनोहरा, चतुरश्रैर्वावलमंश्रुवैर्नाना-
 भान्यांशुभूयितैः कचिद्वर्गितैः कचिद्रुष्टैः कचिन्पानैः स्थलाविभागेरति-
 सुन्दरा, स्वपाविद्यनाशमिया यवनाक्रान्तादायावतात्समागतैरिष्व

विष्ण्वागपाविऽयेनांनानीधिंम्यलैः पावितः, भागीरथीमगिन्येव वा रिक्त
 चक्षुशंकेयेव मद्यापलभागतया भागीरथ्येव वा परमपवित्रसत्त्वित्वा
 चभयभूत्विराजमानधान्यांशुरमण्डितक्षेत्रजातप्रविधिषविषित्रया कृष्ण
 नद्या समलंछितः, प्रतिपद्विराजमानैरितिहासप्रसिद्धैः स्थलैः प्रातःपौर्ण
 महाराष्ट्रनामा महान् देशो दक्षिणापथे.

यश्च—सफलेष्वपि भारतप्रदेशेषु यवनाक्रान्तेषु, सर्वेषु च
 भारतवासिषु दुर्भयवर्षादितेषु, भगवत्या अनायासाः कामधेनो
 इव स्वातंत्र्यदेव्यादिचरं निर्मयनिवासम्यानतां प्राप.

यं च—सर्वधर्मोपकारक ऐहिकामुष्मिकमुसदायी सर्वत्र सर्वेषु
 संमानितः, सनातनधर्मः प्रथमैयवनैराक्रान्तः स्वरक्षणार्थं सर्वत्र
 गत्वाऽकृतार्थः शरणीकृत्याऽऽत्मानं ररथ.

येन च—समाक्रान्तसकलभारतवर्षा पवित्रभारतमहिलापातित्रत्व
 हारिणी देवालयध्वंसकारिणी मात्स्यकविप्रगणत्रासदायिनी यवनवात्य
 बलात्प्रासिद्धा दक्षिणापथमार्योवर्तमिव नातिचक्षाम.

यस्मै च—रोचते स्वतुलपावित्र्यं, स्वातंत्र्यं, सदाचारः, दीपोद्यो
 गित्वं, कुशाग्रबुद्धित्वं, समाजसुधारणा, निरतिशयं शौर्यं च.

यस्माच्च—तानात्रिमालुसरे, बाजीप्रमुदेशपांडे, प्रमृतयोऽपारशौर्यं

विराजमानानि महागद्गूदेजवर्तीनि अनार्यगन्थानि जेतुं मतिमहूर्षन्-
महता साहसेन नर्मदां समुदंध्य त्रिध्यापद्ममध्यगामिना मार्गेण मारु-
राष्ट्रं प्रविश्य क्रमेण तत्रत्यानि राग्यानि स्वामत्तानि कुर्वोगाम्ने आर्याः
सकलमपि दक्षिणापथमारुन्धानार्यान् दामांश्चक्रुः. तेऽपि काष्ठग्रामं
दुर्दशां स्वीकृत्य तेषां दास्यं च प्रायो दक्षिणापथ एव स्थित्वा स्वकी-
वनमयापयन्.

एवं समग्रस्य भारतवर्षस्य स्वामित्वं लब्ध्वा ते आर्याः स्वराज्य-
व्यवस्थां कुर्वाणाः प्रथमतः स्वकर्माणि चतुर्षां व्यभञ्जन्त. तानि च
शिक्षणशासनवाणिम्यसेवाभेदेन भिन्नानि सकललोकशास्त्रप्रतिदानेषु
तदर्थं च ते स्वीयेभ्य एव कांश्चित्तैलप्रज्ञान् जनान् विशिष्य शिक्षार्थं
न्यपुञ्जत. एवमेव तत्तत्कर्मयोग्यान्त्यानपि, तेऽपि यथाह्ये कर्त्त-
व्यं लब्ध्वा महता मोदेन तयोत्साहेन स्वकर्मणस्तादृशमुत्कर्षं चतुर्षां
सर्वेऽपि जगतीतलवासिनस्तदानींतनाः पुरुषाः परं न्यस्मयन्त. अद्यापि
हि प्राचीना इतिहासविदस्तं विभज्यकर्मकारिणामार्याणामुत्कर्षं प्रतिपा-
दयन्ति. विचारशीलास्तामेव समाजव्यवस्थां कामयन्ते.

एवंक्रमेण लौकिकमुखस्य परां काष्ठामारुदेषु सकलेष्वपि जातेषु
ते व्यवहारार्थं तथा कार्यस्य सौकर्यार्थं च कल्पिताश्चत्वारो विभा-
गाः सकलोत्कर्षकारणं परस्परैक्यं विस्मृत्य प्रत्येकं भिन्नानमन्यन्त.
अथा हि प्रथमं ब्राह्मणाः क्षत्रियादीनधस्तनान् वर्णान् कयाऽपि विष्-
त्या पीडितानबलोक्य तत्साहाय्यं शीघ्रमकारुण्स्त्वया तदीया वंदाता

सर्वस्वेयं भारतभूः कपर्दिकाप्रशेषाऽपि नामयन्. अगगितान् जनान्नि-
हृत्य तदीये रक्तैश्च मित्रा न नयनयोः संतोषमकरोत्.

वाचकाः ! जीवत्सु बलाह्येषु तेषु क्षत्रियराजेषु अकस्मादनाप-
त्येव भारतस्य लुण्ठनं यवनैः कृतमिति विचित्रं विस्मयकरमिशामाति,
तथापि ये खलु विचारशीला न ते विस्मयन्ते ! बलाह्योऽपि महानपि
तूष्णयः सूस्मेणाऽपि दृढेन धातेन विधूयते न वा ! स्थाने स्थाने
विदीर्णो नानाछिद्रान्वितो महानपि पर्वतः स्वल्पेनाऽपि निर्गरेणान्तः
प्रविश्य चूर्णीक्रियते न वा ? तथैव बलाह्याऽपि क्षत्रिया अन्यैरु-
दासीनैः कश्चिद् यद्द्वैपैर्भारतवामिभिरकृतसहायाः संहतैर्यवनैः
पराजिताः. न केवलं क्षत्रियाणामेवेषा दुर्गतिः किंतु सर्वेषामपि त्रैवर्णि-
कानां, बान्धवाः ? न खलु केवलमन्ये त्रैवर्णिका एव क्षत्रियानद्विपर-
नासाहाय्ययन् किंतु क्षत्रियभूपाला अपि परस्परं बध्द्वेषाः स्ववैर-
निर्यातनार्थं यवनान् स्वमाहाय्यार्थमाव्हयन्. एवंस्थिते परस्परद्वेष-
भिन्नानां क्षत्रियाणां विजयः कथं स्यात् ? सञ्जनाः ? यवनानां समये
भारतवामिनः क्षत्रियभूपालाः कथं परस्परमद्विपन्निति दर्शयितुमहं
कांश्चिद्दृष्टान्तानितिहासप्रमाणान् लिखामि.

यदा चायं महंमदधोरीनामा यवनराजो भारतमाचक्राम तदा
पिहीनगणे क्षत्रियकुलावतंसं पृथ्वीराजो राज्यमकरोत्, तरिमन्नेव समवे
गुर्जरदेशे भोजामीमदेवनामाऽयः क्षत्रियथेषु एव स्वराज्यं न्यायेन
प्रशशास. स चाब्रूदुर्गे राज्यकारिणः परमारराजस्य श्छिनीकुमारी
नाम कन्यां बलादेवायाचत. अयूनरपतिस्तु तां याचनां तिरस्कृत्य

यदा हि यवनानामितिहासं वाचकः पठति तदा रात्रिदिवं . . .
 तथा परजापायादचापहारार्यं ते कीदृशानि कर्माणि चतुरिति चित्ते
 कुर्वाणः स विस्मयसागरे निमग्नानि. गुन्नाम, गिष्टज्ञी, गन्धर्व,
 मोगलाभिधाना यवनवंजा यलोन्मत्ताः पूर्वं दुर्बल्यमान्. यदा च
 खिष्टज्ञीपुत्रममवो जलाजुरीननामा यवनाधिपो दिहीधरोऽम्बवत्तदा
 तस्य भ्रातृपुत्रोऽप्रावर्तानो योषुकाम आर्यावर्ते जेतव्यामावं परयन्
 दक्षिणापथे आर्यावर्तसमागतैः क्षत्रियैः स्थापितानि राज्यानि जेतुमाच-
 कांक्ष. स तु महत्या त्वरया गुर्जरेदेशं प्रविश्य तदधिपं कर्णराषं
 विजित्य तद्भार्यामात्मपत्नीं व्यपत्त. ततो देवगिरिं गत्वा तदधिपं राम-
 राषं विजित्य स्वसामन्तमकरोत्. महाभागाः ! अयमेव पराक्रमी अह्ला-
 र्हीन इत्थं दक्षिणापथविजययशो लब्ध्वा निवृत्तः स्वपितृव्यस्य दर्शन-
 यागच्छत्. तत्र च महता प्रेम्णा सत्कृत्य कुन्तलमापुच्छन्तं तमेव
 पितृव्यं पूर्वं संकेतितैः शम्भोपजीविभिर्निहत्य स्वयं दिहीधरोऽम्बवत्-
 वाचकाः ! परयत रान्यलालसायाः स्वरूपं. यो हि जलाजुरीनः स्वभ्रातृ-
 पुत्रं विजयितं सत्कर्तुमागतः स एव तेन निहतः ! अस्तु. अयमेव
 दक्षिणापथविजयी प्रथमो यवन इति वाचकैरवधारणीयं.

यदा चायं प्रबलो यवनो दक्षिणापथं जेतुं समागच्छत्तदा दक्षिणाप-
 थानि समीचीनानि राज्यानि व्यराजन्, तानि केवलमैतिहासिकवृत्त-
 ज्ञानार्थमिह संक्षेपेण लिखामि. तदानीं महाराष्ट्रे यादवकुटुम्बभूत
 देवगिरिराजधानीका राजानो राज्यमकुर्वन्. तैलंगदेशे वांगुळराज-
 धान्यां नरपतिनामानो नृपा आसन्. द्राविडदेशे मदुरारजधानीका

वाङ्मयानुदयंभवा भूपाला मुवमपालयन्, तत्रैव वाग्गीर्तगजपानावाः
 वेदोक्तवदभवा वागानो ज्यगजन्, अन्ये च ग्धाने ग्धाने पराक्रम-
 ज्ञातिगो भूपाला यथातपित दक्षिणावदस्मीन्पाटयन्, पश्यु उपरि-
 निवेदिता यवनो यदा दक्षिणावर्षा जेनुमापयी तदा गगेन गतेन
 भवा ह्यत्र इदंते मतेऽपि वागाने ज्ञानोद्भवान्भवन्, नभायमदा-
 वहीनाः प्रमोत एतेभ्यश्चरन्ते वृत्तं दक्षिणावर्षे निर्जित्य गतेभ्यश्चरे
 एवं स्वयमस्वोपागानामन्दिर् विधायापाग्धनराशिभिः समं स्वगत-
 धानीमाजगाम,

(३)

एवं एतेन वृत्तं दक्षिणावर्षे निर्जित्य दिवंगतेऽहाउराने
 तदोया वंजजाः दक्षिणये दिहीधरा गभवन्, तत्रैव चरन्तं विद्वज्जी-
 र्णमंभूते दिहीधरं निहत्य गतेमदतश्चल्यनामा यवनो यदा दिही-
 श्चरे बभूव तदा दिहीननरे गंगुनामा कश्चन विचरन् न्यतारत्,
 तत्र गंभिधौ हसननामा यवनदाग जागीत्, पश्य स हरेण शंभु
 कर्पेन भूमौ मुपर्णपम्पुर्णमेकं भाण्टे लेभ, तत्र भाण्टं स्वयमासेन
 भवं वृत्तं निवेद्य ममर्षयन्, स च तन्वामो मभ्य प्रागाणिकता-
 भवदोक्त्वा मन्नुष्टमं दास्यामोऽवदित्वा दिहीधरान् मेरायां न्यवे-
 तयन्, पापराः ? भयोमय प्राप्तिद्वयं यत्पामनीसंभ्रम्य दक्षिणावर्षो-
 वयवनागायस्य प्रवरा संस्थापकः, भवन्, शान्तमेवाव हसनो दिही
 इवस्व वृषो संपाद्य दक्षिणावर्षे तेन नियुक्तः सम्यक्

रोम्, अचिरादेव गुर्जरप्रान्ताध्यक्षो राजद्रोही नाम भूत्वा स्वतंत्रं
 भवितुमिषेप, तं च दक्षिणापथनियुक्तो राजप्रतिनिधिरसाहाय्ययत्
 तं तु गुर्जरप्रान्ताध्यक्षं शासितुं स्वयं दिह्लोथरो महता सैन्येन सम
 गुर्जरदेशमागत्य लब्धवशास्तस्य माहाय्ययितारं दक्षिणापथाधि
 कारिणं शासितुं महाराष्ट्रमायसौ, अशान्तरे दिह्लोप्रान्ते किंचित्संकट
 मुद्गभूव, तस्य निवारणार्थं तं प्रदेशं त्रिगमिपुः स स्वद्रोहिणो दक्षिणा
 पथमैवकस्य शासनिकर्मणि एतं हसननानार्तं यत्नं नियुज्य
 'जाकरमान' पदव्या ममलंकाद्वार, तत्रच स्वदेशं गते दिह्लोषो
 दान्भिर्मुं दक्षिणापथमागतं च 'अह्लाडर्षीनदमन' नाम्ना विख्यापयत्
 हृन्सस्य दक्षिणापथस्य स्वामिनं व्यधात्, क्रमेण तैलंगणगोहवनादि
 विभागाध्यक्षैः ममं युद्धानि विधाय मकलमेव दक्षिणापथमनुग्रहात्.

वाचकाः ! एवंविधया संस्थापितेऽस्मिन् पदामनीराज्ये नष्टं
 यदनराजा अभवत्, यदा चामिन् महानि राज्ये ये मरु शासना
 राजा नियुक्तास्तत्रद्विभागाध्यक्षान् एव राजानं ध्यमनासकं योऽ
 निर्भया अभवत्तदा हृन्समिदं राज्यमनश्यत्, नष्टस्यास्य महाराज्य
 स्य पंच विभागा अभवन् ते च गान्तो यथा—

विजापुरस्थः—शादिगुशाहीनामकः

गोवर्द्धकोऽस्य—हनुवशाहीनामकः

मन्दास्यः—दुमादशाहीनामकः

मद्गदगणस्थः—निजामशाहीनामकः

अहमदाबादस्थः—पेरीदशाहीनामकः

श्यतां नयन्ति न पलात्कारेण, पलात्कृत्यादय जिनाभ्यः जना द्रुमं न-
 पन्ते, प्रजाप्रसाद्भूमिणा हि राजमत्तेनि सर्वेषां मनं, एषैव गजर्नातिः
 सा तु यवनेषु भंशर्ताऽपि नासीत्, ते केवलं सहस्रपङ्केनैव राग्यशासन-
 मज्जानन्, तेन प्रतिवर्षं सहस्रशो राजद्रोहिणः प्रादुरभवन्, प्रजाजना-
 अपि दुर्बलं स्वाधिपं धीक्ष्य तदीयप्रसादात्मानं मोषयितुं प्रायन्तः,
 ततो भारते स्वास्थ्यस्य नामापि नाश्रूयत.

किंच—यथा हि सकलो जनः स्वामीष्टं घनादिकं मन्वते तथैव
 स्वकलत्रपुत्रादीन्, एवंस्थिते भारते विजित्याप्रत्याः सुस्वरूपा महिष्ठा
 दासीः कर्तुं प्रयतमाना यवनाः सर्वानपि भारतवासिनोऽभारदुःख-
 रागरनमानकार्षुः, न केवलं नाशरणाः सेवका यवना इत्यं चक्षुः, किन्तु
 परदारापहारकर्मणि दिक्षीश्वराभ्यपि निपुणा एकास्तन्, पतेषां जायापह-
 रणार्थं ते महान्ति बुद्धानि व्ययुः, प्रसिद्धो दिक्षीश्वरोऽह्लादर्शनः
 चित्तोद्बुद्धोऽप्यस्य महाराजलक्ष्मणसिंहस्य वितृच्यपत्नी पद्मिनी
 लावण्यवती निशम्य तां कामयमानो पौरं युद्धं विषाय स्वकीयार
 सौनिकंस्तथा परानपि अगणितान् समरदावानले जुहाय, अन्ते तामपि
 महाभाग्यां सर्वां पद्मिनीं बन्धौ श्लभायितां नाहमैव, सखनाः!
 सर्वस्मिन्नसारं संसारे सारं कौटुम्बिकं मुखं, तत्र च गृहिष्येव सुखं
 कार्षं, तस्मा एवापहारे निराशो मनुष्यः किं किं न श्रुत्वा!

अपिच—यथाहि संसारे मानवा लौकिकं मुखं कामयन्ते तथैव
 मानसपि, यदि ते मानं न कामयेरंस्तदा लौकिकं मुखं प्रसूतं

पु अत्रियदुलेषु ब्राह्मणाभपि गृहीतभिन्नभिन्नवेग उपासनोपदेशंङ्गां
 सर्वेभ्यो भारतस्वेमां दुरवस्थां निवेद्योत्तेजयामासुः. एवरीत्या यत्र-
 संतापिजानां सर्वेषां भारतवासिनां स्वातंत्र्यलाभेच्छा कथं महाराष्ट्र-
 पालकसमूहैरिति त्रयं क्रमेण निरूपयिष्यामः.

- १ यवनानां प्रानाद्दक्षिणापथभागताः क्षत्रियशाखाः
- २ रात्रस्यानक्षत्रियवृत्तम्.
- ३ मोसलेरुलोत्पन्नानां प्रधानपुरुषाणां संक्षेपेण वृत्तम्.
- ४ पितामहस्य मालोजिरात्रस्य याविस्तरं वर्णनम्.

[१]

वाचताः ? निरूपितो मया यथामति पूर्वप्रसंगः. यद्यप्यहन्ता
 चरित्रनायकस्य वृत्तं निरूपयितुं योग्यं तथापि शिवनृपतेः कुलवृत्ताना-
 नार्थमन्वेषां दक्षिणापथवासिनां नत्सजातीयानां कुलवृत्तानिरूपणमात्र-
 श्यकमिति तदेवाहो निरूपयामि.

यदाऽऽर्षावर्तं यवना बलिश्चा भूयांसिदचामवंतदा बह्व आर्यवंदाजाः
 क्षत्रिया नूननानि राश्यानि स्थापयितुं दक्षिणापथभागच्छन्निति मया
 पूर्वमेव कथितं, तथैव दक्षिणापथे तैः स्थापितानि राश्यानि पुनरपि
 मण्डोन्मना यवना अत्रयन्नित्यदि, मत्र दक्षिणापथे

मिमांसां गन्त्यानां गात्रे न एव क्षीयदुर्गभूताः यंत्र
 गत्यन्तगभात्तान् फलमपि तेषु तेषु यवनराज्येषु यंत्रोक्तं चंद्र
 विद्यातान् संज्ञाय तानेव यवनराज्येभ्यः. भूतोभूतगौरीयंत्रोक्तं
 निपातपि तादृशोन्मातृभासाद्वा तादृशोन्मातृभासाद्वा. मन्त्र
 पदवन्तः कथमपि संज्ञायानां तादृशानाम्. अत्रे च तद्विज्ञेयं यंत्र
 क्रमेण विज्ञेयं यवनराज्येषु तद्विज्ञेयं यवनराज्येषु तद्विज्ञेयं
 ना-विस्मृतस्वरूपा तुल्यमंशुता अनादौ. कृतमंशुताः शुद्ध
 भवन्तः.

द्विच—यवनशामाशाः मनु दक्षिणावर्ष क्षत्रियशाखाः सं
 गच्छंस्तात्रपि यवनैर्विजाः फाल्गुनाशान् स्वास्तित्वमार्गं
 स्वशरीरसंबंधं पूर्वं प्रतिपेद्वैर्गनायैः समं चतुर्गवन्तराभाषादेव.
 मनु अनादौभ्यो यवनान् समाचानान् कोऽपि मचेत्वा मनुते.
 स्पष्टवरे वृत्ते जागरूके सत्यपि ते तदानींतनैर्पिद्वयैः पुन
 संस्कृत्य क्षत्रियतां लंभयित्वा स्वधर्मानुष्ठानं न प्रोत्साहिता
 महच्छोकास्पदं? वाचका! शौर्यप्रधाना क्षत्रियजातिर्विद्वान्
 नास्तीति कथ्यते तदाऽस्मासु शौर्यमेव नान्तीति फयिनं रू
 तथासति नपुंसकानां नः को वा जगति मानः? वीरभोग्या वसुंध
 प्रत्युत यदा शिवराजचन्द्रमाः समुद्रलास तदा बहवः सन्तु य
 धर्मानुसारिणस्त्वक्तसनातनधर्माणः स्वसजातीयाः पुनरपि संस
 संस्कृत्य स्वधर्मानुमा रिणः कृताः. यथा निवाळकरोपनामा क
 क्षत्रियश्रेष्ठो विजापुराभीशत्य कन्यां परिणीय महंमदावधर्मै

प्रमुदितास्ते सर्वेऽपि स्वाभिमानशालिनस्तस्य साहाय्यार्थमागच्छन्ः
सोऽपि तान् शूगन् संगृह्य तत्रैकस्य कन्यां शिवराजः स्वस्तुपामक-
रोत्. स्वयमपि तद्वंशसंभूतां कन्यां षण्यत्. स्वकन्यामपि तत्कुलो-
त्पन्नाय गणाजिरावनाग्ने शूगय ददौ. एतेषामीदृशोपनामलाभे
तन्निवासप्रामे 'शिरकाई' देव्या अस्तित्वमेव कारणं.

२ घाटगेवंशजा बहामनीराज्ये लब्धप्रतिष्ठा नूतनाभिः
स्वप्रतापार्जिताभिः 'प्रतापरावञ्जुंझारगव'प्रभृतीभिः सन्मानबोधि-
ष्ठाभिः पदवीभिः समलंकृताः सुमंपन्ना आसन्.

३ घोरपडेवंशजा. 'भांडूरकर, मुधोळकर, दतवाडकर, गुती-
कर, 'इत्यादिनामभेदेन भिन्ना बहव एव. तेषां च प्राथमिकं नाम
भोसले इत्येव, परन्तु कश्चन प्रतापी एतद्वंशजः पुरुषो यवनाधीनं
सैवमानस्तदथ घोस्पडीनाम्ना दुर्गागोहणयंत्रेण किमपि दुर्गं
समारुह्य जिगाथ. तेन च तादृशं तस्य नाम बभूव. इमेऽपि शिव-
राजस्य सहाया एव.

४ मोहितेकूलसंभूताः पुरुषाः पगक्रमशालिनोऽभवन्. तत्र
शिवराजस्य मुख्यः सेनापतिर्द्वीपारगयनामा मोहितेकूलसंभूत एव.
तथा शिवराजस्य सापन्नमानाऽपि.

५ मदादिचक्रांशजाभवि नरवीराः परमशूराः प्रथमतः स्ववंश
एव, तथापि मोरेणुलसंभवेः पुनरैजिताः भीतिबराजमाधित्य
देशोद्धारं यतुः. एतत्कुन्वृत्तसंभूताय हरजीराजाय भीतिबराजः
स्वकन्यामदात्.

६ मोरेवंशधराभवि पुरुषा अंशतः स्ववंशः सर्व कोकण-
विभागमपालयन्.

७ सावन्तान्वयसंभूता नरा विजापुराधीशानुसहेण परं वैभवं
समपादयन्.

८ निषाटपरकुट्टजाभवि पराक्रमशाटिन आसन्. अथापि
सै स्वराज्यं भुञ्जते. एते रज्जु परमारनामकमुद्रासिद्धसत्रियकुट्टसंभूता
इति प्राचीनविद्वांसविद्वांस इति वदन्ति. एतत् कुन्वृत्तसंभूता जगपाः उरावनामा
हात्रियभेष्टः स्वतंत्र एवासीत्. अस्मद्विनामकस्य पितामही
जगपाः उरावस्य भगिनी. आदिमन् वंश संजाता मुषोजीरावस्य कन्या
शिवराजस्य श्येष्ठपत्नी.

९ इदं ज्ञापककुट्टं प्रसिद्धाद्याद्वकुट्टात्संभूतं तच्छायाभूतमेव.
अस्मिन्नेव मुद्रासिद्धो देवगिरिनाथो गणदेवराजोऽभूत्. अतएव ज्ञापक-
कुट्टोऽपि यादवशब्दत्वापघ्नंश एव. यदा च महमरीचैर्दक्षिणापयो

जितसादा निभृतं ते सानेदशनामके दक्षिणापथविभाग एवातिष्ठन्,
 ततश्च क्रमेणैतरक्षत्रियवर्दिमंसपि निजामशाहीराभ्ये लब्धप्रतिष्ठा नाना-
 पराक्रमाकृत्यान्वयकारुणः, वाचकाः ! संक्षेपतः केवलं स्वरूपप्रदर्शनार्थं
 मयेमाः शारदा निरूपिताः, अन्याअपि बहु-यः शाखा देशभेदेन
 कालभेदेन च विपरीतकुलाभिधाना विपत्या स्वीकृतनीचव्यवसाया-
 गर्वत्रैव महाराष्ट्रदेशे न्ययसन्निति सूक्ष्मदर्शिनामितिहासविदां मतं,
 ताश्च शिवराजसमये लब्धायसराः शौर्येण यवनांस्तिरश्चक्रुः.

(२)

वाचकाः ? यथा काश्चन क्षत्रियशाखा दक्षिणापथमागता-
 न्तथैव काश्चन मेवाहनाग्नि भारतस्य मध्यप्रदेशेऽन्ययसन्, सोऽपि
 प्रदेशो विस्तीर्णपर्वतगणपरिवेष्टित एव, यथैव दक्षिणापथे राज्यापठ-
 माभिर्योपरिदक्षिताभिः क्षत्रियशाखाभिः स्वरक्षणे कृतं, तथैव
 राजस्थानशासिभिः क्षत्रियकुलैरखर्षात्प्रभृतीन् पर्यतान्, विहीधराख्यो
 यवनराजाः समप्रदेशे आयांन् जेतुं शक्ताअपि दुर्गमे दुर्गादुर्गे
 पर्वतमङ्गुलेदेशे न ते आयांन् जेतुमशकन्, तेन प्रायः सर्वेऽपि
 क्षत्रियवर्गा यवनशासिन्या दुर्गमारण्यसङ्कुल एव स्थाने न्ययसन्,
 अन्तु सम्प्रति राजस्थानं दृश्यमानानि गर्वाण्यपि क्षत्रियकुल्यानि
 सुदुर्गिद्वयो रामायणमहाभारतगीतयोः सूर्यश्चन्द्रवंशयोरेव शारदा-
 मूर्तानि, एतदुभयकुलसंभूता बहवो बीराः स्थाने स्थानं गूतनादि
 एतदनि स्थानयामासुः, भद्रुता च प्रायान्येन एतदस्थाने चत्वारि

मार्गमनुसर्तुमशमा तत्रैव निभृतं वसन्ती मुलक्षणं पुत्रं पुं
 सं च पुत्रे विप्रसान्कृत्य स्वर्गं जगाम, स च बाल्ये
 शैलमभूततया गुह्यति जनैर्व्यपदिश्यमानो लब्धतारुण्यो वनेषु
 स्वाधिपत्वेन स्थापितो नूतनं राज्यं स्थापयामास, तस्य कुले प
 गजानः समभवन्, सप्तमे महादित्ये राजानि केनापि तिमिषे
 संधीभूय समुत्थिता वनेषामं स्वाधियमत्रन्, तस्य पत्नी गर्भित
 पापारायटनामानं पुत्रं प्राप्नुत्, पापारायच्छस्य पान्ये विने
 पात्रिनोऽपि यौवने चितोदाधिपस्य मेवको भूत्वा महान्ति पाप
 कृत्यान्वकरोत्, अन्ते च पापारायच्छाय स्वीयं राज्यं सर्वं
 चितोदाधिपः स्वदेहमारुन्धं गियानुं वनमगात्, तदिनमारभ्य
 वंशदिपतोऽनगेर विराजमानोऽद्यापि वर्तते, एतत्कुलमभूतः कश्यप
 राजा मेवकदेविण पोतमान आत्मानं पात्रिनं मन्यमानस्य पाप
 निवृत्तये मीमांसते निर्वीर्य प्रागाच्छे, तत्राप्याय कुलमभूत्
 'तिमोर्दियाश्नि मनुजामिनि शार्धेनिनिशामिने वदन्ति, अगु
 तत्र स्वान्द्रेण स्वतापं पात्रियतस्तदराजान् समप्रसारस्यानिदे
 दिडीधरा भूयोभूवोर्थाद्वयत्, तथापि मे दिडीधरं जानामन्, अथ
 लक्ष्मणमिडे चितोदाधिपे मति भवे परदारममार्गोऽदुः प्रसिद्धे
 दिडीधरोऽन्तर्दशनान्नस्य विदुःशरणी महागाथी एतत्तमामिमांस्व
 एतं कामयन्तः प्रायुष्यन्, महा लक्ष्मणमिडेन पात्रिनोऽपि मति
 निनेऽ भूयोभूवः प्रवर्तन्, लक्ष्मणमिडे च तावन्निनिवेत्त एत

यसजानीयानां निष्कारणां हानिं च वीक्ष्य दुःग्भावुलोऽस्य युद्धस्यान्तं
चेरीर्षुः सर्वाभवि भार्या अभिसाल्कृत्य कुंभरराधाभिगहितैः
शत्रियवरैः गमं यवनसेनामाचक्राम. यथाशक्ति च तां न्यूनीकृत्य
स्वर्गमारूरोह.

संधामभूमिगमनात् पूर्वं महागणालक्ष्मणमिहः स्वस्य वंश-
क्षयो नाभूदिति मन्यानः स्वरीयमतिप्रियं पुत्रमजयसिंहं निभृतम-
न्यत्र गन्तुमाशापयामास. स च स्वेन समं स्वय्येष्टयन्धोः पुत्रं चालं
हर्म्मीरसिंहं गृहीत्वाऽगच्छत्. ततश्च क्रमेण स्वीयं राज्यं यवनेभ्यो
विजित्य तत्र तं हर्म्मीरसिंहं प्रतिष्ठाप्य स्वयं मत्रो यभूव. अथ
महाभागोऽत्रयसिंहे दिवंगते तस्य पुत्रं सज्जनसिंहः मच्छीलः स्वपि-
तृव्यपुत्रेण राज्यार्थं पल्लवं परिजिर्हार्षुः स्वतंत्रगम्यस्थापनेच्छया
दक्षिणापथमाययौ. स तु संध्यानामकं स्वल्पं दक्षिणापथविभागं
निर्जित्य तत्र स्वतंत्रमेव राज्यं स्थापयामास. अत्र परमपवित्रं वंशो
महाराजदिलीपसिंहः, महाराजसिंहः, महागजभोसाजी, महागजदेव-
राजः प्रभृतयः पुरुषधेष्टा अजायन्त. एते सर्वेऽपि क्रमेण यवनैः
समं चिरं प्रबुध्य स्वगज्यमाह्वन्.

(३)

यदा तस्य देवराजमहाराजो राज्यमकरोत्तदा सर्वतः प्रवली-
भवन्तो यवनाम्नं मूयोभूयोऽर्थाटयन्. प्रवलं मेवाडाधिपतिं विजेतु-

अतएव यन्नाम्नांशुर्गर्जन् देवराजमहादेवमेव जित्वा मामन्तं च
 प्राणान्, यथा च देवराजमहादेवो यत्नेभ्यो सायन्नाम्नमहादेव
 शंभु तदा तदाग्नियत्नीजनेन स्वयं कर्तव्यमिति श्रुत्वा
 तित्वा मत्तन्मत्तमन्तो भीमाकृष्णान्शोभोभ्ये स्वयं देवमाह
 यथाहपरिचयः सायन्नाम्ना, तस्मिन् देवराजमहादेवे यथा
 इत्यर्थादिभ्यः यत् स स्वकीयं नाम परिचयं नाम, स च महादेव
 अस्मान्ते भागापन्ननाम्ना शोभोभ्युमाहमे, अथमेव भोगार्थं
 महादेवोभ्यःशब्दोभ्ये भोगार्थेन जनेरुच्चारितमप्येव इत्यर्थे यथा
 यथा यथावत्तथा च यद् देव स्वार्थेनयिष्ये इतीये मन्त्रे
 महादेवोभ्यःशब्दोभ्ये प्राणान् यथाहपरिचयः मन्त्रमस्तिप्राणो यथा
 यथा च

अथ श्रीशिवो देवतामस्ति देवता जानामामात्मानं यथाही शी
 वृत्त च अस्ति जनेरुच्चारितं अथ यथा 'इन्द्रोदेव, इन्द्रमहादेव, अथोदे
 नृदेवो जनेरुच्चारितं यथाही, अथोदेव, शोभोभ्ये, जित्वाशिवोभ्यः
 नृदेवो जनेरुच्चारितं यथा यथा जित्वा-यथाहपरिचयः यथाहपरिचयः
 अथोदेवोभ्यःशब्दोभ्ये प्राणान् यथाहपरिचयः यथाहपरिचयः यथाहपरिचयः
 यथाहपरिचयः यथाहपरिचयः यथाहपरिचयः यथाहपरिचयः

(४)

अथ यथा 'इन्द्रोदेव, इन्द्रमहादेव, अथोदेवोभ्यःशब्दोभ्ये प्राणान् यथाहपरिचयः
 यथाहपरिचयः यथाहपरिचयः यथाहपरिचयः यथाहपरिचयः यथाहपरिचयः

महता प्रेम्णा तं स्वमर्माणि श्यामुमाञ्जयन्, गोष्ठिं महाभागः जहत् ।
 राज्ञो महता विनयेन तस्य मर्माणि गन्तव्येति । तं च मर्माणि
 मर्माणि स्थितं स्वपात्रमिप्रसक्तोऽपि त्रिजादसी सन्नामस्य विदुः
 कमारगोद्, तौ च मनानवयन्धौ मुम्बरुणौ पात्रौ श्रीश्व जगत्स्य
 सदायं लीलया त्रिजादसीमदृष्ट्वा-यन्ते ? वाञ्छामि स्वमिमं पति-
 निनि. अनन्तरमेव तौ पात्रधौ भाविना गुभेन पौदिनी महागद्वन्
 पुण्यमन्त्रेण प्रेरितौ वा परस्परगात्रयोः सुगमि द्रव्यमक्षिपन्-
 मीलिताः सदस्यामपि तयोस्मिन्मनुरूपां श्रीश्वमवलोक्य विस्मिता
 'सर्वथा योग्याधिमां दम्पतांस्ते' इत्यवोचन्. तदानामेव माडोजिराज
 समुत्थाय जगाद्-सभ्याः ! जाधवरायाः सद्यु अद्यमृति नः सं-
 धिनः संवृत्ताः. तेषां वाक्यं भवतिः श्रुतमेव. महान्तः सद्युदुर्बलिं
 शङ्कमन्यथा न परिवर्तयन्ति इति. सकलाः सभ्यामपि सत्यमेवेदमिति
 यभाषिरे. ततश्च द्वितीये दिने भोजनार्थमाहूतोऽपि माडोजिराज
 विवाहसमय एव मुग्धाभिः सह भोजनं मविध्यतीति दूतद्वारा निवेद्य
 भोजनार्थं नाजगाम.

तदिदं वृत्तं जाधवरावभ्य पत्नीं न्हाञ्जसादेवी श्रुत्वा नितान्तम-
 कुप्यत्. सा तथा स्वपात्रिमस्मिन्विषयेऽदूपययेन जाधवरावः 'केवलं
 मभायामहं तथा विनोदेनावदम्. न तथाऽस्ति ममाशयः' इत्युक्त्वा
 तां सान्त्वयामास. न्यवेदयश्च तथैव माडोजिराजाय. तथापि माडो-

राजं षड्दामहं वीक्ष्य क्रुद्धः स जाधवरायत्नं सपन्धुं स्वसेवातो
स्वाप्तयन्.

अनया रीत्या मालोजिराजः सर्वा प्रतिष्ठां गमयित्वा पुनरपि-
शिवलः संभूतः. वाचकाः ? पश्यत धनस्य माहात्म्यं, मानिन
वकुलोत्पन्नस्यापि शूरस्य मालोजिराजस्य धनाभावेनेवानपमानः ?
केनात्र संसारे हि धनमेव सकलप्रतिष्ठाकारणामिति निर्णयमेव.
यपि केचन विद्याया लब्धसन्माना दृश्यन्ते तथापि अपवादा एष
. अतो येन केनाऽपि विद्याभिलाषिणा धनमूलको मानो ह्येष्व.
। हि धनमूलकं मानमभ्यर्थयेत् तेन सर्वथा धनसंपादन एव प्रयत्नः
रणीय इति तत्त्वम्. अस्तु. एवं मानधनः स मालोजिराजो
जाधवावात्पमानं लब्ध्वा दुःखाकुलो धनाभावमूलकोऽयमपमान
ति दृढं निश्चित्य धनसंपादनार्थं प्रायतत.

एकदा पूर्णचन्द्रचन्द्रिकाधवलिनसकलमहोमण्डले पूर्णमादिने
मालोजिराजः समं स्वयन्धुना क्षेत्रं पालयन्प्रवर्धितो मध्यरात्रे पुर-
लाद्वर्तमानाद्दम्मीकाभिर्गतं सुवर्णरत्नकंकणमण्डितं फरमवलोक्य
वेस्मिन्साद्भुतं स्वयन्धवे म्यवेदयन्. स तु ते सर्वं केवलं भासं
इदंस्पूर्णांमतिष्ठन्. सतश्च मुपे मालोजिराजे स्वप्ने साक्षाज्जगदवा
नुध्ववक्षपरिधाना स्मेरसुरी तं स्पष्टमवदत्-वत्स ? .

केतव्य इति. तां च वार्तामुपासनामंदिराभ्यक्षाः स्वाधिपाय
वेद्यन्. तां निक्षम्य तिजामशाहीधरो यवनोऽस्यन्तं चुकोच. स
वरमेव तं जायवरावं समाहूय परं निरभर्त्सयत्. अवदच्च—यूर्य
पायां तथोक्त्वा पुनरपि ग्रीयुद्धिमाश्रित्य निवर्तध्वे ? एतद्यमेव
ल्लोत्रिराजेनास्माकमुपासनामंदिराणि दूषितानि. तदिमं भूयान्कल्ह
हाय तस्य पुत्राय फन्यां दत्तेति. जाधवरावस्तु स्वस्वामिन इदं
वनं निक्षम्य मूढमनिरपि धैर्यमवलंब्य 'अयं मालोजिः केवलं
नादिनाम्माकं सद्गुणो नेति तथाकर्तुं विचारयाम' इति जगाद.
वनाधिपोऽपि तद्दर्शनमेव मालोजिराजमाहूय द्वादशसहस्रमादिना-
धिपत्यं, तथा पाकणानिवनेरादुगे, पुणेमुपेग्रान्तविभागी तस्मै
र्नीयं राजपदव्या तसभूपयत्.

यन्तुतस्तु यवनोपासनामंदिरदूषणे नाम मालोजिगजस्यैवापराधः.
न स एव दण्डार्हन्तथापि तस्मिन् समये दिल्लीधरो दक्षिणापथम्या-
ने यवनराज्यानि ज्ञादापिनुमुगतः, तत्प्रतीकारार्थं च दक्षिणापथस्था
वनाधिपा महाराष्ट्रस्थान् क्षत्रियान् स्थानुवृत्त्यान्विधानुं प्रायतन्त.
तस्मादेव कारणात् मालोजिराजस्तेन यवनाधिपेन न दण्डितः.
तद्वच मालोजिराजै सर्वथा स्थानुरूपमवलोक्य जाधवराजोभ्रात्या
वदन्त्या मालोजिराजस्य पुत्राय ददाजिराजाय विततार. वाचकाः.

विशोन्मयम्बु स्वयं यन्नाशिनैकविद्विज इति लोकोक्तं एव वन्दु
मालोत्तिगतोऽपि रागोपयतानुरूपं धनशयं विनाय मार्तण्डोपयत्

एवं स्वपराक्रमैकदर्शनं लब्ध्वा गन्धर्भमिति पदं ब्रह्म
दर्शयन्तो भूयोभूयोऽधिकमेव मन्मानं प्राप्य माञ्जोतिराजा श्वाशिव
भूविभागस्योपमोगं पंचदशवर्षपर्यन्तं गृहीत्वा दिवं जग्मुः साङ्गि
राजश्च तत्स्मानं लेभे.

राज्यानि आक्रमितुं प्रेषयामास. स तु प्रथमं निजामशाहीराज्यमे-
 चक्राम. मंत्री मलिकंबरः प्रथमतो महता धैर्येण तत्प्रतीकारमारम्भ-
 परन्तु शीघ्रमेव पराजितः पलायनेनात्मानं ररक्ष. प्रधानमंत्री
 मलिकंबरं पराजितमवलोकयाऽपि अत्यक्तधैर्यः श्रीशहाजिराजो मह-
 साहसेन भूयोभूयो निभृताक्रमणैर्मोंगलसैन्यं जर्जरमकरोत्. तदा
 मोंगलसेनापतिः शहाजहानो मनस्यचिन्तयत्. यावदिमे क्षत्रिया इ-
 निजामशाहीराज्यं रक्षन्ति तावदिदमजप्यमेव. तदिमे कयाऽपि युक्त-
 भेदनीया इति. विचिन्त्य चैवं निजामशाहीराज्यस्याधारभूतान् सहा-
 कान् क्रमेण धनादिना वा मानादिनाऽभेदयत्. तेषु च शहाजिरा-
 एव स्वामिट्रोहमकृत्वा सर्वं धनमानादिकं निराकृत्य स्वामिपुत्र ए-
 तिष्ठत्. तदीयः श्वशुरो जायवगवस्तथाऽन्ये प्रमुखाः सामन्ता लो-
 कुलाः स्वामिट्रोहं विधाय शत्रुपक्षमवालम्बन्त. अन्येऽपि साधार-
 दिहीश्वरस्य सामर्थ्यमेवेक्ष्य भीतास्तदनुकूला अभवन्. प्रधानमंत्री
 मलिकंबर एवं स्वकीयानां ट्रोहमालोच्य दुःसाकुलः कयमपि दि-
 श्वरेण मंथि विधायत्मानममोक्षयत्. जगाम च स्वर्गं लोकं.

दिवंगते मलिकंबरे पुनरपि मंथि विधाय दिहीपतिजायवराज-
 माहाप्येन युद्धं प्रावर्तयत्. अस्मिन् समये बालं निजामशाही-
 रक्षितुं शहाजिराजान्यः कोऽपि नासीत्. वाचकाः ? पश्यत इ-
 वस्य प्रभावं. यो हि निजामशाहीराज्येश्वरः प्रभूतसामन्तमण-
 न्दित आन्मानं शक्नादपि श्रेष्ठममन्यत, तदंराजमेव बालं प्राणार्थं

जन्मतमस्यादरण्यान्तरे पर्यटन्तमालोक्य कस्य मनो न दुःखायेत.
 क्वचिद् महाजिगज्ज मयैकाकी तं चालं तथा तदीनां मातरं स्मन्
 स्थमपि अवर्तत. अत्रान्तरेऽकस्मादिष्टोश्वरो जलंगोः परलोकमगात्.
 तेन तदीयः पुत्रः महाजहानः मिहासनाधिगेह्णाय दिर्घानगर-
 मराज्जत्. गमन्त्यस्यै च स ज्ञाप्यरावं महता मन्त्रेण ममन्वितं
 विधाय निजामशाहीराज्याक्रमणार्थमयोजयत्. प्रकृतिचतुरः महाजि-
 राज्ज ग्ने स्वल्पमवमरं लब्ध्वा तं स्वस्वामिनं मात्रा ममं मातुली-
 दुर्गेऽप्युपयत्. ज्ञाप्यरावश्च निजामशाहीधरं तस्मिन् दुर्गे निवस-
 न्तमाकर्ण्य तदुर्गं प्रतिरुग्ध. प्रतिदिनं क्रमेण ते दुर्गांतोषं दृढं चक्रे.
 भीमशाहजिराक्षरानु क्रमेण वर्धमानं शशोर्वरमवध्याऽपि अनिराशो
 धैर्यमवलंब्य शशोःक्रमगतानि विकल्पी कर्तुं प्रायतत, परन्तु वदाप्रभृति
 राजमातरं कण्ठमतिना गजश्रेणिना ज्ञाप्यरावश्च वदुस्त्रेहामपश्यत-
 दारभ्य त्रिजः कथमपि आत्मानं ततो मोचयितुं मनश्चक्रे. शीघ्रमेव
 घनान्धकारप्रवृत्तमकलयिमानो मध्यरात्रे तं चालं पुगतो गृहीत्वा
 तस्माद्दुर्गाद्वतीरं शत्रुभैर्यभेदं विधाय निष्पाद्यक्रम्य स्वमानुष्य
 प्रदेशमाह्वय जघेनाशयत. तदानीं मात्रा त्रिजोःवी गर्भवत्यपि
 स्वपतिना सप्तमुत्मारुन दधाव. अचिगंदेव लब्धवृत्तः स ज्ञाप्यराव
 आश्विनदलेन समं तमनुमसार, परन्तु भाग्यशाली महाजिराजः
 शीघ्रमेव स्वामिना समं स्वमानुष्य प्रदेशमाययौ. तं च मातुलस्य

प्रवेशमागतमालोक्य स्वनाशभीत्या जाधवरावस्तदनुगेयं त्यक्त
पुनरपि माहुलीदुर्गस्य समीपे स्थितं स्वस्कंधावाग्माजगाम.

इत्यद्य निजामशाहीराज्येऽधिकारपरिवृत्तिरभूत्. अन्य ए
कञ्चन निजामशाहीराज्येश्वरो नाम भूत्वा दिल्लीश्वरं पगवरा
तेन लोभाकुलो जाधवरावः पुनरपि दिल्लीश्वरपक्षं त्यक्त्वा निजाम
शाहीराज्यं सेवितुमाययौ. स तु कपटमतिर्जाधवरावं सपुत्रमनुष्यं
तुमिच्छन्निव सभामाहूय शम्भिकैः पूर्वं संकेतितैरघातयत्. शहाजि
राजस्तु स्वश्वशुरस्य तथा स्वश्यालस्य च राजसभायां बधमाकरो
दुःखाकुलो मनस्यकरोत्-इमे यवना महापापाः कृतव्राः सर्पो
कदा केन विधिनाऽश्रितानां प्राणानपहरिष्यन्तीति ब्रम्हाऽपि न जाना
वयं च शूराभपि ऐक्यहीना उद्वेगभरणार्थमिमानाश्चित्यैवमकाले बलं
भूत्वा परलोकं व्रजामः. तस्मात् स्वतंत्रमेव राज्यमधुना स्थापनी
मिति. भत्वा चैवं प्रयतमानः क्रमेण प्रयलीभवन्तं दिल्लीश्वरं विलो
स्वतंत्रराज्यस्थापनोद्योगादुपरतः पुनरपि निजामशाहीराज्यरक्षण
कृतनिश्चयः सत्यं विजापुराधीशमारिभन् कर्मणि साहाय्यविधान
विजापयामास. स च प्रयत्नादिल्लीश्वरादिभ्यः निजामशाहीराज्यरक्ष
साहाय्ययितुं प्रतिजज्ञे. शहाजिगजश्च तस्मिन्नेव क्षणे तदीयसेनां त
स्वकीयमशेषं सैन्यं गृहीत्वा सं कृत्रिमं निजामशाहीराज्याधीश्वरं प
नित्य स्वगक्षितं. बालमष्टवर्षं निजामशाहीराज्यसिंहासनेऽस्थापय

दिह्लीधरं शरणं गत्वा कृपामयाचत. दिह्लीधनेऽपि क्षतां वि-
 कृतमधिष्ठं शहाजिराजस्य नाशार्थमाज्ञापयन्. यदि च शहाजिराज-
 संनोपेन्न मर्वाणि दुर्गाणि तथा भूविभागान् मोक्षयति तदा न दण्ड-
 नीय इत्यपि विख्यापयामास. ततश्च दिह्लीधरः सर्वेण सैन्येन स-
 शहाजिराजं विजेत्रुमन्वधाचन्. शहाजिराजोऽपि धैर्यमवलम्ब्य बल-
 शक्ति दुर्गानुरोधेनायुध्यत, परन्तु गौगलसेनासागरस्य पुरस्ताच्छ-
 घ्नमत्र निरुद्धवीर्यो बभूव. ततो महता दुःखेन स्वकीयानि सर्वाणि
 दुर्गाणि तथा भूविभागान्दिह्लीधराय समर्प्य स्वयं विजापुराधीशं
 सेवितुं विजापुरनगरमगात् विजापुराधीशन्तु तं गुणिनं स्वामिभक्त-
 शहाजिराजं सत्कृत्य पुनरपि तस्मै महादुर्गमण्डितान् भूविभागान्
 ददौ. शहाजिराजोऽपि लब्धसत्कारो विजापुराधीशं सपरिश्रमं सिद्धिं
 प्रथलजननिवासे कर्णाटकप्रदेशे तस्य विजापुराधीशस्य स्वामित्वं स्थाप-
 यितुं चिरमयुध्यत. महता चानुर्येण सर्वमपि कर्णाटकविभागं स्व-
 स्वीकृत्य विजापुरराज्यमर्यादामवर्धयत्. महता प्रदेशेन प्रवृद्धं स्व-
 राज्यं विलोक्य सन्तुष्टो विजापुराधीशस्य सर्वं प्रदेशं तस्मै एव ददौ.
 शहाजिराजोऽपि तस्मिन्नेव प्रदेशे तिष्ठन् पुण्यमुपेनामके विमाने
 कदापि पुनर्नागच्छन्. तत्र च दादोजिकोडेदेवनामकं स्वामिभक्तं
 विप्रं निर्वाजयित्वा तद्द्वारा सर्वं कार्यमकरोत्.

वाचकाः ! एतावत्पर्यन्तं यन्मया श्रीशहाजिराजस्य चरितं
 वर्णितं तत्र तदीयमलौकिकं बुद्धिचातुर्यं परिदृश्यत एव. नेताबदेव

दिङ्मीधरं शरणं गत्वा कृष्णामयान्त. दिङ्मीधरोऽपि अनां विरु
 कृतमधिष्ठं महाजिराजस्य नाशार्थमाज्ञापयन्. यदि च महाजिराज
 संतोषेण सर्वाणि दुर्गाणि तथा भूविभागान् मोक्षयति तदा न दुर्ग
 नीच इत्यपि विख्यापयामास. ततश्च दिङ्मीधरः सर्वेण सैन्येन न
 महाजिराजं विजेतुमन्वधावत् महाजिराजोऽपि धैर्यमवलम्ब्य बहू
 शक्ति दुर्गानुरोधेनायुध्यत, परन्तु मांगल्यमेनासागरस्य पुरस्ताच्छ
 घ्नमव निरुद्धवीर्यो यभूव. ततो महता दुःखेन स्वकीयानि सर्वाणि
 दुर्गाणि तथा भूविभागान्दिङ्मीधराय समर्प्य स्वयं विजापुराधिशं
 सेवितुं विजापुरनगरमगात् विजापुराधीशस्तु तं गुणितं स्वामिभक्त
 महाजिराजं सत्कृत्य पुनरपि तस्मै महादुर्गमण्डितान् भूविभागान्
 ददौ. महाजिराजोऽपि लब्धसत्कारो विजापुराधीशं सपरिश्रमे सिंहे
 प्रवलजननिवासे कर्णाटकप्रदेशे तस्य विजापुराधीशस्य स्वामित्वं स्थाप
 यितुं चिरमयुध्यत. महता चातुर्येण सर्वमपि कर्णाटकविभागं स्थाप
 तोकृत्य विजापुरराज्यमर्यादामवर्धयत्. महता प्रदेशेन प्रवृद्धं स्व
 राज्यं विलोक्य सन्नुष्टो विजापुराधीशस्तं सर्वं प्रदेशं तस्मै एव ददौ
 महाजिराजोऽपि तस्मिन्नेव प्रदेशे तिष्ठन् पुण्यमुपेनामके विभागे
 कदापि पुनर्नागच्छत्. तत्र च दाशोजिकोद्देवनामकं स्वामिभक्तं
 विप्रं नियोजयित्वा तद्द्वारा सर्वं कार्यमकरोत्.

वाचकाः ! एतावत्पर्यन्तं यन्मया श्रीशहाजिराजस्य चरितं
 वर्णितं तत्र तदीयमलौकिकं बुद्धिचतुर्यं परिटश्यत एव. नैतावदेव

तदा तेन समं गर्भवत्यपि त्रिजादेवी जन्मनाहृद्वाधावत. मन्वे
 गर्भस्य कठोरतयाऽश्वेन धावितुमशक्नुवानां पप्रच्छ
 स्वगृहागमनाय परन्तु मानिनी सा तमत्यन्तं स्वपतिद्वेषम
 मृत्यु निरभर्त्सयत्. तथापि स स्नेहवात्सल्यात् सैनिकगोपितां तां क
 जामातृमित्ररक्षिते शिवनेरादुर्गे निवासार्थं प्रेषयामास.

वाचकाः ! अस्मिन् लोके जना उन्नतिं गतास्ते सर्वे क
 धना एव. यदि च मानवो मानं जज्ञानदा तृणसमस्य तस्य नाम्नु
 तेराशाऽपि. भाऽपि भूच्छनो न पुनस्तस्य समीपमायाति. सोऽपि
 लौकिको मानो योऽस्मिन् तेषु तेषु प्रसंगेषु शिवराजे पर्वदृश्य
 मानुष एव स समाजगामेति शक्यते. अन्नैव स पितृपदवनसेवान्ना
 स्वतंत्रं राज्यमस्थापयन्.

अपरं च तस्या सखलसंछटानुभवेन प्राप्ते
 परमासीत्. शकात्रिराजः प्रतिदिनं नान्णाविधा विपशोऽनुभूय
 स्थापयितुं यदा शक्यत, तदा माता त्रिजादेव्यपि
 सर्वं वृत्तमवलोकयामास. तेन कीदृश्यां विपदि धैर्यमवलम्ब्य
 निवारणार्थं कथमुपाया योजनीया इति सा मन्व्यगजानान्.
 पुनः शिवराजे शपाऽवेन प्रकटीकभूय.

भिन्नान् दोहदानन्वभयतथा स्वप्रांशुं ददन् वयापि ५
 स्वप्नं माऽनुभवतिस्मिन्. भगवती भाग्यशुभिर्गोस्वभावा
 द्विचरालदन्तपंक्तिनाऽऽरम्भनयनेन स्वहृत्लेन राभसेन
 प्रान्ता भीतिविद्ध्या स्वप्राणरक्षार्थं कैलासवाशिनं परमेभरं ॥
 स क्षीप्रमेव जिजादेव्या गर्भं प्राप्य निर्गतः शूद्रायातेन व
 जपानेति. इमं च स्वप्नं तथा यवनानां नाशार्थं जायमानां तं प्रे
 मनमिच्छत्वा सा स्वगर्भवासिनं पुण्यश्लोकं गोश्राद्धप्रतिपाल
 भविष्यन्तं मेने. वाचकाः ? ईदृशं शुभमूचकं स्वप्नं तथा दोह
 समनुभूय कस्मादिच्छतं संतोषं न भजेत ! सा च तं स्वप्नं तथा देश
 च स्वाश्रितेभ्यो ज्योतिर्विद्भ्यः कथयन्ती तानपि प्रमोदनमन्
 करोत्.

एवं महता सन्तोषेण परिपूर्णेण नवमु मासेषु सा त्रैलोक्य
 माननीया जिजादेवी सकलगोश्राद्धप्रतिपालकं सनातनधर्मरक्ष
 शकस्य प्रवर्तयितारं श्रीच्छत्रपतिशिवाजिमहाराजं प्राचीं सूर्यनि
 शान्त. वाचकाः ? सर्वतः क्रूरयवनैराक्रान्तेषु भारतवासिषु, यत्नो
 निहन्यमानेषु श्राद्धेषु धेनुकेषु च, कोपातरेकेण नाशितेषु देवानां
 पु देवताप्रतिमासमूहेषु च, दासीक्रियमाणामु आर्यमहिलाषु सर्वेषु
 साक्षाच्छंकरः सत्या जिजादेव्यास्तनयो भूत्वाऽवततारोति मन्वन्त
 जनाः परं ननन्दुः. तस्मिन्दिने निर्मलं रविप्रकाशं, मन्दमन्दवापि
 पुरिमलसुगन्धिनं घातं, तथा होमानीश्च निर्धूमानवलोक्य साऽऽ

(२)

वाचकाः ! एवंक्रमेण मृत्युञ्जयमागतः शंकरः शिवराजन्म
 धृत्वा प्रतिपद्यन् इवावर्षत. यदा च स दशवर्गोऽभूत्तदा तं शि
 शहाजिराजो यवनराजधानी विजापुरनगरमानयत्. शिवराजन्म
 श्रीणि वसंग्युगासोते प्राचीनेतिहासविशं मतं. विजापुरमधिस्ता
 भोशिवराजस्य शास्त्रेऽपि सद्गुणान्वजोस्य शहाजिराजस्य विक्री
 परं समुत्पन्न. तेजु च मुत्ताएवन्तनामा यवनाधिपस्य प्रथमवर्ग
 शिवराजस्य गुणैः संतोषित इत्यमिनः समोपे प्रशंतां चक्रे. तेन
 विहित. न यवनाधिप. राभायां स्थितान् शहाजिराजानयत् 'य
 द्युर्व राजसभानयत' इति. शहाजिराजाभवि एतां स्वस्वामि
 भाषानगोष्ठ्य गृह्णागताः शिवराजाय स्वाभिनिर्योगं वाचुः
 स्वाभिप्रायं च निवेदयानामुः

शिवराजस्य तं विदुर्निर्योगं धुरता जिज्ञोऽपि यैवंमवर्ण
 जगत् 'कानचरणा' गुणस्यैव चतौ यतिराजाशिवराजन्. जानम
 एनिर्न र्वं. यावत्ततोऽ भुजानुमुमदे च. यत्सु यवनाधिप
 यन्तं गत्वा वाचो न र्वन्तोर इति न मे रोषो. यैश्चत्वाहं राज
 यवभृत्, शंकायु भवजयु गोयु न सा भ.राजादेऽनुवपुसरापरिह
 यन्तव र्वेऽथ यदादेव न्याशिवराजस्यैव इत्यनुत्तन मया वरुनांवा इति
 वरुदेराहं वरुयो मातावरुनावा मातुवर्षोन्मनेऽप्यरतं इति
 वरुदेव वरुपयवनेवाश्वात् वरुदेव इनेऽप्यमिः वरु वरुदेव

इति सातपादा एवं विचारयन्तु, मम तु बालस्वेदमर्द्धन्यमिति
 प्राप्ति' इति.

ध्रुत्वा चेदं स्वपुत्रस्य शिवराजस्य भाग्यं महाजिहवा निभृतं
 गं मुमुक्षिते, यतस्ते प्रथमत एव सातंत्रं राज्यं स्थापयितुमैच्छन्ति
 न्या पूर्वमेव निगदितं, तथापि लौकिके ह्ये रीतिभुसन्वस्ते पुनरप्य-
 तन्-वत्त ! शिवराज ! त्वदुक्तं सर्वत्र सत्यं त गति साम्प्रतं
 सर्व एव दक्षिणापथवासिनः क्षत्रिया यवनराजानां सेवका नाम भूत्वा
 ततः पारितोषिकलाभेच्छुवा स्वकीयतामेव राज्यान्ते अपहरन्तः
 आभिनिवेशं प्रयतन्ते, यदि काश्चित् त्वाद्गुण स्वतंत्रमातिरन्वथाकुरुते
 तदा ते तं सहसा नाशयन्तः पारतंत्र्यरूपे यवनराजान् साक्षात्प-
 शन्ति, तदास्मिन् समये विजितानहरयवनानां सेवां विहाय यदि
 न्व स्थास्यसि तदा सुखं लप्स्यसे, अन्यथा यत्नानामपि विनाशय
 मद्दादुःखमनुभविष्यसीति.

शापकाः ! इत्थं यदापि काञ्चनरूपं महाजिहवाः शिवराज-
 मुपादेशन् परन्तु यवनानां शासनविधाशतानेः शिवराजो न तेनोप-
 देशेन सन्तुष्टः स्वर्द्धन्यपरांशुत्वो पभूर, इदंनवशिवराजस्यालौकिक्यां
 बुद्धौ प्रमाणं, ये पासाधारणा जनान्ते स-कर्तव्य स्वयं निदिधत्स
 तस्मिन् प्रवृष्टा न फल्सादपि उपदेशेन प्रवर्तन्ते निवर्तन्ते वा, भवएव
 'मूकः पथ्यनयनेवज्जातिः' इति साधारणानो उद्धरणं, अद्यु. :

स्तुसुरामः, शहजौराजाअपि राजसभागमने प्रतीपमतिं स्वपुत्रमाद्ये
 तूर्णो तस्थुः, परन्तु विजापुराधीशः प्रतिदिनं तान् स्वपुत्रानयन्ना
 चदत्. तेन चिन्ताकुलास्ते जिजादेयीं सर्वं वृत्तं कथयामासुः सा च
 महता प्रयत्नेन केवलं राजसभागमनार्थं शिवराजमनुकूलं च
 ततश्च पित्रा समं राजसभां गतः शिवराजः पितृव्ययनाधिपमनता
 साधारणरीतिमनुसृत्येतरजनवत्तनाम, यवनाधिपोऽपि शिवराजस
 तेजस्विनीमाह्वयिमाद्येच परं विहितः 'कोऽयं' इति मात्रिमुह्यन्
 पृच्छत्. सोऽपि शहजौराजानामर्थं पुत्रः शिवराजनामेति
 निवेदयामास.

शहजौराजास्तु स्वस्वामिनश्चंचळं स्वभावं तथा छिः
 न्वेपणतत्परान् स्वशत्रूश्च जानन्तः पुत्रस्वाभिवादनप्रकारं मनसि
 कृत्वा स्वामी मा कुप्यत्विति मनीषया सत्वरं प्राहुः—स्वामिन्.
 अयं मे पुत्रः कदापि एतादृशीं महतीं राजसभां नापश्यत्. नार्थ
 स राजसभासीति जानाति तेनेतरजनवदभिवान्दितः स्वामी. इमं वाळ
 स्थापराधं दीनदयालुः क्षमाशीलः स्वामी मर्षयात्विति. यवनाधिपोऽपि
 शिवराजस्य तेजस्वि मुखमंडलं तथा भाग्योदयसूचिकां देह्यष्टिना
 लोक्य सन्तुष्टः तस्मै महार्याणि रत्नानि तथा वस्त्राणि च वितीर्ष
 विसर्जयामास. शिवराजस्तु गृहमागतस्त्रानि सर्वाणि विप्रेभ्यो वितीर्ष
 सद्यो. अथ विजापुराधीशः शिवराजं प्रतिदिनं राजसभामागन्तुमाह्व
 यत्. शिवराजोऽपि तदाप्राभंगं पितुरानीष्टकरं मन्वानः कर्मकथमपि

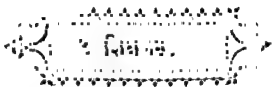
जनास. एतं मार्गे विकल्प्यंगोमांसानि पण्यगृहाण्यवलोक्ष्य
 पुरसायुक्तः शिवराजः आत्मानं नरकपाकिनं मेने. तान् गोपातकान्
 न्नुमियेष. परन्तु पितृनिषेगानिगदयद्दो न किंचित्कर्तुं पारयते स्म.

एकदा शिवराजः स्वपित्रा समं राजसभां गच्छन् मार्गे
 द्रवाणेन गोः कण्ठं विदारयन्तं कंचन यवनमपश्यत्. तां च गोदीनां
 मुद्रां यथा भयभातरे चाञ्जिणी निरीक्ष्य केषपरीतमानसः शिवराजः
 पितृनिषेगं सदासा समुल्लंघ्य तं यवनं यमालयं प्रैषयत्. तेन कुपिता
 यवना न्यायालयं गत्वा चुक्रुधुः. परन्तु शहाजिराजप्रेम्णा त कोट्या-
 लयं यवनाधिपो न दुभाय. यदा च स्थाने स्थाने गोमांसपरिपूर्णानि
 पण्यगृहाणि द्रष्टुमसमर्थः शिवराजो राजसभागमनभेद्यमुंयत्, यदा
 स्वमभायामेकाकिनं शहाजिराजानमवलोक्य पुत्रस्थानाममनकारणम-
 दृच्छत्. सनचाभिज्ञाश्च शहाजिगजा यवनाधिपस्य प्रसन्नमन्तः
 कारणमवलोक्य विनयेन प्राह 'स्वामिन् ? आर्या हि गां देवतां
 मन्यन्ते. तस्या ययलान् दुःख्याकरोति. राजसभागमनमार्गे च सर्वतो
 गोमांसविक्रयार्थं पण्यगृहाणि सन्ति. तानि द्रष्टुमपारयन् मम पुत्रोऽथ
 राजसभां नाजगाम. स्वामिपारा यथा यवनानां तथाऽर्थाप्यायपि.
 महतो हि यवना यथा स्वामिपरणान् सेवन्ते तथैवार्वास्तद्वराजश्च.
 अतएवोभयपक्षपरिपालनं स्वामिनाऽश्विभक्तुं उच्यते. यवनाधिपोऽपि
 न्याय्यामेनां विधाति निशम्य सन्तुष्टतदानीमेव सर्वाणि गोमांस-
 पण्यगृहाणि यतो विष्मस्य नगरपुरदिरयासयन्. योयदानास

कदाचित् सकलैः नजनप्रार्थनयाऽऽर्चितः परमात्मा शिवरूपेणाकं
यवनशासनं कुर्यात्? किंच पुरा खनु 'अस्मत्कुले शकस्य कर्ता, स
भविष्यति? इति जगदन्मयाऽऽर्चोर्वाचो वत्त इति श्वशुरचरणा मामवद
तदपि कदाचित् सत्यं स्यात्? सर्वथा यवनाधिपरोपो, मामूर्ध्वे
शिवराज इतो दूरं स्थले स्थापनीयः, अहं च तेन समं तत्र निवत्स्यं
यदि च शिवराजः सत्यमेव पराकमी भूत्वा शकस्य कर्ता भविष्यं
सदा वरमेव, अथ च नैवं तदा तदायैदुर्वर्तनेयुष्माकं त्रासो न भवेदिति

शहाजिराजाभवि साध्व्या जिजादेव्या इवं भाषणं विद्वान्
तथैव कर्तुं मतिमकुर्वन्, तदानामेव दादोजिकोडदेवनामा शहाजि
राजानां परमविश्वासपात्रं सैषकः कोशवितरणाय विजापुरनगरमागतं
तेन समं शिवराजं पुण्यपत्तनं प्रेषयितुं कृतनिश्चयास्ते समेकान्तेषु
पन्, विप्रवर! त्वमासि मे द्वितीयं हृदयं मदीये शिवराजे केचनार्थैश्चि
शुणा दृश्यन्ते, स्वातंत्र्यप्रीतिश्च, तत्त्वं मुशिक्षणदानेन तं तथा संस्था
यमा पदमूढा नैसागिणी स्वातंत्र्यप्रीतिर्महाकला भवेदिति.

स च विप्रवरः सैषकः शिवराजेन समं नागरं विजापरेषु
गृहीत्वा विजापुरनगराभिर्गन्तुं कतिपयदिशसांसेप्रहृष्टं पुण्यपत्तनं

- १ शिक्षणस्य सामान्यं स्वरूपं.
- २ धार्मिकशिक्षणे गुरुमाता जिज्ञादेवी.
- ३ व्यावहारिकशिक्षणे च गुरुर्दादाजीकाण्डदेवः.
- ४ द्वादशयोगकारित्वे पितृचरणाः भीमहाजिराजाः
- ५ नानाविधपुद्गलनादे च गवतराजधानीनिवासः

(१)

वाचकाः ! सामान्यतोऽस्मिन् जगति ये खलु लोकोत्तरकर्म-
कारिणो मानवपुंगवा जातास्तेषां चरित्राणां सूक्ष्मया दशाब्जलोचने
तस्य कारणं प्राधान्येन शिक्षणमेवेति प्रतिभाति. इत्थं शिक्षणं पाठ-
शालाभ्य एव लभ्यते नान्यत्र इति न कदापि मन्तव्यम्, ये खलु
स्वनामाश्रयाणि लिखितानि न प्रभवान्तै रैरपि सुवृत्तराणि कृतानि
कर्मण्यवलोक्य विद्वांसो विस्मयन्ते. योऽयं प्रासिद्धो विसीधरे
भोगच्छुद्धीपोऽश्वरनामा गवतराजोऽभूत् स स्वाभिधानवर्णानपि
द्विबिन्दुं न प्राभवदिति प्राचीनैरिहासज्ञा बरन्ति. यद्यपि यादृशं

१. दोषरूपेण फलभेदोपपादनं नोचितम्, सामान्यवशाद्गुणभेदकस्य
 २. कोऽपि दोषः
 ३. तत्र धार्मिकी परिस्थितिर्द्वितीयपरिस्थितेः कारणतया प्रथम
 ४. निर्दिष्टा, अचित्तमपोदं. यतो राजा नाम प्रजासमाष्टिरूपा व्यक्तिः, यथा
 ५. सभानियमपरिपालनार्थं तत्रस्थैरेव सभ्यैः संवोनुमत्या कश्चन विद्वान्
 ६. स्वपुरोगः क्रियते तथैव यदा न्यायेन स्वपालनार्थं प्रजाजनाः कश्चन
 ७. सद्गुणशालिनीं व्यक्तिं संवोनुमत्या स्वाकुर्वन्ति तदा तां राजा
 ८. व्यपदिशन्ति सर्वे जनाः. एवंस्थिते तादृशव्यक्तिनिर्णयार्थं प्रथम
 ९. समुदायप्रविष्टा जनाः सुशिक्षिताः अपेक्षिताः. अन्यथा चोपेक्षित
 १०. सर्वैश्चारीर्मलित्वा स्वपुरोगत्वेन निर्गीतः कश्चन महाचोरो राजा
 ११. दवाच्यो भवेत्. नैवमस्ति. तदगत् धार्मिकसंस्कारसंस्कृता जना
 १२. स्वाधिपं मन्यन्ते स एव राजपदवीभाक् सगत्. तथा च राजा
 १३. परिस्थितेः कारणं धार्मिकी परिस्थितिरिति अर्थादेव सिद्धं. सा
 १४. यदि समीचीना तदा राजकीया परिस्थितिरपि समीचीनैव भवति.

धार्मिकी परिस्थितिस्तु तदा समीचीनेत्युच्यते यदा माना
 परस्परं बन्धुभावेन वर्तन्ते, यदा परस्परं दुःखपरिहारपरं भूतद्वयं
 वर्तन्ते. एतदुक्तं भवति—नाभ्यात्मिकी परिस्थितेरेव धार्मिकपरिस्थि
 र्गन्धेनोच्यते. दृष्टचरं चैतन्. यदा हि राष्ट्रपटकानां जनानां चेतानां
 कुर्वस्कारैर्दूषितानि भवन्ति तदानीं तदश्लभापि राष्ट्रं यदाश्लभा

रावणस्य केवलं वनवासिना रामेण वानरसाहाय्यं लब्ध्वा
 पराजयः कृतः ! सकलसामर्थ्यसंपन्नानां संख्ययाऽप्यधिकानां कौरव
 द्रौपदीच्छलेन कथं समूलं नाशोऽभवत्, अनाथाश्च फल
 सत्यपक्षवत्या भगवताऽनुगृहीताः कथं व्यजयन्त, दुर्यजानां प
 तद्रक्षणार्थं कथं भगवान् स्वयमवतरति' इत्यादीनां कथानां कथं
 बालस्य शिवराजस्य चेतः सुसंस्कृतं चक्रे, सज्जनाः ! इतिहासो
 मूर्तिमती यथार्थमानदायिनी पाठशालैव. ततो हि भिन्नभिन्नप्रकृत
 जनानामुदयाविनाशासथा तत्कारणानि च ज्ञायन्ते. इदं च मह
 कर्म कृतं मात्रा त्रिजादेव्या यत् प्रथमतो बाल्ये एवाविकृतं अ
 राजस्य चेतस्तया पुण्याभिः श्रीरामचंद्रादीनां कथाभिः पवित्रीकृतं

किंच-माता त्रिजादेवी खलु जाधववंशसमुत्पन्नाऽऽते
 तत्कुलपूर्वजा देवगिरिदुर्गे स्वतंत्रा राजानो राज्यमकुर्वन्, तांश्च
 तदीया स्तुपाऽपि यवनैर्वंशदासी कृतेति सर्वं प्राचीनं वृत्तं सा स
 गजानात्. तथैव स्वपतेर्निजामशाहीराज्यरक्षणे दुःस्त्रानि, स
 फारागारवासं, स्वग्रन्थोस्वथा स्वपितुश्च निष्कारणं पातं प्र
 पश्यन्ती सा परं यवनानद्वेष्ट. इदं सर्वं स्वकुलवृत्तं बाल्याय शिवराज
 निवेदयन्ती तत्पुरतो दुःग्रोद्वेगमसहमानाऽधूनि मुच्यन्ती सा
 अपि शिवराजं दुर्मंदयवनस्वभायसमकरोत्.

दुर्वर्तनादिभिर्यथा दूषितं न भवेत् यथा च धार्मिकशिक्षणं न संस्कारान् धारयेत्तथैव प्रत्यहं सावधानेनाचेष्टत. अतः शिवराजं धार्मिकशिक्षणे माता जिजादेव्येव गुरुर्नान्य इति सर्वेऽपि श्रीरामदासस्वामिनस्तु तामेव नीतिमत्तां सदुपदेशनावर्धयन्निति ते प्रथमगुरवः.

(३)

यथा हि सर्वेषां जनानां कृते धार्मिकं शिक्षणमावश्यकं तथैव व्यावहारिकमपि. ये स्वतः संसारं व्यवहरन्ति तेषां केवलेन धार्मिक-शिक्षणेन कार्यसिद्धिर्न भवति. यतः संसारो नाम विविधविचित्रचित्त-वृत्तीनां जनानां मद्दस्थानम्. तत्र हि केचन सज्जनाः, केचन दुर्जनाः, केचन भीरवः, केचन शूरा, इति नानाविधाः प्राणिनो व्यवहरन्ति. तेषु च पतानिद्वन्द्ववर्तना स्वानिष्टं च परिहरेता जनेन वद्व्यभिचि-परं दुःखं फलं. एतदर्थं हि सज्जनेनापि व्यवहरता स्वयोगक्षेमायावदव-व्यावहारिकं शिक्षणं प्राप्तमेव. तत्र व्यावहारिकं शिक्षणं तत्तद्व्यवहा-रानुगुण्येन भिन्नं भिन्नं भवति. यथा हि पाठशाळासु पठतां विद्यायां शिक्षणं, तथैव न धर्मविद्यायां नात्र वैश्यानां. श्रीशिवराजश्चापार्योर्वैशंपयानां . ७३ अद्वैतानां धर्मविद्यायां गुरुसिद्धे पंथे समुत्पन्न इति तदीयं व्यावहारिकं शिक्षणमपि धर्मियद्वैतयोग्यमेव पश्य.

व्ययीकरणीयो नान्यत्रेति राजनीतिविदो मन्यन्ते. प्रजाकल्प
 स्वकल्याणमिति राज्ञाऽवश्यं भावनीयं. यथा हि कुटुंबस्य प
 स्त्रीयकुटुंबपोषणे सदैव तत्परो भवति, एवं च तद्भित्तं म
 तत्सुखदुःखे आत्मीये एव मनुते, तथैव राज्ञा प्रजासु भाव्यं. ज
 शं च शिक्षणं दादोजिकोडदेवेन श्रीशिवराजाय दत्तं. वाचम
 श्रीशहात्रिगजेभ्यस्तरीयकर्मसन्तुष्टेन विजापुगधिपतिना योर्ग
 विभाग पारिलोचिज्ज्येन वितीर्गस्तत्र दिङ्दीश्वरभृतीनामन्वेषे
 नाविधानामाक्रमगवाहुत्येन जना एव नासन्. केवलं परंउकर्म
 निरतः

कृपावदानादय भूनि सचस्कार. मंष्टना गुरक्षिता सैव भूनिः
 फलवदाऽभूत्. दादोजिकोडदेव स्ववज्रानां रक्षयार्थं स्वो
 न्यायालयान् स्थापयामास तेषु च स्थित्वा यदा दादोजिः ।
 शयं तदा तदा म शिवगवं स्वसन्निधौ स्थापयित्वा निर्वयभक्तं
 तेन च शिवराजो न्यायकर्मण्यपि कुशलोऽभूत्. दादोजिकोडदे
 वः स्वैव दिवान् न्यायी भागीदिव्यत्र प्रार्थनाः कर्वा कवपन्ति.

एतत् श्रीशिवराजेन सर्वं दादोजी राजकीयाभ्यास
 इष्टुं प्रयास. तत्र विविधानाश्च तदनगवन्तान् सदृशागन् पार

स्वानि जगति लोकोत्तमज्ञे कार्येण कृतं नैव. यपि पूर्वसिद्धे
 जिज्ञे महत्कठे परमाश्रिते नैव तपि दृष्टो गेभि र विना न नै स्व
 दातुं शक्नुतः. यथा सा-पुत्र-नादे-तान-नपि वेदाश्रयं शिव्यगते
 निष्कटे भवति तथैव दृष्टो गेभि र्द्वारिणे णे नपि शिष्टे. स्व
 नाः ? ममादे स्वतु कस्यापि कावेभ्य मिद्विदिप्रैरेभना न भव्येत्. वे
 दि मांसादिहो जन मभ्य त्मेव नभ्यप्रभृतिभिर्भैरेतास्मान्महा नद
 र्थं कार्यं विप्रैरत्रान्तमिति किमु रक्तञ्च. एवंभिवेत् विप्रराजसू
 प्रारब्धकार्याश्रितवर्तनं न पौरुष प्रत्युत्तान विप्रान् दूरीकृत्य प्रारब्ध
 कार्यस्य समापन एव. अत्र च गुरु पूर्वनिहास एव. ये हि लोके
 साराः पुरुषा जानास्तेषा चरिष्याति तथा कायापि चेनिहासे लिखितं
 बालको यदा पठति तदा स्वपूर्वजाना लोकोत्तरकार्यविधाने किन्तं
 विप्रा समागच्छन् कथं च ते तान्त्रिप्रानपांसु मनारब्धानि कार्यानि
 समापयन्निति सर्वं वृत्त जानास्येव. तेन सत्रातथैवैः स प्रारब्ध
 कार्यं सहसा विप्रिनेऽपि महता धैर्येण तन् समापयत्येव. वाचदा !
 इदमेवेनिहासाशिक्षणस्य फल. शिवराजश्च महाभारतप्रभृतीनिदिश-
 त् १५५ पपाठेव तथापि दृष्टो गेभि र्द्वारिणे तु तदीयाः पितृचरणा एव
 १५५ इत्यत्र न मदेहलबोधपि. नः स्वतु निजामशाहीराज्यस्य पालनार्थं
 कथं प्रायति, कथं च दिहीश्वरेण समाकान्तेऽपि निजामशाहीराज्यं
 धैर्यमविहाय पुनरपि स्वतन्त्रराज्यस्थापनार्थं प्रयत्नः कृतः, कथं च
 तस्मिन्नुद्यमे निष्कले पुनरपि विज्ञापराधीनराज्यस्य स्थापनार्थं प्रयत्नो

पदातिविभागो युद्धशिक्षणं दत्त्वा पटुः क्रियते ! कथं
 उत्पाद्यन्ते ? कथं सेनाविभागानां भिन्नानि भिन्नानि शस्त्रानि
 ध्यन्ते. कथं प्रवृत्ते दीर्घकालिके युद्धेऽस्त्रण्डानि
 स्थाप्यन्ते ? कथं च दुर्गाणि निर्मायन्ते ? कथं चाराः
 पुणा विधीयन्ते ? कथं च कोशाः संगृह्यन्ते ? इत्यादिकं सर्वं
 साक्षादपश्यत्. तेन स परं प्रवीणोऽभूत्. यथाहि श्रीशिवराज
 युद्धशिक्षणं जमाद् तथैव सामादीनां चतुर्णामप्युपायानां प्रयोग
 मपि. स समये समये राजसभां जगाम. तत्र च विविधा वि
 मतयो नाना मद्त्वाकांक्षिणः परस्परद्वेषपरा जना आसन्. ये
 महत्वाकांक्षिणो जनास्तेऽन्यान् स्वसदृशान् द्विपन्त्येव. तथा
 कथं परस्परं सामादीनुपयुञ्जते, कथं गूडचारैः स्वद्वेषिणां वृत्त
 प्रयतन्ते, कथं स्वस्वानिचित्तानुहृत्यार्थं जामति, कथं च य
 स्वराधून् युक्त्याऽतिवर्तन्ते, कथं संघीभूय कार्याणि कुर्वन्ति, क
 स्वाभीष्टसिध्दै स्वजावितमपि नृणां कुर्वन्ति, कथं स्वेष्टसाधने य
 का भवन्तीति सर्व भावि कार्योपयोगि शिक्षणं शिवराजो यत्र
 निवासादेव डेभे.

स्वराज्यस्थापनाकारणानि

- १ निसर्गः प्रदेशस्य दुर्गत्यम्.
- २ यवनानां दुर्पुत्रैरसंतुष्टा बलिनः
- ३ पर्वतशक्तिजनानां निरविशयं विश्वासपात्रत्वं.
- ४ यवनानां राज्येऽन्तःकलहाधिक्यम्.
- ५ मातुरुत्साहाविशयः

१

चापकाः ? इह जगतीवले यानि खलु साधारणानि वाऽसाधारणानि वा कार्याणि जायन्ते तेषां सूक्ष्मानि वा सूक्ष्मानि वा कारणानि भवन्त्येव. नहि कारणं विना कस्याऽपि कार्यस्योत्पत्तिरतीति दृष्टव्यं. तथाच वा खलु महाराष्ट्रे स्वराज्यस्थापनाऽभूत्तस्याऽकारणानि फानीति यत् विचारयामः. फलं चास्य विचारस्य तेषां ज्ञानमेव. अस्तु, यद्यपि पुरा निरूपिता परिस्थिति कारणमत्र भवितुमर्हति तथापि सा यवनपौडात्मिका कृत्स्नेऽपि भारतवर्षं समा-

नैवासीत्. प्रत्युत चावाद्धि आर्यावर्तं यवना दुर्वृत्ता आसंस्तावत्र
 राष्ट्रे. ये खलु दिह्लीधरप्रभृतयो यवना अजायन्त ते च
 महंमदीयवंशजाः. महाराष्ट्रे तु ये खलु विजापुराधीशप्रमुखा
 राजा आसंसे च सनातनधर्मानुयायिवंशजा बलादेव महंमदीय-
 कृताः. ततएव च ते आर्यधर्मानुयायिभिः समं विवाहादिकमप्यकुर्वन्
 योऽयं विजापुरराज्यस्य प्रथमः स्वामी 'युसफआदीलशहा' नान,
 खलु मुकुन्दरावनाम्नः शूरस्य महाराष्ट्रीयस्य भगिनीं परिणीतवान्
 तस्याश्च पुत्रः पितुः पश्चात् सिंहासनमलं चकार. एवमेव निशङ्क
 करोपनामा कश्चन महाराष्ट्रियो विजापुराधीशस्य भगिनीमुपसंगे
 तात्पर्यमिदमेव-दक्षिणापथवासिनो यवनास्तथा तदधिपाश्च
 सनातनधर्म तदनुयायिनो वा तथाऽद्विपन् तथाऽर्यावर्तवासिनस्तं
 आर्यावर्तवासिनो रजपूतकुलसंभवाः क्षत्रियास्तु दुर्दान्तानां दिहं
 शराणां त्रासान् स्वात्मजास्तेभ्यः समर्प्यात्मानं ररक्षुः. नैकाऽपि दिहं
 शरकन्यका केनाऽपि क्षत्रियेण परिणीता. तस्मादार्यावर्तं दक्षिणापथे
 च यवनवर्तनेषु भूयान् भेदः. एवंसत्यपि महाराष्ट्र एव स्वराज्यस्थापन
 कथमभूदिति किं न विचारार्हं ? अस्तु.

सत्रनाः ? अत्र च प्रथमं कारणं महाराष्ट्रस्य नैसर्गिकी रण-
 नैव. कृस्तोऽपि महाराष्ट्रदेशो दुर्गमाभिः सहाचलशिखरमाळानि
 परिवेष्टितः, दुष्प्रवेशाभिः पाताळ प्रविष्टामित्य वृत्तिभिः समलंङ्क-
 प्रविष्टिरणविराजमानैः स्वातंत्र्यदेवानियासभवनेरिय स्वातंत्र्यदे-

वृत्तैः शिरोभूषणैरिवागमितैर्दुर्गैः संकुलः, अदृष्टिच्छिन्नरुक्षरात्रिपरि-
 ष्वित्तैर्वेनसमूहैः संकटितोऽभावि वर्तते. ये सन्तु प्रायः पश्यन्तभासिनो
 नास्ते प्रहृत्स्वैष स्वातन्त्र्यप्रिया इतीतिहासेऽपि दृष्टव्यं. महाराष्ट्रे च
 सपर्वतमाभित्य परकीयशत्रुभ्य आत्मानं तद्भासिनोऽरक्षन्. ये सन्तु
 ह्रीभारप्रभृतयोऽपारसैन्यसमन्वितास्ते महाराष्ट्रं जेतुं सर्वथा प्रयत्न-
 नाभवि न कळं लेभिर इत्यत्राश्वि ज्ञातं पूर्वोक्तमेव. ये च
 गामिबिलामध्यप्रदेशप्रभृतयो देशाः सन्ति तेषु वाटशत्रुर्गवर्द्धना-
 ष्वाष्ट्रप्रदेशस्य समानतया शतश्रीरठेन सर्वमपि जेतव्यभूविभागं
 स्मसारदुर्वन्तो यवनाधिपास्तास्तान् प्रदेशानजयन्. द्वायसांश्चा-
 षुः. महाराष्ट्रं तु सादृशप्रचण्डशतश्रीयाहकानां समुदाया दुष्प्रदेश्य-
 याऽयं देशो षड्विधानामपि यवनाधिपानां बुर्जयोऽभयत्.

(२)

पाचकाः ? निरूपितमिदमेकं कारणं. अपरं च सर्वं भारतवर्ष-
 क्रम्य लब्धस्यास्त्रधानां यवनाधिपानां दुर्गुत्तरसेतुषु पडिनः, समदना ?
 नचिन्मदान्धेन सावरीना एव पीडयन्ते न पडिनस्तावन्न
 र पीडा परिपचन्ति. नापि तस्या कोऽपि परिणामो भवति. परन्तु
 वा शोनपीडयाऽलम्बतुःस' स षड्विधानपि नृजीकृत्य पीडयितुमिच्छ-
 । प्रयत्नते च तदा स सद्यस्य स्वीयकर्मजः फलमश्नुते. अयमेव
 गयो यवनानां विषये. यवनाश्च प्रथमतः एनैः एनैर्दम्भप्रतिष्ठा

(३)

पाटकाः? महागण्डे स्वगन्धस्थापनाया यथा पूर्वोक्तं कृतं
द्वयं तथा नृनायिनपि मद्यपयव्यासिनां जनानां निरतिशयविश्व
पात्रत्वमपि कारणमस्ति यत्र हि स्वल्पलाभदुष्वा जनाः कर्तव्यं
तथा स्वन्नातृभूमिं भस्ममात्कुर्यन्ति तत्र नाशांसि स्वातन्त्र्यत्वं
अदेवां तत्रैव तिष्ठति यत्र सर्वेऽपि जनाः परस्परं परमदोस्तं वि
सेन च वर्तन्ते. इदं च सद्यपयंतवासिषु नावच्छेदनेषु परकृतं
यद्यपि ते शक्तिरुपाडिता अर्थनप्रा एव, गार्थिदिवं स्वोदरसूत्रं
स्वक्षेत्रसंस्कारं मन्ना एव, तावताऽपि क्षुत्रिवारणपश्यायनापि अत्र
लभमेव, तदापि तेषां शीलं क्षत्रियेभ्योऽनुनमासन्. ते च व
स्वनायकमनन्यन्त तदाशा प्रागालयेऽपि नात्यकाम्यन्. परकृतं
मातृवद्वृत्तिः, परद्वेषेषु निगमन्ति, गुणेषु आदरः, स्वांतक
वर्तित्व, इत्यादयो गुणाः प्राधान्येन तेष्वदृश्यन्त. जन्तेऽपि
‘क्षुत्रिपासासहत्वं, शीतोष्णपत्रेन्यवातमहनसामर्ध्वं, निरन्तरं वन्तः
सांनिध्यतः प्राणं निर्भीकृत्यं, शस्त्रोपयोगपाटवं, अंगीकृत्यार्थानेकं
त्वं, सदा गगनभेदिसशाचलदिग्वरोर्द्धनेन शरीरमौष्ठवं, विज
शसंधानकौशलं, इत्यादयः स्वातन्त्र्यसंपादनरक्षणकारणानूय
स्वेषु व्यराजन्त. किं च यथा हि यवनानामविसांनिध्यत आस्त
वासिन आर्या जायेशीटाद्भ्रष्टास्वथा नेने सहाचलवासिनः

इति तु तावुमोपमनगराभावाद्गीर्वा विरुद्धा यवना भागच्छन्, तेन
 ते स्वकीयां परम्परामधुंषन्. असत्यभाषित्वं हि राजनीतिपारंगैः
 उच्यतेन व्यपदिश्यते. यो हि भूयोभूयोऽसत्यं प्रकृषन् हरभावतः
 एतान् जनान् वचयति स 'राजनीतिचतुर' इति सम्माननीयेन शब्देन
 व्यपदिश्यते, सञ्चनाः ! यस्यां कस्यामप्यवस्थायामसत्यभाषित्वं नाम
 उच्यते. यद्यपि क्षणमात्रं मिथ्यावाद्स्य तुभं फलं वृश्यते तथापि
 अविनोऽनुभात् फलानुत्पत्त्यमिति न प्रामाणिकानां प्रवृत्त्यर्ह.
 किञ्च जना सहजा द्विषां मिथ्याभाषणेन विप्रकृष्यन्ते परन्तु
 सत्यवचनेनापि स्वानुकूलविषया विधातुमयोग्या भवन्ति.
 तेनैव मादयेजनानां गुणानकलोम्य धीर्गिरगजो महामण्ड्रे हरराज्यं
 प्रापितुं प्रायतत.

(४)

वाचका ? यथेमानि कारणानि तथाऽन्येष्वेकं कारणमस्ति.
 ई-आर्यावर्तदक्षिणापथस्थापितानां मित्रानां य इतत्प्रानां परम्परं
 प्रापित्वं, तथा तन्तत्प्राननिवृत्तानां प्रानाविहायिष्यान्तः कश्चि-
 त्. तथाहि- यदा यदु श्रीगिरगजो त्रिजादेव्या ज्ञो नरा तु
 प्रापितं भोगलकुलमंभर. ज्ञाजज्ञानानां दिशीधर्मं राज्यप्रकृति-
 ज्ञेयापथे च कुतुबगारी-यादित्वाज्ञानामभरां यनिदे दे राज्ये
 प्रस्ताम्. स च दिशीधर ेऽन्येनदित्वाज्ञानं इति वाचकमनेनी राज्ये
 ज्ञानमात्मकमैच्छत. तथापि च नराणी-कारमाणवेवां, प्रस्थिते ।

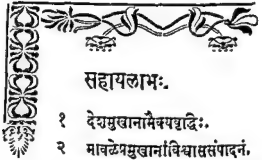
स्वभावात् एव शूराणां महाराष्ट्रवासीनां साहाय्यमैच्छताम्, वदा
 मोंगलकुलसंभवो दिङ्माश्वरो विजापुरराज्यमात्मसात्कर्तुंमावयौ
 विजापुराधीशो विस्मृत्य प्राचीनं द्वेषं शिवराजं साहाय्यविधानं
 प्रार्थयत्. इमं च यवनराजानां परस्परं द्वेषमालोच्य शिवराजः 'सर्वे
 भिर्नः पूर्वजानां परस्परद्वेषं निमित्तीकृत्य सर्वेऽपि ते विनाशित्वा
 स्वराज्यं च स्थापितं, तथैवास्माभिरपि एतेषां कलहायमानानां
 निमित्तीकृत्य कुतो न पूर्ववदेव स्वराज्यं स्थापनीयं' इति चिन्तयामास
 अपिच-दिल्लीश्वरप्रभृतयः सर्वे एव यवनराजाः स्वज्येष्ठजनो
 पितुर्वा पातेन सिंहासनमलभन्तेति प्राचीनेतिहासेषु स्पष्टमेव. इदं
 मेव रीतिं राज्यव्यवस्थार्थं स्थाने स्थाने नियुक्ताः सेवका अपि इदं
 मेवान्वसरन्. यदा हि कश्चन सेवको महति प्रान्ताधिपपदे निपुण
 स शीघ्रमेव स तस्य प्रान्तस्य रक्षणाय स्थापितायाः सेनायाः साहाय्यं
 लब्ध्वा स्वतंत्रो भवितुमर्चेष्टत. दिल्लीश्वरा अपि नीचजनसहायाः स्व
 मिभक्तानपि दण्डयामासुः. तेन सेवका अपि स्वामिश्रोहिण एवावर्तः

५

यान्धवाः ? यथामति मया महाराष्ट्रस्थानि स्वराज्यस्थानानि
 कारणानि निरूपितानि. परन्त्वेकं प्रधानं कारणमवशिष्टम्. तस्मिन्
 यद्यपि बहवो जनाः किमपि लोकोत्तरं कार्यं कर्तुं वाञ्छन्त्येव, कर्तव्यं
 करीयाः संबंधिनो नानाविधैरुपायैस्तदुत्साहभंगं कुर्वन्तस्तस्मान्
 मार्गं निषर्तयितुं प्रयतन्ते. इदं च बहुभिर्दृष्टं समनुभूतं च .

रागु तिररात्रश्च मराभादेव वा, कृत्नमराण्डुपुण्येन वा, पुवं-
 राभ्यदकनरकपरिक्रमां अहृषतिब्रह्मनां मृतानां वा शर्मानां दापेन
 वा, याता त्रिजोदेवी तिररात्रश्च जनम्यभूत्. याता त्रिजोदेवी नेतर-
 कीवत् प्रहृषेवाकथ्य दिनु येवंजनिर्वापानी वीरयाताऽप्याभीत्.
 या तु स्वराभ्यध्यापनार्थं तिररात्रं तथा प्रोवाहयति इव दया तिर-
 रात्रः स्वमांगमातो विप्रवृत्तिमविगणवन् मरान्तमुगाहमवभ्यात्.
 सञ्जना; । दिदीरहरप्रभूतयो दवनगात्राः समानं भारते समाकथ्य
 अन्धमतिष्ठा अपारकोशोभनायद्या धीप्यभाकरा इव दुरंती आसन्.
 तदानीं ते. गह दिहृष्व स्वराभ्यध्यापनं नाम दिधदुष्परमात्मनारा-
 न्दकमिति भवन्त एव विचारण्यु. एवदिदंतेऽपि स्वकीयमेकाकिनं
 सुपुत्रं तिररात्रमस्मिन् कर्मणि निराहं योत्रयन्ती याता त्रिजोदेवी
 कथं न हनुस्वहो. भवत्यत्र निरूपितेषु सर्वेषु स्वगाम्यरथापनाकारणेषु
 प्रधानं कारणं यातरे त्रिजोदेवीमहाई मय्ये.

सहायलाभः.

- १ देशमुखानामैक्यवृद्धिः.
- २ मावच्छेपमुखानां विश्वाससंपादनं.
- ३ स्वमांत्रिणोदादोजिकोददेवस्यानुकूल्यं.
- ४ धनसम्प्राप्तिः

(१)

वाचकाः ' शिवराजो विजापुरनगराभिर्गतः पुण्यपत्तनं क्व
 गत्य तत्रैवोवास. स चानुभूतयवनराजशासनस्वरूप उद्विग्न
 सङ्घपर्वतमण्डले स्वरितृचरणसंपादिते भूविभागे स्वयं वीश्वर्नि
 पर्याटन् प्रकृत्यैव सरलमतिः शिवराजो मध्यान्हकाले कस्मिन्
 मामं भोजनार्थं स्थितस्तत्रत्यैर्मानमुख्यैः समं संलपन्तैः सा
 साधारणं किमपि अन्नं भुञ्जान स्वस्मिन्स्वेषां प्रीतिमुत्पादयान्
 तेषुपि दारिद्र्यपीडितवया स्वामिपुत्रसत्कारेऽसमर्थाः स्वयनागत्य
 संलापिता आत्मानं कृतकृत्यानमन्यन्त. शिवराजश्चाजन्म समो
 धारी सर्वत्र प्रचचार. कदाचिद्वृत्तिदुर्गमदुर्गनिरीक्षणार्थं सेवक
 एकाद्यौ ययौ. तस्य चेतसि राजपुत्रत्वदुरभिमानः पद्मपि तत्र
 भनया समवृत्त्या शिवराजस्य यद्यः सर्वत्र प्रससार. सर्वेऽपि

संस्थानासमुत्प्रेक्षमाणो नानुकूलोऽभवत्, परन्तु यथा यथा स शि
 राजस्य गुणांस्तथा प्रतापानपश्यत्तथा तथा तदीयभाग्योदयं शि
 यीनमंशय आनुकूल्येनायत्तत्. स च स्वामिभक्तः सेवको रण
 रोगपीडितो जर्जरितकृच्छ्ररो मृत्युशय्यायां पथात् तदा स समीप
 तिरराजं मत्वा प्रेमानिशयेन जगाद्—शिवराज! सम्प्रति प्र
 यत्ना भस्मान् परं तापयन्ति. प्रतिपदं धर्मनाशी तयाऽध्वज
 प्राणमनं पानिप्रत्यं गवां च प्राणान्पादरन्तः परं पौष्ट्यन्दि. शो
 नाशाय प्रयत्ननीयंभव. नवादि बलाह्या इमे. अस्मदीयाश्च ज
 अथापि मेऽप्यजायमानात्प्राप्तमैवायामैवात्मानं गुणिनं मन्त्रे
 नेनेवे त्याज्यमंछादिने तत्राशाय प्रयत्नमानं शौचमेव नाशे
 नगती प्रगदभ्यासा यजदितं दिशय महाराष्ट्रभूमिं स्मांश
 भागान्दृष्ट्वा विदमानु मदेशात्प्राप्तानेन वनेस्व. मंथ्या शोच
 नन् प्रतिपद्य इति शिवराजोऽपि विभ्रममस्य तस्य स्वामिन
 भेदत्वात् संश्रित्तनय नैवात्मानं प्रायत्तिह धनव्ययं तत्रपुत्रकु
 शिलस्य स एव विदितं इति मदीयं समो प्रतिपत्तिप्रोद्धव
 निभूतस्य इत्येवम्।

(४)

२४ मन्त्रे परं परं इव निभूतं विदितं मन्त्रांशोऽपि वि
 दितं इति मदीयं समो प्रतिपत्तिप्रोद्धव
 निभूतस्य इत्येवम्।

‘किरंगोजिनरसाद्याभिधं महाराष्ट्रियं स्वानुदूळं विधाप ११५’
 तथैव सिद्धगङ्गुगीधिपं यवनं द्रव्येण वशीकृत्य तत्रपि ११६
 हस्तगतमकरोत्.

वापकाः? इन्धमनेहानि पलाश्वानि दुगांशि केवळं यान्ति
 श्वेव श्रीशिवराजः स्वधीनान्य करोत्. अत्र च तृतीये राजनीति
 स्पष्टमागत्यते. अस्मिन् रामये शिवराजः केवळं विज्ञाविषयं एव
 एतत्स्यत्ये वयामि एवावृशते श्रीसत्कार्यविधाने न वैरी कर्म वि
 नु सत्य. अस्तु.

(२)

दिवंगते दादोजीकोंडदेवे श्रीशहाजिराजसंपादितस्य भूवि-
 गस्य व्यवस्थां स्वयं शिवराज एवापश्यत्. एकदा शहाजीराज
 सेवकान् द्रव्ययाचनार्थमागतान् 'अस्य भूविभागस्य करद्रव्यं न्य-
 स्थापनार्थमेव न पर्याप्तं. कथमपि वयमिमं विभागं पाळयाम' इ-
 कथयित्वा प्रतिप्रेषयामास. शहाजीराजा अपि श्रुतपुत्रकीर्तयः सन्नु-
 शिवराजकर्मणा क्रुद्धात् स्वाधिपारिष्ठनापि अनिष्टमाशं क्रमानाः कर्मा-
 विभागमगच्छन्. परन्तु शिवराजस्येदं कर्मानिष्टं मन्यमानाः केच-
 श्रीशहाजिराजमुहूर्दस्वत्रासंस्तेभ्य इदं नारोचत. तेषां च मुक्त्वा
 'संभाजिमोहिते' नामा कश्चन श्रीशहाजिराजानां श्यालः शि-
 राजस्य सापत्नमातुर्भाता सुपेनाम्नि भूविभागेऽवसत्. स हि वार्त्त-
 करद्रव्यमदत्त्वा स्वतंत्रवदवर्तत. आश्विकानां शतत्रयेन गर्वितः शि-
 राजं नागणयत्. तदीयमिदं वर्तनमवलोक्य क्रुद्धः शिवराजो मा-
 जनसेनां गृहीत्वा एकस्मिन् मध्यरात्रे तमाक्रम्य पराजित्य सर्वं कं-
 जमाह. पराजित्याऽपि स्वमातुलं महतादरेण स्वसमीपे स्थातुं विश्र-
 न्गीकुर्यन्तं तं प्रेमाविशयेन व्यसर्जयत्. इत्थं स्वमातुले निःपक्ष-
 वर्तमानं शिवराजं सर्वे जना अस्तुवन्. ये च तटस्थास्तेऽपि तट-
 विहाय शिवराजपक्षेण भवितुमैच्छन्. ये च शत्रवस्ते मातुलशक्त-
 भाताः क्रमेण वैरमत्यजन्. युक्तं चैतत् ! कथमन्यथा श्रीशिवराज-
 मरुःशाश्वतमिह लोकेऽभाविष्यत्. लोके हि साधारणा जनाः पुत्र

ये तल्लु त्वदीयं यशः श्रुत्वोदरभरणार्थं संवेच्छुवा ममागदल्ले
 निराकारणं न सम्प्रहृ. वर्षिष्णुना राज्ञा सर्वजातीयाः प्रजाः स्वस्ति
 धर्माचरणानुरोधेनानुगृह्य पाळनीयाः. यथायां एव संप्राप्ता इति
 मनीषा तदा कथं सममं भारतसाघ्राग्यं सिध्येत् ? किंच यदीमे यवन
 इति समुपेक्ष्यास्वदाऽल्पन्वमनुचितं. यथा हि यवनजातौ नोप
 सन्ति. तथेवोदाराः कृतज्ञा अपि. यथा च सर्वेष्वपि मानवेषु
 कृतज्ञा कृतज्ञाश्च जनाः समुपलभ्यन्ते तथा महंमदीयेष्वपि. किं न
 सन्ति सहस्रशः कृतज्ञाः क्षत्रियाः ? किं न 'रुण्डुदाखान'नाम
 यवन एव तत्रभवतां शहाजिराजानां परमः सुहृत्. तस्मादवश्यंनि
 संप्राप्ता. यो हि वर्षिष्णुस्तेन सावधानेन भाव्यं. अस्मासु च सावधाने
 पु न किंचिदत्याहितं भविष्यतीति.

इदं चोपयुक्तं वचनं निशम्य शिवराजस्तान् सखीन् स्वमेव
 यां न्यधात्. तेष्वपि कृतज्ञा. कार्यणि कुर्वन्तः समुत्तमवसन्.

(४)

यथा यथा शिवराजः सञ्चिन्वित्य दुर्गाणि भूविभागान्
 स्वायत्तानकरोत्तथा तथा नानादेशेभ्यो गुणित्वा वसन्ते
 सहकारिभ्य भृंगाः सेवितुमायुः. शिवराजोऽपि तान् सर्वानेव
 सरहृत्य स्वसंनिधौ स्थापयामास. स च स्वराज्ये राजनीतिप्रवीणान्
 न्यायाधीशान् स्थापयित्वा प्रजाः पुत्रवदशात्. तेन सकला अपि प्रजा

इति. इदं च तस्य क्षीनं वचनमाह्वयं सन्नुष्टम्वदीयान् नमोऽर्चनं
 धातुंस्तथा मातरं तनापि समं स्वसेवायामस्थापयन्. अयमेव दहन
 सकलमहाराष्ट्रसाम्राज्यस्य प्रधानमंत्री बनूच. वाचकाः? केवलं नमस्त
 प्रधानराजपुरुषान्तर्गततया निर्दिष्टः. वस्तुतस्तु घोरपडे, शिर्डे, सरनेरत.
 घाटगे, निंदाळकर, गुजर, पाळकर, जगतापीत्यादिभ्यः सुप्रसिद्धैश्च
 क्षत्रियकुलेभ्योऽसस्याः शूराः समागत्य शिवराजसेनायानुबन्धने
 पदान्चलंचक्रुः.

एवंरीत्या तांस्तान् राजकार्यचतुरान् पुरुषान् प्राप्य सन्नुष्ट
 शिवराजः स्वसेनां व्यवस्थितां कर्तुमिषेय. आद्यावाधि तु वे केचन
 महाराष्ट्रियास्तरुणाः स्वयमागतास्तांस्तथा शहाजीराजसंपादित
 भूविभागस्य रक्षणार्थं येऽदिवक्ता आसंस्टांश्च गृह्यत्वा महक
 साहसेनोपरिलिखितानि शिवराजः कार्याणि चक्रे. इरानी इ
 आक्रान्तप्रभूतदुर्गं. सम्प्राप्तधनो लब्धभूपालनार्थं, तथा पुनर्नूतनभू
 संपादनार्थं सेनावृद्धिमपेक्षमाणस्तामेव चक्रे. यद्यपि शास्त्रे सेनाग
 इचत्वारि अंगानि कथितानि, तथापि पर्वतमये महाराष्ट्रे राजानां
 तथा स्थानामनुपयोगं पश्यन् चतुरः शिवराजस्तोक्ष्णाप्रभृष्टमण्डित
 नामाधिकानां तथा सन्नधारिणां पदातीनामेव सैन्यं विरचयामास.
 सर्वस्मिन् भारतवर्षेतिहासे महाराष्ट्रियाणां महक्षेपः सुप्रसिद्धोऽस्ति
 तथैव धानुष्काणां शरसंधानं. धानुष्काश्च त्रिभूतं वृक्षशाखात्

- १ विजापुराधीशस्य कापट्यम्.
- २ शिवराजस्य मातृभूमिप्रोतिः
- ३ गृह्णात्रीराजानां क्लारागाख्यासः.
- ४ शिवराजस्य राजनीतिचातुर्यं.
- ५ कार्यासिद्धिः.

(१)

एवं सर्वं शिवराजस्य विजयमानं नानादुर्गेषु समाक्रमणेन यदाप्ये दिशि
 एतं घनाङ्गुलं विजापुराधोऽश्विचिन्तादुर्गे मंत्रिभिः समं किं कर्म
 व्यनिति विचारयामास. मासद्वयान्तवनिदुक्त्वाः प्रायः सर्वे एषादि
 शिवः शिवराजस्य भोगाः स्वस्वकार्यं तं प्रार्थयन्त. यदा तु फलदायकं
 सिद्धेः ह्यसुः स्वयमागत्य भोगादन्तं तथा फलस्व फलदायकं
 स्वस्वकार्येण स्वस्वकार्येण स शिवराजस्य भोगेभ्यः मेने. स च स्व

साहाय्यवितुं प्रजिप्यन्ति तदा तु सुतरां राज्यस्य हानिरेव. तत्र
कपटेन शहाजीराजाः समाहूय प्रतिबन्धे स्थापनीयाः. पितरं
प्रतिबन्धस्थं प्राणसंकटपतितं समवलोक्यावश्यमेव शिवराजः क्ष
याचितुमागमिष्यति. सर्वथाऽस्मिन्नर्थे कपटाचरणं विना न गत्य
रमिति. चिन्तयित्वा चैवं स कपटी विजापुराधीशः कर्णाटकाविभा
एव स्थितं वाजीघोरपडेनामकं स्वसामन्तं कपटेन श्रीशहाजीराज
बन्दीकृत्य विजापुरनगरं प्रेषयितुं दूतद्वाराऽऽज्ञापयामास. सोऽ
राजशासनं शिरसा स्वीकृत्य शहाजीराजान् भोजनमिषेण सना
बन्दीचकार.

इत्थं स्वामिनियोगाद्वाजीघोरपडेसामन्तः सावधानेन श्रीशहा
जीराजान् बन्दीकृत्य विजापुरनगरं प्रेषयामास. विजापुराधीशः स
नोरथं सकठमेक्ष्य प्रमुदितस्वान् परं खिन्नान् शहाजीराजान्वा
'यदि त्वत्पुत्रः शीघ्रमेव क्षमां याचितुं नागमिष्यति तदा त्वं प्रा
रियोक्ष्यसे' इति.

परमसज्जनाः शहाजीराजास्तु स्वस्वामिन इदं निष्ठुरं व
निशम्य क्रुद्धा अपि स्वामिनयोः शर्मणामिवा स्थापमानं पौत्रेक्षमाणाः
न्विमरंलभ्य प्रत्यबोधन् स्वामिन्! यदा मया निजामशाहीराज्यं प्राप्तं
श्वराद्भित्तुं प्रायति तदैव यदि स्वतंत्रराज्यस्थापनेच्छा मेऽभविष्यत्
न तद्दृश्यमभविष्यत्. किन्तु अस्मत्प्रायश्चित्त्वेव फलं परतः

लिखितुं दर्शयितुं च समर्थति अहं मन्ये. इतः परमपवित्रः सः
 संस्मरणीयाः पूज्यास्तातपादाः, इतश्च गार्गीतिं प्रयत्नैः संच्छिद्यन्
 शुभोदकस्य गोशालागरक्षार्थं स्थापितस्य स्वराज्यस्य चान्य र
 नाशः. इतो नैसर्गिकी श्चिन्तितः, श्लोभनियोगं त्वेदं
 इतश्च पितृद्रोहपातकं, इतश्च मानृभूमिद्रोहपातकं. इतश्च दि
 शापरिपालनपुण्यं, इतश्च सकृदभारतमद्विद्यापातिप्रत्यरहन्तु
 इतश्च निरतिशयस्वातंत्र्यत्याज्यमा, इतश्च तावानिद्राशंका. इत
 कुलदोषपातः, इतश्च कर्तव्यभैरुस्त्वदोषः. एवं शैल्यन्तर्गत
 कमपि एकं पञ्चमवर्त्मितुमशक्नुवानः शिवराजः स्वभक्तिमन्त्रेण
 समं विचारयामास. परन्तु नेऽपि कर्तव्यविमूढा न किमपि निर्दिश्य
 वक्तुं पारत्यांभूवुः.

अथ किं कर्तव्यत्वानूशे दुःखव्याकुलः शिवराजः शयन
 गत्वा शयनीये निपत्य विचारयामास. भगवन्? ज्ञानकीर्तने? किं
 भूयोभूय ईदृशैर्दुःखराशिभिः संयोजयन् परीक्षते? नाथ? इह
 तावचरणाः परं प्रियास्तदापि मानृभूमिः सर्वदो वंदा. मानृ
 यवनाक्रान्तां भारतीयाश्च पशुवत् परकीयसेवानन्तान् नदि
 पातिप्रत्यस्य तथा गवा प्राणात्तां, विप्राणां धर्मस्य च नाशं पश्य
 यथा दुःखी भवामि न तथाऽन्येन केनापि. अमिमा अस्मत्कुलसंन
 शिवराजेन मानृभूम्युद्धारार्थं स्वतावचरणाः समुपेक्षिता इति वदन्

तदाऽपि स श्वशुरचरणान् मोक्ष्यतीति कथं अद्वयं. प्रत्युतामपत्
 तथा श्वशुरप्राणानां च याचनार्थं स्वयमागतान् युष्मानपि प्रतिक्रियां
 स्थापयेत्. अथवा किमप्यनिष्टं कुर्यात्. इयं हि सर्पसमा यवनजत्रिणं
 कदाऽपि विप्रलब्धा विश्वसनीया. किंवा बलिपुत्रयोरनायासेन हस्त
 मागतयोर्युवयोरुभयोरपि अनिष्टं कुर्यात्. तस्मात् क्षमायाचनं
 भवद्भिर्न गन्तव्यमेव. स्वराज्ययोगाच्च न विरमणीयं. श्वशुरचरणान्
 प्राणास्तु युक्त्या रक्षणीया एव. अतःपरं दैवायत्तमिति. शिवराजस्य
 स्वमनोरथानुरूपं स्वपत्न्या भाषणं निशम्य शान्तचित्तः मुखेन मुग्ध
 प्रभाते मातरमभिवंद्य सर्वं वृत्तं निवेद्य कर्तव्यं पप्रच्छ. सानी
 वीरपत्नी वीरमाता तथैव जगाद. मातरमपि स्वानुकूलाभिप्रायान्
 लोक्य निश्चितकर्तव्यः शिवराजो मध्यान्हे तस्य पत्रस्य प्रत्युत्तरं
 लिखेत्.

पूज्याः ? पितृचरणाः ? युष्माभिः प्रेषितं पत्रमवलोक्य निरा
 क्षिप्तोऽस्मि. तत्रापि वैः स्वीयं जन्म स्वसेवायामेव व्ययीकृतं
 युष्माकं विषये विजापुराधीशम्येदृशीं वृत्तिमेवक्ष्य तु मुतरां. स्व
 लोकोत्तरं शौर्यं चानुर्यं च व्ययीकृत्य सेविता इमे यवनाः स
 ईदृशं पारितोषिकं वितरन्तीति वीक्ष्यामिमा महाराष्ट्रियास्तत्र
 यवनाधिपमेवानो निवर्तन्. स्वराज्यमधापनायां च मां साहाय्यवे
 यथा हि पूज्यानां पितृचरणानां युष्माकमाशा प्रमाणं, तथैव गोत्राक

यं च तथा मातृभूमेश्च. एवमिधाः प्रसंगाः प्रतिदिनं यवनराज्ये
 राजानामुपरि समापतन्ति. एतेषामेव निराकरणादाह प्रयते. तत्र च
 रक्षाया वा पितृपरणानां वा प्राया गमिष्यन्ति चैत्रच्छन्तु. यद्यपि
 समापराधस्य हृते य्वं दण्डनीया इति विचित्रोभ्यं न्यायस्तथापि
 यवनानां राज्ये न्यायस्वैयाभावादिमेव दुरतं. तस्मान्मातृभूमेर्गौ-
 राक्षणादीनां च तथा भाविन आर्यसंतानस्य च शुभाकांक्षी अहं
 वराज्यस्यापनोषनात् विरमानि. इदं पत्रं स्वस्वामिने प्रदृश्यात्मा
 क्षणीयः अन्यथा सर्वमेव भाग्यायत्तम्, इति.

याचकाः ? किमेतत् पत्रमेव भीतिवराजस्त्वानुपमां मातृभूमि-
 र्गतिं न दृशयति ? यच्च च सर्वथा पूज्यानां पितृपादानां जीवनाशंका ?
 रामपि स्वीकृत्य स्वमातृभूमेः स्वातंत्र्यार्थं योऽविरतं प्रायतत तस्य
 शिवराजस्य स्वमातृभूमिप्रीतिः कथं वर्णनीया. धान्धवाः ? तत्र
 रथाद्यापि भीतिवराजस्य पवित्रं नामधेयं श्रुत्वा प्रमोदते मनः.
 भाद्रकृतं च चेतो भवति. अस्तु.

(३)

भीतिवराजराजादचेदं पत्रं स्वस्वामिने विजापुराभीशाच प्राद-
 र्शयन्, अवरदंश्च-स्वामिन् ? यथा पुरा मयोक्तं तथैव सर्वं वृत्तं
 वेति स्वामी स्वयं विचारयत्विति. स च प्रकृत्यैव कपटी यवनः

सर्वमेवेदं कृत्रिमं मन्यमानः सक्रोधं प्रत्युवाच-राजन् ? सर्वं
 युष्माकं वर्तनं कृत्रिमं. निःसंशयं शिवराजस्य निभृतं साहाय्यकारि
 यूयमेव. कथमन्यथा स्यामिकोपपात्रीभूतान् शिवराज उपेक्षे
 तस्मादयं कारागारे युष्मान्निक्षिपामि. परन्तु यदि शांतिमेव तस्य
 समागत्य क्षमां न याचिष्यति तदा निर्वातं तत्कारागारं विधाप्य
 यमागारातिथिं करिष्यामीति. उक्त्वा चेत्थं स दुरात्मा यवनानि
 स्वसेवकांस्तान् शहाजिराजान् कारागारं नेतुमाज्ञापयामास. ते
 स्वभाग्यानि निन्दन्तो यवनसेवाप्रायश्चित्तमेवेदं शासनं मन्यमान
 महता धैर्येण तैः सेवकैः समं कारागारं प्रति जग्मुः.

वाचकाः ? नीचभूपालसेवाया इवं फलमिति सर्वैरुपगन्तव्यम्
 यथा हि बुभुक्षितो मांसिको न भ्रूलशतकारिणीं मनोहररूपां सतीर्ष
 लीलया निहत्य तन्मांसं भुंक्ते तथैव नीचाः सर्वथा परमस्वर्गि
 भक्त्या सेविताभवि काले प्रतीपा एव जायन्ते. सर्पश्च महता प्रेम्ण
 सेवितः. प्रातीर्दिनं पावितदुग्धोऽपि समये वृशनेन प्राणानेव हरति
 सैव रोनिर्नाचानां. तस्मान् कः सेवनीय इति विचार्य सेवकैः कश्च
 सेवनीय . यन्तुनस्तु अयं सेवकानामेव दोषः ! ते हि यथा जातव्य
 यप्रकुत्रचित्रच्छन्तो गते पतन्ति तथैव यं कमपि सेवमाना दुःख
 विरेकं प्राप्य शोचन्ति. नीचानां तु नायं दोषः. यत्तस्ते नीचा एव
 यथा शमेर्दहनं स्वभावस्तथा नीचानामपि परापकार एव. अतोऽने
 दंथा निवर्तनमेव परं तथा नीचेभ्यो निवृत्तिरेव धैर्यस्फरी न संशयि.

राजनीतिममाचरणं विना नान्यच्छरणं. दुर्वैशम्भ्वमरुद्वै-
 म्बर्षीदापरिहारायोत्तमवन्द्यानाश्रयोच इति मनु राजनोक्ति-
 चोत्तमवन्द्यान्त्या विधानो मध्यमवन्दं यत्तद्वै ततो निरनन्दति. अस्मि-
 न्मये सर्वेषु आर्यराजा दुर्वैश एव. वडात्तु सर्वेषु यवनात्
 दिङ्मिश्र. सत्यमेव धेनु.. म दि कृत्स्ननायांयत् तथा हिमाचल-
 साद्वर्तमानान् भूमिभागान् प्रागत् द्योनेन मन्थेन च स्यान्तविरिष्ये

स चास्मिन् समये दक्षिणापथवर्तीनि यवनराज्यानि जाह्नवे
 तुमिच्छति. तद्यद्यस्मिन् समये स सेवकभावं प्रकटां कृत्य विवृत्त-
 प्राणरक्षणार्थं प्राच्येते चेत्तदाऽवश्यमेव विजापुराधीशमस्मान्कृत्ये-
 र्कर्मणो व्युपरमार्थमाज्ञापयेत् यद्यपि विजापुराधिप आत्मानं स्व-
 मन्यमानो दिङ्मिश्र द्वेष्टि तथापि स मध्यमवन्दो दिङ्मिश्राद्वैश-
 तावतैवास्माकं कार्यसिद्धिः स्यात्. वस्तुतस्तु स्वतंत्ररान्यस्थानव-
 प्रवृत्ता वयं न कस्यापि सेवकास्वथापि अस्मिन् समये विनयव-
 श्यैव कार्यसिद्धिः कर्तव्येति. विचार्यै चेत्यं स चतुरः शिवः
 दिङ्मिश्र पत्रद्वाराण्य स्वपितृचरणसंकटनिवारणार्थं विज्ञापयन्नात्
 तत्र पत्र सारतो यथा. सर्वेश्वरसेपत्ता दिङ्मिश्रः! साम्ना
 यूयमेव भारतवर्षस्य कृत्स्नस्य स्वामिनः. इमे च विजापुराधिपप्रभृद्व-
 यवनाधिपा युष्मदधीनाएव. अहं च युष्माकं सेवको मदीयं पैतृ-
 भूमिभागं परिपालयन् मुयेन निवसामि. मदीये भूमिभागे वर-
 राजद्रोहिणो बोक्य तच्छासनार्थं तथा युष्मच्छासनस्थिरीकरणार्थं

तीव्र दुर्लभः अतएव श्रीशिवराजमद्वितीयमेव मन्वन्ते सर्वेऽपि विद्वांसः
आत्मिन् समये शिवराजेन न केवलं विनूचरणा एव मोक्षिताः किन्तु
विजापुरराज्याश्चतुर्थांशप्रहणाज्ञापि तेन कृष्या. अस्तु.

(५)

एवं सर्वभौमकल्पस्य दिल्लीश्वरस्य नियोगं कृत्वा दुःखाकुलेने
अगविकृतया शीघ्रमेव शहाजिराजांस्तस्माद्यनागारादिव जावनराज्ये
त्रिष्कासयितुं स्वामात्यमाज्ञापयामास. सोऽपि सत्वरमेव तथा च
प्रकृतिकुटिलो विजापुराधीशोऽन्तर्द्वेषेण ज्वलन् शहाजिराजान् स्वराज्ये
धान्यामेव स्यानुमाज्ञापयत्. शहाजिराजाश्च जातयवनराजस्वनाम्
स्वदेशं गन्तुमत्युत्सुका आत्मस्तथापि पुनरनिष्टोद्भवशंकाया वृत्तौ
वस्थुः. विजापुरस्थानि श्रीशहाजिराजस्य नित्रागि वान्निष्कान्
दण्डितानवलोक्य प्रथममेव दुःखाकुलानि पुत्रघातुर्येण मुक्तांत
स्वदेशं गमयितुं प्रायतन्त.

अत्रान्तरे कर्णाटकविभागे राजद्रोहः समुद्भवत्. स च राज
नल इव वेगेन प्रसरन् सर्वमपि विजापुरराज्यं वाधितुं प्रारभत. तं
भीतो विजापुराधीशस्तस्य शान्तये स्वसामन्तानपृच्छत्. ते च इत्
शान्तये श्रीशहाजिराजा एव समर्था नान्य इत्यवदन्. अगत्या
सोऽनिच्छन्नपि कर्णाटकविभागं गन्तुं श्रीशहाजिराजाननुसृतो

पितृसंकटं शिवराजश्चत्वारि वर्षाणि तूर्ण्यस्थित्वा गमयामास. अन्व
 था पुनरुद्देशितो विजापुराधिपस्तातचरणान् पीडयेदिति. अथ च तत्र
 स्वीकृतसेवकभावः स दिङ्मिश्रराज्येऽपि न किञ्चित्कर्तुं पारामास.
 एतेषु चतुर्षु वर्षेषु शिवराजः संपादितमेव भुविभागं सम्यगव्यवस्था-
 पयांचके. विजापुराधीशोऽपि शिवराजं शौर्यचातुर्यसमन्वितं सन्न-
 लोक्य भीतो नाकलहायत.

विज्ञप्तिं नांगीचकार. शिवराजश्च तेन निभृतं कुपितः सर्वे य
 समाना इति दृढं मनसि कुर्वाणो यथेच्छं 'जुन्नर, अह्नदत्तग
 नामनी नगरे दिह्रीश्वरराज्यान्तर्गते विलुण्ठ्य विपुलां सम्पदनाञ्च
 विजापुराधिपराज्यान्तर्गतं महाविभागमाक्रम्य प्रभृतं धनना
 स्वसेनां वर्धयामास. अग्रान्तरेऽकस्माद्विजापुराधीशो दिह्रीश्व
 समं संधिमकरोत्. तेन शिवराजः पुनरपि विनयमवलम्ब्य दिह्रीश्व
 स्वापराधक्षमार्थमयाचत. सोऽपि आर्यावर्ते समुपस्थितं राज्ञे
 शमयितुं त्वरया गच्छन्न चकार मनसि शिवराजकर्माणि.

दिह्रीश्वरमार्यावर्तव्यवस्थामप्रमवलोक्य विजापुराधीशः प्र
 शिवराजमुन्मूलयितुं मनो विदधे. यतो दिह्रीश्वरः शिवाञ्चि
 समं मिलित्वा मदीयं राज्यं लीलवा स्वाभ्यधीकरिष्यतीति स
 संदिग्धे.

अथास्मिन् कर्माणि याजिशामराजनामा कथन राजपुरा
 विजापुराधीशेन नियुक्तो निभृतं शिवराजं वन्दीकृतुमिच्छन् पर
 रायमोरेनाम्ना आवळीविभागस्वामिना विजापुराधीशसामन्तेन ज
 संमंथ्य तस्मिन् प्रदेशे कृतवसतिः शिखराजागमनं प्रतिपालयामास
 वदानी शिवराजो महाद्विभाग आसीत्. स चेमं वृत्तान्तं शक्यं
 संचरतां स्वचाराणां मुरगान्निशान्याऽकस्मात् स्वयमेवागत्य तं यात्रि
 शामराजं श्येनः शशमिव समाक्रम्य जिगाय. स तु शयापणभू
 कथमपि स्वप्राणान् गृहीत्वा राजधानीं ययौ.

एवमेवान्यो वादुलनामा देशमुख आत्मानं विजापुराभिरतं
मन्यमानः शिवराजायादुह्यत्. तमापि अनेनैव विधिना नान्य
विधाय प्रकटीकृत्यालौकिकस्वामिभक्तिं नररत्नं वीरशिरोमणिं प्र
कुलभूषणं तदीयममात्यं चात्रिप्रभुं स्ववशं व्यधात्. इत्वं इत्
कोकणविभागं स्ववशं विधाय बलं वर्धयानात्.

(२)

विजापुरादीशुभ क्रमेण प्रबलीभवन्तं शिवराजमारुष्यं विन्
नुरस्तस्य शासने कृत्स्नं स्वराजमुपयोऽस्तुं कृतनिश्चयो महीती स्वव
न्तानां सभामकरोत्. मुख्यस्य सिंहासनाधीश्वरस्य चालत्वेन वरं
मातैव कृत्स्नं राज्यकार्यमपश्यत्. सा तु शिवराजस्य प्रतापं
श्रुत्वा नितान्तं क्रुद्धा सर्पिणीं च सर्वान् राजपुरुषानुद्दिश्येदमभ
सभ्याः ? राजपुरुषा. ? स राजद्रोही शहाजिराजस्य
शियाजिः स्ववंशपरंपराप्राप्तां राज्यनिष्ठां त्यक्त्वाऽर्हानंश ए
स्माकं पीडयति. स्वपितरमपि न मन्यते. अहमाभिश्च प्रे
सेनापतीन् विजित्य साग्रतं बलिष्ठ. संवृत्तोऽस्मत्प्रजा लुप
न्धुना च नमुपेक्षानर्हं मन्यमाना वयं तं नामशेषं विधातुमि
मः. तन् वं वा तं जीयमाईं गृहीत्वा वा इत्या वा राज्य
दूरीकर्तुं निच्छति? अहं च सर्वथा तं साहाय्यविष्यामीति.

समारुष्यं चेद् कोपपरायमानसाया राजमातुः कठोरभा
उदं वरत्या राजपुरुषाः शूराभवि शिरगात्रप्रतापध्वणर्भवा तं

प्राभवंस्व एव नूतनं स्वराज्यं स्थापयित्वा तत् सम्यग्वर्धयिष्यति
 का प्रत्याशा. परमात्मरूपयाऽद्यपर्यन्तं यवना एव प्रवृत्त भवे
 तेषामेव साम्राज्यं चावयन्द्रदिवाकरं स्थास्यति. शिवराजचतु
 कविपये धुत्राः साम्राज्यद्रोहाग्निमुपासमाना अवश्य मङ्गल
 लप्स्यन्ते. तद्यदि मामाज्ञापयसि तदाऽनायासेन तं पर्वतवासिनम्
 पिडाड इव जीवन्तं गृहीत्वाऽत्रानेष्यामि. इति.

राजमाता तथा सर्वे महंमदीया राजपुरुषा अनेन स
 भाषणेनोत्साहमयेन सन्नुप्रास्तमस्तुवन्. महाराष्ट्रियाधानेनाहने
 नान्तर्ज्वलन्तोऽग्निगर्भाः पर्वता इव तूष्णीमतिष्ठन्. अथ राज
 राजहस्तेन तमफडुल्लगानं वलिपशुमिव रत्नादिभिः सन्मानैर्गु
 ढादससहस्रसंख्याकमान्बिरुवलं प्रभूषं पदाविवलं महताः इज्यं
 सथा गजबलमुद्भवलं च वितार्य धनराशिपूर्णान् कोशानपि दत्वा हि
 गजशासनाय गन्तुमन्वमोदत. स तु दुर्भदो यवनोज्जेन सत्कागविहने
 नात्मानं धन्यमन्यमानः समानीतमेव शिवराजं भावयन् महतोत्सर्ग
 विजापुरनगरान् प्रतस्थे. यद्यपि विजापुरार्थीशः प्रायो यवनमर्षं सैन
 प्रचुरमहाभवापि स भूयो महागाष्ट्रियसैनिकानां महस्वद्वयं स्वसंका
 स्थापयामास. तेने च महागाष्ट्रियैः समं योषुं महागाष्ट्रियं त
 यामिति. परन्तु द्रव्येण र्थानां तथा स्वयं स्वर्गमामिनये
 समागतानां सैनिकानां महदन्तरं न मनामि चकार जन्तु.

अथ निवृत्ते मध्यरात्रे सर्वेषु जनेषु सुषेणु शिवराज एकाग्रं स
 दूरास्य निवासगृहं गत्वा विनयेन भासत्या च जगद्-विश्वं
 मया तदु इहं कृत्यं स्वदेशस्य तथाऽसमर्थानां दीनानां रक्ष
 प्रारब्धं. इमे च यवनाः कृत्स्नं भारतवर्षमाक्रम्य यथेच्छं वंशान्
 नः सर्वानपि पीडयन्ति, देवालयाणि च नाशयन्ति. तू वी
 रपि संभूयेयं सनातनधर्मपीडा दृगीकरणीया. ययं च ध्वजि
 यादुनलसहायाः. सर्वेषु यज्ञेषु द्विजा एव श्रेष्ठाः. तेषां मतवन्तं
 सर्वेऽपि अनुसरन्ति. तद्यदि सनातनधर्मप्रीतिरयच्च मातृभूमिर्न
 रवशिष्टा स्यात्तदा किमपेक्षते यवनसेनापतिरिति सत्यं वक्तव्यमि
 सोऽपि दूतो जात्या ब्राम्हणः शिवराजस्य लोकोत्तरं भाषणं निश्च
 सन्तुष्टः स्पष्टमेव 'स यवनसेनापतिर्युष्मान् वन्वीकृतः नेतुमिच्छ
 तीति' सत्यं तदाशयं जगद्. ततस्तेन समं संमथ्य शिवराजः
 यवनसेनापतिरत्रैवानेयः. यदि स पापमाचरेत्तदा वयमपि तं
 करिष्याम' इति निरणयत्. निणीयं चेत्यं तं वृत्तं गोपीनाथनाम
 स्वदूतेन समं विसर्जयामास.

स तु कृष्णाजीभास्करो यवनसेनापतिमवदत्. युष्मत्प्रता
 भवणेन भीतः शिवराजः प्रतापगडदुर्गात् कथमपि बहिर्निर्गन्तु
 नैच्छत्. मया भूयोभूयो बोधितः कथमपि युष्मान् द्रष्टुं धैर्यनालंभक
 शिवराजश्च सत्यमेव विभेति युष्मत्कृपां याचते च. तत्तदनुरोधेन
 संमेलनस्थानं निर्णयमिति. अफहुल्लखानश्च स्वदूतस्येदं भाषणं

तानाकर्ण्य मुख्यामात्येन जावळीविभागमागता यवनसेना नानर्नाव
सर्वैरपि सावधानेन वर्तनीयमिति.

इत्थं वहिर्व्यवस्थाप्य प्रतापगडदुर्गं सर्वान् स्वसहायानेष्वाङ्क
जगाद—अस्माभिश्चेदृश उद्योगः प्रारब्धः. सनातनधर्मस्त्रोद्धारो वि
रक्षा पातिव्रतानां शीलरक्षणमेवास्माकमुद्देश्यम्. तथादि अहमेतत्क
कुर्वन्नेव प्राणांस्त्यङ्स्यामि तदा स्वर्गप्राप्तिर्निश्चयैव. परन्तु भवद्भिर्या-
च्छक्ति समारब्धमिदं कार्यं समापनीयमेव. यदि दुर्दैवतोऽस्तिन्
संमेलनेऽन्वथा भ.विष्यति तदा युष्माभिर्वैद्यैमवलम्ब्य मातरं त्रिजादंभी
प्रमार्णाकृत्य स्वराज्यवृद्धिः कर्णीयेति. इदं च शिवराजस्याहृद्विभ्रं
निर्वाणकालिकमिव भाषणमाकर्ण्य सर्वेऽपि स्वामिभक्ताः सेवकाः प
दुःखाकुलाः स्वराज्यवृद्ध्यर्थं शपथमकार्षुः.

अथ नियते दिने सर्वानपि स्वामिभक्तान् महाराष्ट्रियांस्त
रयमिव स्वकुलभूषणस्य महाराजशिवनृपतेः पराक्रमं द्रष्टुमिच्छन्ति
भगवान् भास्कर उद्याचलशिखरनारुरोह. तदानीमेव सर्वे भावले-
सैनिकाः स्वस्वशस्त्राणि धारयन्तः स्वाधिपैः समं नियतं स्थलमलंचकु-
प्रतापगडदुर्गमभितो वर्तमानं तुहिनं शिवराजपक्षानुकूलमिव सर्वाना
तान् गोपयित्वाऽभीष्टं स्थलं प्रापयत्. शिवराजोऽपि शिवसकलवृत्ते
महति प्रभाते उद्याय शान्तचित्तेन भगवतीं संपूज्य वरचं पुष्पहारं
यशस्वोममिव शिरसा समुद्भून् वज्राणि परिधत्तेस्म. स च प्रथमतः

तावतोऽपि सैनिकान्विन्नकारिणो मन्वानः 'प्रथमत एव भीतः शिवराजः
समागतानेतावतः सैनिकान् पश्येत्तदा संमीलिनुं नागच्छेत्. तथा
युष्मार्कं मनोरथः सफलो न भवेत्. तदिमान् सैनिकान् मार्गे
स्थापयित्वा केवलमेकाकिना स्वामिना तत्रोपस्थातव्यं. प्रकृत्यैव बल
व्यस्य करिन्द्रबलशालिनो भवतः पुरस्तादल्पबलः शिराजः
कियती मात्रा ? इति. सोऽपि कालापहतबुद्धिः सर्वं तदीयं बल
सत्यं मत्वा तथाकुर्वन् केवलमेकनैव सेवकेनान्वितः सभान्त
प्राविशन्.

अथ प्रातिपालयति युष्मदागमनं यवनसेनापतिरिति कृष्णाजि
भास्करेण प्रेषिते संदेशे शिवराजः परमस्वामिभक्तैः सेवकैः सम्
बलिपशुहननाय दीक्षित इव शिविकामारुह्य प्रतापगडदुर्गाच्छ्रै
शनैरवतीर्थं सभामण्डपमाययौ. अधिरादेव शिवराजं सनागतमे
क्ष्याफमुल्लखान उत्थाय तस्थौ. शिवराजोऽपि भीतभीत इ
नप्रीभूय शनै. शनैरागच्छन्. तद्दीक्ष्य कृष्णाजिभास्करः 'प्रथम
मेव युष्मत्प्रतापानाकर्ण्य भीतः शिवराज इदं तादृशप्रतापयोग्यं
शरीरं युष्मार्कं वीक्ष्य विभेति. तदस्य विश्वासदानाय सेवकोऽपि
दूरीकरणीयः' इति शनैरेवदन्. सोऽपि कपटमतिः शिवराजं दुर्बल
मन्वानस्तथाकृत्वा पुरतोभूय शिवराजमाटिगितुं चाहू प्रसार्य तदन्व
प्रविष्ट शिवराजं स्वकक्षे धृत्वाऽपरेण हस्तेन निम्निशप्रहारमकरोत्.

नामाक्रम्य नामशेषां व्यधात्. ततश्च क्रमेण जायमानान् पंच शत्रु-
 ध्वनीन् श्रुत्वा सानन्दः प्रधानामात्यः सिंहो हरिणयूयमिवान्ववत्स्वि-
 यवनसैन्यमाक्रम्य कांदिशीकं चक्रे. इत्थं विजयत्रियं लब्ध्वा कृतकृत्य-
 शिवराजः प्रथमं भगवतीं भवानीं नमस्कृत्य उत्याः पादकमल-
 स्तदुण्डमर्पयामास. ततो मातरं बन्दितुं जगाम. माता त्रिजगदेव-
 स्वपुत्रं विजयशालिनं भगवतीप्रसादात् पुनर्लभ्यं मन्यमाना तमासि-
 ष्य मूर्ध्नि समाग्राय 'वत्स ! शिवराज ! अद्य सत्यमेव त्वयाऽ-
 वीरमाता कृता. यदाऽयं यवनः कपटेन त्वदीयं ज्येष्ठं भ्रातरनवश-
 त्त्वाऽहं पुत्रशोकविबुद्धा अस्य नाशार्थं देवीं प्रार्थये. तां प्रार्थनां
 भगवत्यद्य सफलयामासेति गदन्ती सर्वान् सेवकान् प्रशशंस.

शिवराजश्च ततो निर्गतः स्वसैनिकानां दर्शनार्थमधस्तादापन्नै-
 तत्र गत्वा ये शस्त्राघातविबुद्धा आसंस्तान् सांत्वयचनैः संतोषयानास-
 ये खलु रणेऽमानुषं कर्म चकुस्तेभ्यो योग्यानि पारितोषिकाणि वि-
 तार. येऽपि यवनसैनिकास्तानपि आदृत्य स्वसेवोत्सुकान् स्वसेनाया-
 मस्थापयत्. अन्यांश्च स्वस्वस्थानं प्रति प्रेषयामास.

वाचकाः ? शिवराजो यथा कृतञ्च आसीत्तथैव कृतप्रान् प्रति-
 चण्डदण्डोऽपि. उचितमेवैतत्. अन्यथा राज्ये व्यवस्था न स्यात्-
 क्षरिमन्नेव प्रसंगे खंडोजीकांकडेनामा कश्चन स्वदेशद्रोही रणे शस्त्र-
 घातविबुद्ध काजलपाननामान अफमुलखानस्य पुत्रं निभृतं गोपयित्वा

कृत्वाङ्गनगरं प्राणयामास. जपाद् च तस्मात् प्रभूतं बने. तदेतत्सुखं
 निराम्य भंजनः श्रीशिवराजानं विधायायातकं वन्द्यकृत्य तस्य शिव-
 बिन्दुः. एतेन धीयाः संस्थाः स्थायकमांषि स्वामिभक्त्याऽऽत्मापुं-
 षामिन्नु दुहे शिवराजः प्रभूतं गत्रबन् तथाऽऽधान् सवर्मासमूहे
 कोशांश्च ह्ये.

३

समिन्ने स्वसेनापतेः पराजय तथा निधने सर्वसेनायाश्च क्षुब्-
 माकृष्य सा राजमाता समं स्वपुत्रेण शोकसागरमघा दिनप्रयमर्धं
 न जपाद्. सर्वेऽपि यवना इयं वृणान्तमाकृष्ये स्वराज्यस्य प्रलय-
 काठं समीपमागतं मंनिरे. तदानीमेव शिवराजः पन्हाजानानके
 ब्रह्मस्य दुर्गं स्वायत्तीचकार. इमां शर्ती धुत्वा चिन्तानुगे विज्ञानु-
 रार्थीशो दसदुषत्रमाननामानं निरत्रजान्ताभ्यर्धं तत्रजामनायाज्ञापया-
 मास. तं च कृपचित्स्वामिकोवर्नीत्या समागतं पराकं शिवराजो
 क्षीक्या पराजित्य तस्यैत्यानुभावननिधेज विज्ञानपुरनगरपर्यन्तं सर्वमपि
 प्रददौ सुनुष्ठ.

इत्थं प्रबळीभवन्त शिवराजमवेक्ष्य चिन्तानुगे विज्ञानुराधीशः
 कृतंभ्यमुडोऽत्रायत. अग्रान्तरे शिरीजोहारनामा कभन तदीयः
 शेषकः स्वमित्रमुत्तेन शिवराजशासनायै गन्तुं मनीषी दसैयामास.
 भवं च शिरीजोहारः पर दुर्दान्तो विज्ञानुराधीशाज्ञामपि ना ।

तेन विजापुराधीशो रुष्ट एवासीत्. इमां तदीयामभ्यनुज्ञाननु-
 महताऽऽदरेण तं राजसभामाहूय सत्कृत्य च शिवराजविज-
 विसर्जयामास. तेन सममफञ्जुल्लानस्य पुत्रः पितृवचक्रुपित्त-
 शिवराजस्य शासनार्थं ययौ. इमां च वार्तां चतुरचारगणनिवेदि-
 माकर्ण्य शिवराजः सावधानो भूत्वाऽस्या आपदः परिहारार्थं प्रार-
 प्रथमतः सर्वाणि दुर्गाणि अत्रतामर्षीपरिपूर्गानि विधाय कृत्स्न-
 राज्यस्य रक्षणार्थं स्थाने स्थाने शूगन् सेनापतीन् स्थापयित्वा स्व-
 दुर्गराजे पन्दाब्जादुर्गेऽतिष्ठन्. तौ यवनसेनानायकौ शिवरा-
 पन्दाब्जादुर्गस्थमाकर्ण्य तद्दुर्गं रोधुं त्वरया समागच्छताम्, शिरी-
 जोहारश्च महता चातुर्येण तत्कृत्स्नमपि दुर्गं निरुध्य निरुद्ध-
 समकरोत्.

एवं निरुद्धे गमनागमने व्यतीतेषु चतुर्षु मासेषु श्रीशिवराजे
 यद्विवातनां स्वकीयानां वृत्तमजानन् महति संकटे निपतितमात्मानं
 मेने. तदधिकारिणोऽपि स्वस्वामिवृत्तमविज्ञाय संभ्रान्ता अभवन्.
 एवं गच्छति काळे शिवराज एवमेकत्रायस्थानमनुचितमिति भाव्यन्
 पुनरपि राजनीतिमुपयोक्तुं मतिं चक्रे. ततः स तेन सेनापतिना
 समं संवपितुं स्ववृत्तं प्रेषयत्. विज्ञापयामास च तन्मुखेन-अं
 धात्र सर्वथा युष्माभिर्वन्दीकृतः. मदीयं वृत्तं न मदीया अधिकारिणो
 जानन्ति नाप्यहं तेषां. तन् साम्प्रतं संधिं कर्तुंमिच्छामि. यद्यभ्य-

परन्तु भीष्मपराक्रमः स याजीप्रभुस्त्वय्यमा सैन्येन सर्वान् यवनान्
 दद्यान् शत्रुभेनापतान् पराजमुद्यान् पके. अयान्तरे क्रोः महात्या
 शतप्रीतिभागोऽपि समाययौ. ततः शतप्रीतिगोत्रेण केनेन निरन्त
 सत्सु याजीप्रभोः सैनिकाः क्रमेणास्तीयन्त. अनिपश्च क्षीयमानमैति
 कमवलोक्य शिखीजोहारो महता धैर्येण समाचम्य, परन्तु स
 नरव्याघ्रा याजीप्रभुस्यैव युध्यमानो न मुमोच मार्गं.

अस्मिन्नवसरे शत्रुपक्षादाग्नेन शतप्रीतिगोत्रेण टिन्नांगो विद्वे
 भूत्वा स समरभूमौ पपात. परन्तु तस्यान्तःकरणं भविष्यत्सु शत्रु
 ध्वनिपु लप्रमासीत्. इतो निर्गतस्य स्वामिनश्चित्तो घटिद्धाः संवृताः
 अद्यापि स्वामिचरणाः कुतो न विशाखगडदुर्गं गताः? मार्गेऽन्वष्टि
 न्तरं प्रादुरभवद्वा ? भगवन् ? मदीयप्राणनिर्गमनात् पूर्वं शतप्रीति
 आवयित्वा मां कृतार्थं कुरु ! इति चिन्तयति तस्मिन् देशभस्ते
 स्वामिभक्तसेवकमुकुटमणौ याजीप्रभौ विशाखगडदुर्गात् पंच श
 प्रीध्वनयोऽजायन्त. तान् कर्णेकृत्वा सन्तुष्टः स याजीप्रभुर्मनसैः
 स्वामिचरणान्नमस्कृत्य 'कृतं मेया कर्तव्यं, इत्यक्षराण्युच्चार्य प्राणान्
 व्यसृजत्

वाचनः? ये खण्डु जगतीतले शूरा धीरा जातास्तेषु सर्वेषु
 याजीप्रभुः प्रथम इति सर्वेऽपि इतिहासविदो वदन्ति. केवलं स्वामि
 प्राणरक्षार्थं स्वप्राणा येन तूणीकृताः स कथमिव स्तुत्यो न. नः

(४)

विजापुरार्थीशभ तं रिच्छस्त्रं अपितसैन्य शिवराजराजवि
 प्रत्यागतं शिरीजोहारमेषेभ्य कोपसंततत्तं सभागनननिषेधनापनानि
 तं म्ययान् स च यवनाधिपस्वभावं सम्यग्ज्ञानन् वनदृष्ट्वै इन्द्रं
 विभागां ययौ. ततो विजापुरार्थीश्वरः प्रविदिनं शिवराजराजमनान्वत
 मानः स्वयमेव गत्वा शिवराजं शासितुमिवेष. शिवराजराजमन
 निर्गतं विजापुरार्थीशनवगम्यान्वै सर्वेऽपि तदाश्रिताः सामन्ताः स्वस
 सैन्यान्यादाय वममोलन्. तेन यवनसेना महती बभूव. विजापुर
 धिपभ स्वसेनां सन्नद्रामालोक्य विलंबे शिवाजिः सावधानः स्वसि
 मन्वानः सहसा निर्गतः शिवराजराज्यं प्रविश्य सर्वानि दुर्गाणि
 स्वायत्तानि चक्रे. पन्हाळादुर्गंनपि विजिग्ये. केवलं रांगणाविशाल
 गढदुर्गे एव न जिगाय. शिवराजभ विजापुरम्वाभी दुर्गाणां प्रहनेन
 क्षीणबलः मुजेयो भवेद्य च तस्मिन् स्वदेशं गते पुनरपीमद्वै
 दुर्गाण्यस्माकमेवेति भावयन्न तं क्रोध.

अत्रान्तरे वर्षासमयः समाजगाम. तस्य च तस्मिन् पर्वतमये तत्र
 संचरद्घनपटादृश्यमानमानवं, महता वेगेन प्रवहन्नलौघसहस्रांश
 तप्रचण्डशिख्यसहस्रसायाधसंचारं, छिन्नसकलसामग्रीदुर्लेभार्त्रं रकि
 षोरे स्वरूपमालोक्य भीतः स विजापुरार्थीशस्ततो निर्गत
 षोरे स्वसेनानिवेशं कल्पयित्वा तस्थौ. तदानीमेव स क

संधिं विनाऽप्य उपायः शिवरात्रस्य वर्गाकरणे. यद्येवैव विप्र
 प्रचलेत्तदा वर्षमानवतः सततं विजयश्रिया समलंकृतः शिवरात्रोत्सव-
 कं कृत्यं राग्यं स्यात्तु कुर्यात्. संधिश्च यथा विरस्थायी स्वातन्त्र्यं त-
 थैयस्करो भवेत्. यद्यन्यः कश्चन मदीयोऽधिकारी संघर्षं गच्छेत्तदा
 स धृतः शिवाजिः संधिनियमान् स्वानुकूलानेव नानाविधैरुपायै-
 कुर्यात्. तस्माद्यो हि अस्मद्राज्यस्याभिमानो स्याद्य च तं शिवाजि-
 पि बहु मन्येत ईदृशः कश्चन शोधनीय इति. इत्थं विचिन्तये-
 विजापुराधिपे तदीया मंत्रिणः शहाजीराजमादृशं दर्शयानामु- विज-
 पुराधिपतिः शहाजिराजानादृव संधिविधानार्थमयाचत. शहाजिः
 अपि पराक्रमशास्त्रिनः स्वराज्यस्थापकस्य पुत्रस्य दर्शनात्तुमु-
 श्मां स्वामिश्राधनामंगीकृत्य निर्गताः क्रमेण तुळजापुरवाकिली
 भगवतीं प्रणम्य पंढपुरस्थं श्रीविठ्ठलेशं नमस्कृत्य शिवरात्रं विज्या-
 पुष्यपक्षनमुद्दिश्यागच्छन्.

शिवरात्रोऽपि एतद्विदित्वा प्रमुदितः स्वागतसभाईं विज-
 'पितृदर्शनं च जेजुरीक्षेत्रे देवालये प्राणमिति' विद्वत्संमत्या तत्रै-
 गत्वा पितृचरणान् साक्षात्कृत्य महता विनयेन मुकुलितहस्तकमलत-
 स्थौ. शहाजिराजापि स्वतंत्रराज्यस्य स्थापकं गोत्राक्षणप्रतिपादनं
 स्वतनयमवेक्ष्य रोमांचितगात्रा हर्षप्रफुल्लनेत्रकमलाः सानन्दं दिनरा-
 त्ततं शिवरात्रं प्रसारिताभ्यां शोभ्यां समान्निष्योषुः—वत्स शिवरात्रं

अथ शहाजिराजा विजापुरनगरमागत्य सर्वं वृत्तं स्व
 निवेद्य तेनाऽपि सानन्दं सत्कृत्वाः कर्णाटकविभागं गत्वाः कर्णाल
 मृगयां गत्वा अश्वान्निपत्य परलोकमयुः। तेन शिवराजः परं दुःखं
 लोऽभवत्। जिजादेवी तु शोकभारं सोढुमशक्नुवाना सद्गमनम्
 शिवराजशोकाद्दुःखानां मंत्रिणां विज्ञत्वा महता दुःखेन तत्प्रायः जि
 राजोऽपि ऐश्वर्यानुरूपं पितृकार्यं चक्रे।

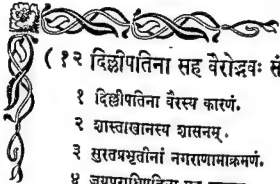
वाचकाः ? यः केवलं स्वप्रतापमहिम्ना विजापुरसानन्दं
 स्वतंशो भूत्वा तस्मादेव राज्ञः समानं मानं लेभे स शिरराजो
 स्वस्य माता जिजादेवी च धन्या। धन्याश्च ते शहाजिराजाः

नौकासु स्थापयित्वा महत्या त्वरया दुर्गं व्यरचयत्. तत्र दुर्गं त्रि-
 वर्षैः परिपूर्णं बभूव. तदानीं शिवराजो महतोत्सवेन स्वराजधान्य-
 सकाशान्निर्गतः मुमुहूर्ते तद्दुर्गं प्रविश्य श्राव्हणान् भोजयित्वा सि-
 दुर्गनाम्ना तदलं चक्रे. एवं 'अंजनवेलि, रत्नागिरि, पद्मदुर्ग, सप्तशत-
 गहनदुर्ग, खांठरी, राजकोट, प्रभृतानि जलदुर्गाणि निर्ममौ.

(३)

एव नौकावलं निर्माय समुद्रसंचारिभिः परकीयः सर्वे यु-
 मानः शिवराजस्तदीयानि नगराण्याक्रम्य यदा धनमह्वरघरा पु-
 पुनयुद्धप्रसंगा अजायन्त. तेषु च सेनावलं मुतरामपेक्षतेस्म. न-
 निसेना च संग्राहस्य भूमिभागस्य रक्षणाय पर्याप्ता न तौक्य-
 म्भित्वा योऽदु प्राभवन् इदमालोच्य शिवराजो नूतनमेव नारि-
 क्य निर्ममौ तत्र च द्वादशसहस्रपरिमिताः सैनिका आसन्नि-
 प्राचीननिहामविशो वदन्ति. तदधिकारिणोऽपि स्थलसेनाधिकारि-
 निभ्रा एव यथा हि स्थलसेनायां सेनापतयो बहवः शुभ मते-
 पन्नप्रभृतयोऽन्यथैव त्र्यांसारंग, इप्राहीमस्यान, मायनायकमंशरी,
 शैल्यभाननामान पुरुषश्रेष्ठा नारिक्यलसेनापतिपदं भूषयामासु
 शयोऽस्मिन्नाधिक्यते कोट्योभक्तान्प्रमुखा एव जना आगन्. ये
 नौकाना सचारे तथा जलपुटे पर प्रवीणाः सर्वानपि शिरण्यदु-
 मंगेषानकुर्वन्

(१२ दिल्लीपतिना सह वैरोद्भवः संग्रामाश्च

- १ दिल्लीपतिना वैरस्य कारणं.
- २ शास्ताखानस्य शासनम्.
- ३ सुरतप्रभृतीनां नगराणामाक्रमणं.
- ४ जयपुराधिपतिना सह सख्यम्.
- ५ संधिः तेन सह विजापुरराज्याक्रमणं.

(१)

इत्थं नाविकपदातिबलाभ्यां परिपूर्णः शिवराजः सर्वा राज्यव्यवस्थां विधाय पुनरपि स्वराज्यमर्यादां वर्धयितुमिच्छुर्विजापुराधिपतिना कृतसंधिर्विहीश्वरराज्यविभागमाक्रमितुमियेष. परन्तु किमपि विशेषकारणमपश्यंस्तूष्णीं तस्थौ. अचिरादेव तदपि बभूव. तत्रैतत्प.

शिवराजसमये दिल्लीश्वरो मोंगलवंश्यः शहाजहाननामा यत्नं क्रासात्. तस्य च पत्न्याः पुत्रा दाराशुजासुतवधवरंगजेयनामात् तेन राज्ञा तत्र तत्र महति परे नियुक्ता यडाह्या आसन्. तेषु सर्वेषु अवरंगजेवः एषु महारूपटी धृतः शूगाड इव राजनीतिचतुरं

वायमपि पराजेयः. अहं च त्वां यशस्विनं करिष्यामि इति. तस्मिन्
 भगवत्या निदेशं प्राप्य शिवराजः परं संतुष्ट आत्मानं कृतकृत्य
 मेव मेने.

अथ दूतमुखाच्छ्रुतसकलवृत्तः शिवराजोऽकस्मादाक्रमणेन परा
 जेतुं तमशक्यं मन्वानो राजनीत्या वर्तितुं प्रारभत. स च प्रथमतो
 विप्रौ प्रेषति
 अकथयन्
 इनीयमिति. तेन च तथांगीकृते तो द्विजवरौ समागत्य सर्वे
 महाराजाय निवेदयामासतुः. महाभागः शिवराजः कालातिफलेन
 कार्यहानिमुत्प्रेक्षमाणस्तास्मिन्नेव दिने रात्रौ पनान्यकारसमावृते स्रष्टे
 भूतले सिंहगडदुर्गात् सैनिकसहस्रेण समं निर्गतो मार्गे स्थाने स्वे
 वर्तमानेषु विशालवृक्षेषु तैलसिकतान् कर्पटान् पन्थयन्निभृतं संस्पृष्टि
 वायुपूरकानम्यापयन् आदिशन् तान् यदा सिंहगडदुर्गगामिति क
 विजयस्य मूचक इगध्वनिर्भविष्यति तदा गुप्ताभिरिमे कर्पटाः प्र-
 लनीया स्वस्वराजानि वाद्यन्ति स्वस्वम्बान प्रति गन्तव्यमिति. ता
 सर्वे व्यसन्वाप्य सर्वत्र म्यानिभगद्वान् स्वसेवकाभिधाय कृतमाणा

 रूद्रवगनुगामिनी विवाहमण्डली प्रवेशद्वारगर्भापमात्रगाम. तां पद-

माना अनुधावन्तो निषद्धान् तैलकर्पटान् वीक्ष्य खिन्ना यावन्निस-
तावत् स्वानुयायिभिः समं शिवराजो निर्विघ्नं सिंहगडदुर्गमाजगाम

अथ समुदिते भगवति भास्करे रात्रिवृत्तान्तभवणेन कुर्व-
तघवनसैन्यं महता संरंभेण सिंहगडदुर्गं रोषुमागतं प्रथमतस्तूप-
स्थितः शिवराजः शतप्रीगोलकैस्तथाऽताडयत् यथा मृत्युदुल्लसैनि-
तच्छीघ्रमेव कांदिशोकं यभुव. शास्ताखानभ स्वसैन्यस्येमां दुर्गंशा-
वेक्ष्य परं खिन्नः सिंहगडदुर्गमपि रोषुं नाशकम्. स हि मे-
अहमित्थं सावधानेन वर्तमानोऽपि कपटिना शिवराजेन पराजि-
स्वन्मदीये सैन्य एव कथनाधिकारी कृतम्रः संवृत्त इति. ३५
जसवंतसिंहमेव निमित्त्य सर्वं पराजयवृत्तं दिङ्घीधराय निवेदयाम्क-
सोऽपि स्वसैन्यस्य पराजयं स्वमातुलस्य कपटेन शासनं जसवं-
सिंहस्य कृतम्रतां निराभ्य युपितो रात्रिदिवं समतप्यन्. स पर-
त्मानमेव कपटदुःशुलं मन्यमानः शिवराजस्येवं चानुर्यमाळोच्य नि-
न्वमखिन्नत. स्वयमेव समागत्य शिवराजं शासितुं यत्रांष्ट, पर-
कार्मरिभागे राजद्रोहस्य प्रादुर्भाषाम्र तथाऽकरोत्. तत्रभ मनु-
शास्ताम्यानं दक्षिणापथाविद्यारिपदेऽयोग्यं निभाभ्य तं वंगरेकरी-
कारिपदे नियुज्य स्वपुत्रमत्र ग्ययुंक्त.

धनराशिः स्वराजधानीमाययौ. अस्मिन्नाक्रमणे शिवराजो निष्क
 मष्टकोटील्लेभे. तदीयः सेनापतिर्नेताजिपालकरो नानाप्रदेशात्रिजुं
 प्रभूतं धनं लब्ध्वा वर्षासमये पुण्यपत्तनमाययौ. नौकायद्यादिपठे
 शत्रूणां नौका आक्रम्य द्रव्यमहरत्. तदानीमेव समुद्रतीरवर्ति वि
 पुरराज्यान्तर्गतं वार्सिलोरनामकं नगरं संपन्नमाकर्ण्यानलसः शिवरा
 सिधुदुर्गं गतस्तत एव सर्वं नौकायलमादाय तन्नगरं लुलुण्ठ. कृत
 मपि कारवारनगरपर्यन्तं भूप्रदेशं स्वायत्तीकृत्य भूमिमार्गेण से
 प्रेषयित्वा स्वयं शीघ्रं गन्तुमिच्छया जलमार्गेण प्रावसत्. सा
 प्रतिकूलवातप्रेरिता नौका शनैः शनैः संचरन्ती बहुना समयेन ए
 धानीमाययौ. अस्मिन् समये जलप्रवासस्य पराधीनत्वं प्रेक्ष्य शिवा
 जस्तं सर्वथा हातुं निरणयत्.

(४)

एवं सर्वतः प्रभूतं धनं लब्ध्वा स्वराजधानीमागतः शिवरा
 स्वमानुलस्य शासतारानन्व पराभवेन कुपितो दिङ्मिधरः पुनः
 शिवराजराज्याक्रमणाय कृतनिधयोऽतिपराक्रमिणौ, अग्नितसेना
 समन्वितौ, अपारशोशभारमहितौ जयमिद्धिलेररगननामानौ द्वौके
 पत्नीं प्रेषयामासेति कृपामभूजोन्. तत्र जयमिद्धो हि परमशूरो रज्जु
 क्षत्रियः प्रतिदुस्त्र त्रयपुरराज्यस्य स्वामी महान् षडिष्ठः स
 सप्तः प्रधानमेव भासीन्. दिङेरपानस्तु यवनत्वेन दिङ्मिधा

अथ जयसिंहोऽपि प्रकृत्या कुलीनः सनातनधर्माभिमानो दुर्-
वतो धृतयवनसेवोऽपि सद्बुद्धयो महाराजं स्वराज्यस्थापनार्थं प्रयतमानं

दुर्गाप्यवलोक्य मनस्यकरोत्—अहो ? एतेषां दुर्गाणां दुर्गत्वं. एषामि-
शक्रेणाऽपि जेतुमशक्यानि. अहं चाजन्मनो युध्यमानः कदापि पर-
जयमालिनमुखो नाभवम्. यदि चास्मिन् समये यशोनाकं न भक्ति-
प्यामि तदा महत्कष्टं. तस्माद्यदि संधिं विधाव शिवराजविजयवशात्
लभ्यते तदा वरमिति. अस्तु. तच्च पत्रमित्थं—महाभाग ? शिवनृपते !
अयं दिङ्मीश्वरोऽवरंगजेशोऽधुना महाप्रतापी सकलानपि राज्ञे
जातीत्य वर्तते. कृत्स्नमार्यावर्तं तदधीनं. नैतावदेव किंतु अक्रान्ति-
स्थानप्रभृतय आर्यावर्तस्य बहिर्भूता अपि देशास्तस्य वशंगताः. अ-
एव त्वया तेन समं विरोधो न करणीयः. दुर्बलेन बलवतो विरोधो न
करणीय इति खलु राजनीतिः. तस्मात् सर्वानपराधान् स्वकीय-
संधिरेव विधेयः. त्वदनुकूलं संधिं विधातुमहं साहाय्ययिष्यामि. न
स्वामित्वेन दिङ्मीश्वरो मे मान्यस्त्वथैव सजातीयत्वेन त्वमपि. त-
किमभिमतमिति निवेदयेति.

शिवराजभेदं पत्रं लब्ध्वा संमुदितस्त्वस्य प्रत्युत्तरं लिखितं
रघुनाथपंतनामानं परमकुशाग्रमतिं द्रुतं प्रेषयामास. जयसिंहो
समागतं शिवराजदूतमाकर्ण्य सन्तुष्टः सत्कृत्य तं. शिवराज

शिवराजप्राणान् रक्षितुं वचनं ययाच. सोऽपि निष्कपटमविलसत्
 प्रतिज्ञाय जगाद् 'यद्यपि वयं दिङ्मीश्वरं वचनं सेवामहे तथापि ब्रह्म-
 मिरार्याणां शीलं न त्यक्तं. यथा चेमे वचना एकमुक्त्वाऽप्यदेव
 कुर्वन्ति तथा नैव वयं रजपुतक्षत्रियाः. किंचद्गुना यथैव मे पुत्रः किं
 तसिंहस्तथैव शिवराजोऽपि इति.' इदं च तदीयं वचनं लब्ध्वा निर्गतो
 रघुनाथपन्तः स्वामिने सर्वं निवेद्य जयसिंहनिवासगमनाय प्रार्थयत्
 शिवराजोऽपि तथैव विधातुं मतिं चक्रे.

अत्रान्तरे दिलेरखानो जयसिंहः शिवराजेन संधातुमिच्छतीति
 ज्ञात्वा 'इमे आर्याः परस्परं मिळिता' इति मनसिकुर्वाणो ज.
 सिंहमवदत्. भवद्भिः स्वमत्या शिवराजेन समं संधिर्न विरे
 किंतु तदाशयं ज्ञात्वा दिङ्मीश्वरो दोषनीयः. स यथाऽन्नापयेत्
 कर्तव्यं. अहं चाचिरादेव पुरंदरदुर्गं ग्रहिष्यामि. भवद्भिः किं
 गडदुर्गमाक्रमणीयमिति. राजनीतिचतुरः स जयसिंहो वचनत्वना
 सम्यग्जानन् शनैस्तमवदत्. 'शिवराजः स्वयमेवागत्य दिङ्मीश्वरान्
 सामन्तो भवितुमिच्छतीत्यधुना विग्रहो न योग्यः. शिवराजेन करे
 खलु दुर्गाण्यस्मद्राज्यतो गृहीतानि तेषां ग्रहणेनैव वयं क्ववृक्ष
 भविष्यामः. यदि च सर्वेषां दुर्गाणां स्वायन्तीकरणार्थं युष्माकं
 मनोरथः स्यात्तदा सोऽशक्य इति निःसंदेहं ज्ञातव्यं. इमावि च
 सज्ञाचलस्य शिखरेषु विराजमानानि स्वामिभक्तवदधिपपाटिकादि

दुर्गवासिनोऽयुध्यन्त. अचिराद्देव भावच्छेसैनिकैः पराजितान् पञ्च-
मानान् यवनसैनिकान् प्रेक्ष्य कोपान्धः स दिलेरस्त्रानः स्वमेकपे-
भूत्वा धानुष्कैः शरवृष्टिं कारयामास. स्वयमपि धनुर्गृहीत्वा पुपु-
मुरारयाविस्तु तदानीं काष्ठपुरुष इव यवनसैनिकान् संहरन् स्वदे-
मपि क्षुद्रं मेने. ततो बहुभिर्वयनसैनिकैराक्रम्य छिन्नेऽपि तांने
धर्मपल्लके वल्नेणैव सव्यं हस्तं बेष्टयित्वा सन्नप्रहारान् परिहृ-
त्वाहरन्.

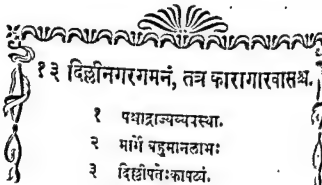
तदानीं तु तस्य मुगल्याजीप्रभोः शौर्यं स्वामिभक्तिं च
समवलोच्य यवनमेनापतिं मानन्दं तमवदन्. 'यदि त्वं विद्वांपात
सैनिको भविष्यामि तदाऽहं तुभ्यमुत्तमं पदं दत्त्वाऽवदयनेव सत्सर्गि-
ष्यामीति मुगल्याजिप्रभुस्तस्येव यवनमाह्वयं कोपेन परीतवेक
सायेशं जगाद्. 'हे हे यवनमेनापते ! अस्माकं पुण्यशोभस्य शिवा-
जस्य मुष्मान्निर्गतमेकमपि अभिन्नदनाश्रुं कृत्स्नस्य भारतवर्षाजस्य
प्रदानादपि समन्तिरिच्यते म्यन्पस्येदिकमुग्यस्य ह्येनेन स्मादिना
यवना एव कृशन्ति न महाभाषुयाः. यदा मदीया अशिक्षा इ-
कान्धस अभिन्नं समं पानित्वा मे कण्डं गृहीत्वा प्रातः मंभवा-
यस्य नूनं यवनीजस्य शिवासेव शिवाजराय चरणदमऽयोर्षिर्दि-
तस्यार्थं पन्दो भविष्यामि' इति. उक्त्वा चेद् मनेव दिशस्मानन्
कान् यवनं पुनरपि पुद्. दिशस्मानन् तं काठयित्वा स्वमे-
कपे विलेश्व कुदन्तीशनेन सायेन तं कण्ठे प्राहरन्. यवनः स

प्रकृतिमापन्नं तं यवनसेनापतिं समालोक्य चतुरो जयपुराधिपः शि-
 राजं स्वनिवासमाह्वयत्. शिवराजोऽपि महता सैन्येन परितुष्टं
 जयसिंहस्य निवासं गत्वा तेन सत्कृतो दिलेरखानमपि संतोषयामास
 उदानीं दिलेरखानः पुरंदरदुर्गं राजवैजयन्तीसमलंकृतं विधातुं विज्ञाप-
 यामास. शिवराजोऽपि तं श्रुत्याऽभिमानिनं ज्ञात्वा प्रकटमाह 'यवनसे-
 नापते ? एकेनैव पुरंदरदुर्गेण किं ? यावन्ति सर्वाणि मे दुर्गानि तावन्ति
 दिङ्दीश्वरवैजयन्तीसंभूषितान्येव भवन्तु. इति. निगद्य चैवं स सत्य-
 वचनः शिवराजसदानीमेव स्वसेवकमाहूय पुरंदरदुर्गाधिपं दुर्गप्राप्तौ
 दिङ्दीश्वरराजवैजयन्तीं स्थापयितुमादिदेश. स्वामिनियोगपाठनतत्पर-
 स तस्मिन्नेव क्षणे तां राजवैजयन्तीं तत्र स्थापयामास. तेन सन्तुष्ट-
 स दिलेरखानः 'सन्तुष्टोऽहं युष्माकं सत्यवचनेन. जयपुराधिपार्थव-
 सह संमन्त्र्य संधिनियमा विधेयाः, अहं तु तत्रानुकूल एव. वस्तुतस्तथा
 मुख्या शृद्धाम्. अहं तु केवलं तेषां साहाय्यार्थं प्रेषितोऽस्मीति जगत्
 शिवराजोऽपि तावदेव कृतकृत्यो जयपुराधिपनिवासमागत्य तस्मै स-
 निवेदयामास.

(५)

अथ जयसिंहः शिवराजानुमत्या संधिमीदृशं न्यधात्. शि-
 राजेन यायात्रेजामशाहीराज्यान्वर्गतो भूविभाग आक्रान्तः, स तत्रसै-
 दुर्गेः समं दिङ्दीश्वराय समर्पणीयः. तथा तत्रस्थान्येव द्वादश दुर्गानि

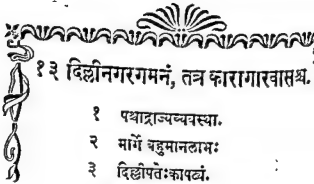

१३ दिल्लीनगरगमनं, तत्र कारागारवासश्च.

- १ पञ्चाद्राज्यव्यवस्था.
- २ मार्गं बहुमानलाभः
- ३ दिल्लीपतेःकापयं.
- ४ वन्दिवासः.

(१)

एवं दिल्लीनगर त्रिगभिषुः शिवराजः स्वमन्त्रिण्डमोहकं ह्य
 कर्तव्यमगृह्यन्. ते सर्वेऽपि मंत्रपुश्या मन्त्रिण आहुः—दिल्ली-राज-
 भूमि विश्वस्य दिल्लीगमनं स्याभिषरणानामस्मभ्यं न गोचरे. अ-
 मवरगत्रयो भूतनायक. कथं मरुन्भून् पातयामास, कथं च तत्र
 कारागारे स्थापयित्वा हतमानिनि मारुन्नीन. स्वकीयेषु तथा पा भिनी
 यो मन्त्रेऽपि न विश्वसिति. कथं तन्निन् मारुन्महे विश्वसतारो
 विश्वस्य स्वानिपारा गच्छन्तीति न जानीमहे. कृत्तरेऽपि विश्वस्य
 कर्तव्यं शोभते ननु राजनीतिविदा. स तु मरुन्दीपयन्तु महे
 कथं सन्ताननयं देहि. तथा तन्मोक्षारण्यरान् व सानिपारान् ईदृशं
 विनु कन्दध्व. तस्मादपु स्वनेनपवनरात्रपार्तगमनविधि.

१३ दिल्लीनगरगमनं, तत्र कारागारवासश्च.

- १ पथाद्राज्यव्यवस्था.
- २ मार्गं बहुमानलाभः
- ३ दिल्लीपतेःकाण्डं.
- ४ वन्दिवासः.

(१)

एवं दिल्लीनगरं जिगामिषुः शिवराजः स्वमंत्रिमण्डलमेकत्रोक्तं कर्तव्यमपृच्छत्. ते सर्वेऽपि मंत्रकुशला मंत्रिण आहुः—दिल्लीं वास्य विश्वस्य दिल्लीगमनं स्वामिचरणानामस्मभ्यं न रोचते. अन्मवरंगजेयो धूर्तनायकः कथं स्वयन्धून् पातयामास, कथं च दिल्लीं कारागारे स्थापयित्वा हतवानिति सावेजनीन. स्वकीयेषु तथा परकीयेषु यो स्वप्नेऽपि न विश्वसिति. कथं तस्मिन् मारात्मके विश्वाप्तपातके विश्वस्य स्वामिपादा गच्छन्तीति न जानीमहे. कृतत्रेऽपि विश्वसन् तत्त्वविदां शोभते ननु राजनीतिविदां. स तु महामदीयधर्मानुयायी सर्वदा सनातनधर्मं द्रष्टि. तदा तस्योद्धारत्परान् स्वामिपादान् द्रष्टुं किमु वक्तव्यं. तस्माद्युक्तमेतद्यवनराजधानीगमनमिति.

भवन्त्वथ सर्वे राज्यकार्यकुशलाः कमप्येकमपेसरं विधाय संप्रति
स्वराज्यं वर्धयिष्यन्ते. मम च कर्तव्यं स्वराज्यस्थापना तथा गोप्राकृत्य
प्रतिपालनमेवेति सर्वविदितं. तथैवाविधयाऽपि संभवति.

अन्यच्च—वर्यं विजापुरराज्यस्य सांनिध्यतो ज्ञातृणां
योधुं न विभीमः. परन्तु दिह्लीनगरस्य विद्रुष्टत्वेन परमेश्वरं
वेन च दिह्लीश्वरेण योधुं सहसा न प्रभवामः. अनेन दिह्लीगणे
नापमपि संशयो विनश्येत्.

मंत्रिणः ! सर्वथा साम्प्रतं दिह्लीनगरगमनं तु प्राप्तमेव. एष
कपटी दिह्लीश्वरो मां प्रतिषंधे स्थापयेन्न तु प्रागैर्वियोजयेत्. यत्त
याकरणे तस्यैव हानिः स्यात्. प्रतिषन्धे च स्थापितोऽहं यथा कपटी
युक्त्या तवो निर्गत्य समागमिष्यामि. पश्चात् मद्रुतं जानन्तो मरुः
यथोचितं वतन्त्वामिति.

तदिति शिवराजस्य भावणं तथा दिह्लीनगरगमने निषं ।
विद्योक्त्य तूर्णोत्थित्वास्ते सर्वे मंत्रिवरा राज्यकार्याणि कर्तुं प्रदिशन्ते
अथ शिवराजः स्वस्य पश्चाद्भाग्यव्यवस्थां विधानुद्दामः 'योगेश्वरं
रा, भण्णादिशभोगुरनसंम, निद्रोगानदेवमुत्तुमशर'नामधेयान्
मुष्यान् मंत्रिवरान् मुष्यान्विधाय मदाश्रया वर्तितुं मधंवाती
प्रशारणगुणवर्तुनीन् ररधीयान् जिज्ञासेवीवर्तुनीनां समर्थे
प्राप्तनावं कववासाय. सर्वेभ्योऽपि दुर्गादिभ्य इमां स्वराज्यं

एवं सर्वा व्यवस्थां विधाय निश्चिन्तः शिवराजो नियते
सकलशुभलक्षणसमन्विते दिङ्मीनगरं गन्तुं निर्गतोऽपरं भगव
मातरं जिजादेवीं प्रणिपत्यानुज्ञामयाचत. सा च दूर्गानिनं
निरीक्ष्य स्नेहविह्वलाऽपि राज्यकार्यगौरवं जानन्ती विसर्ज्य
ततश्च भगवतीं प्रणम्य स्वपत्नीं सखीदेवीमापृच्छ्य शिवराजः प्रा

(२)

कपटो दिङ्मीनधरोऽवरंगजेवः शिवराजं स्वस्मिन्विश्वस्य स
च्छन्तं समाकर्ष्य परं मुदितस्वत्तत्स्थानाधिकारिणः प्राति 'बुव
त् सत्करणीय आदरणीयश्च शिवराजः' इति आज्ञापयानास.
यत्र यत्र शिवराजोऽगच्छत्तत्रत्याः सर्वे एवाधिकारिणस्तं सादर
यन्त. सैनिकांश्च संतोषयानामुः. शिवराजश्च प्रकृत्यैवं महानान
आसीत्तेन स म्वल्पमपि अपमानं नामहत. एकदा शिवराजो दि
नगरं गच्छन् मानं औरंगाबादनगरस्थं जयपुगवीशुं जयसिंहं द्रष्टु
च्छुस्तत्रनगरनायकौ. यथानियमं शिवराजः स्वागमनं दूतमुत्वेन न
धिपाय न्यवेदयत्. पश्यन्तु गर्वमुग्र. स यवनः स्वयं शिवराजं स
तु नागतः स्वस्य भ्रातृपुत्रं प्रेषयामास. शिवराजोऽपि तदीयमभि
जानन् सहसा जयसिंहस्य निवासनेवात्रगाम. तत्र च स्ववंशप्र
१. तं शिवराजमवेक्ष्य स लज्जितो भीतः क्षमां याचित्वा सर्व
शेषमादरयामास.

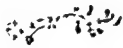
इति पृष्ठः पंचसहस्रमादिनामाधिपत्यमिति प्रत्यवदत्. तदेतन्निश्चय
कोपातिरेकसंतप्तस्ताघ्राभ्यां नेत्राभ्याममिष्कृष्टिगान् वर्षत्रिव क्षेम
करालया दृशा तं दिङ्गीश्वरं दहन्निव शिवराज उचैः 'किमहमित्य

दिङ्गीश्वरपारिपार्थिका अपि क्षणमात्रं स्वशस्त्राणि विस्मरन्त आभ्यर्च्य
व्या अजायन्त. स्वयं दिङ्गीश्वरोऽपि शिवराजत्व नरसिंहस्त्वैव पौं
गर्जनां निशम्य निर्मालितलोचनयुगलः परमेश्वरमस्मरत्.

अथ भातोऽपि दिङ्गीश्वरो धैर्यमवलंब्य 'शिवान्निः किं वदतांति'
रामसिंहमपृच्छत्. तेन च तदाशये निवेदित एव स दुष्टनतिः
अवरंगजेवः शिवराजं स्वावासं प्रापयितुं रामसिंहमाज्ञापयत्. स्वदनपि
सभां विसर्जयित्वा स्वप्रासादं प्रातिययौ. शिवराजोऽपि रामसिंहं
विहितसान्त्वनो विवेकेन चित्तं वशीकृत्य तूष्णीं स्वस्थानमापनौ.
वाचकाः ? यद्यपि शिवराजो न दिङ्गीपतिसमस्तथापि तदाधिभारिणां
शिवराजसदृशोऽन्यः कोऽपि नासीत्. एवमप्यपि दिङ्गीश्वरेण स्व-
माहूयदृशमपमाननं नाम मत्त्यमेव हतप्रता. किंच-शिवराजः इह
मौलं पितृपातकं बन्धुनाशकं त जानन् दिङ्गीनगरगमनं न्यपेक्षयद्
परन्तु वृद्धो जयनिहसं भूयो भूयो दिङ्गीनगरं गन्तुं प्रेरयामास
जयसिंहोऽपि सर्वथोत्तमविधया शिवराजं सत्कर्तुं दिङ्गीश्वराद्वचनं
गृहीतवान्. परन्तु पापः स्वकीयं वचनादिकं विधूय शिव-
राजमित्यमपमानयत्.

सिंहोऽपि दिल्लीश्वरस्य कृतप्रतापं तथा कापट्यमवेक्ष्य कृतो निरु-
 त्तमसाहाय्ययत्. अग्रान्तरे दिल्लीश्वरो रामसिंहद्वारा सिंहा-
 प्रलोभेनानुहूलं विधातुं प्रायतत, परन्तु बुद्धिमान् शिवराजः स्व-
 मित्रापुरप्रभृतीनां दक्षिणापथवर्तिनां यवनराग्यानामाकनन ए-
 युष्मान् साहाय्ययिष्यामीति यदन् न तत्र स्थातुमैच्छत्.

अथ सामराजाभ्यां यदुसो योचितोऽपि शिवराजो वा-
 नानुहूलोऽभूत् तदा स कपटी दिल्लीश्वरो कृष्णेन तं यत् सिंहा-
 मतिं पश्ये. स च शीघ्रमेव पोट्टादखाननामानं यवनमातृषु शिष्ट-
 प्रनिसामभयनमन्त्रिषु पञ्चसहस्राणि तत्रधारिणां स्थापनार्थमाविर्भू-
 त्तात् च ते अनिरेयारिच्छादिषु कन्याऽपि प्रवेष्टो निविष्टः. शिवा-
 जोऽपि कश्चिद्दूरं गच्छेत्तदा तेन शक्तिना निर्दिष्टं एव गन्तव्यमिति
 स चैव स्वनिर्निवृत्तौ शिवराजो स्तोत्रं गायित्वा पञ्चमदस्यकृत्वा
 शिवराजप्रणामादभवन्ति स्थापयानाम प्रभवे च समुत्थिताः शिवा-
 र्थेयवहा परिनेऽनितान् सद्यः कतिचिन्मन्त्रयोः संप्रदत्त-
 द्रुम स्थानिन् संसदयन् शोऽपि यथन एव ज्ञातव्य-
 विज्ञानमुत्प्रेष्य नानं यद्विदुः सिद्धोऽपि च कृतं मेने.

एवंश्रुत्तेषु कविपयदिवसेषु पुनरपि आत्मानं नारीणं ख्या-
यन् शिवराजः स्वारोग्यसंतोषप्रदर्शनार्थं पुनरपि पूर्ववत् फलादिभ-
क्ष्यपरिपूर्णाः पेटिकाः प्रैपयितुमारभत . काश्चन पेटिकाभ्रनुवाहक-
वाद्या आसन् . निरीक्षकाश्च पूर्ववदेव काश्चन पेटिकाः परीक्ष्य
वीतसंदेहा अन्यास्तथैव प्रैपयन् .

(३)

इत्थं विश्वस्तान्निरीक्षकान् प्रेक्ष्य शिवराजः पलायितुं मतिं षके-
तदर्थं च परमविशालास्तिस्रो विश्वस्तवाहकवाद्याः पेटिका विधाय
तत्रैकस्यां स्वयमुपाविशत् . अन्यस्यां तु स्वतनयं संभार्जि . अशास्त्रं
स्वामिभक्तं स्वशरीररक्षकं हिरोजीफर्जन्दं ' त्वं हि मदीयं वेषं धृत्वा
मदीये शयने स्वपिहि . अयं च बालकस्तव समीपे तिष्ठतु . यदि
कदाचित् कश्चन निरीक्षक आगत्य पृच्छेच्चैतदाऽथ महाराजः प्रब-
विवृद्धशिरोवेदनो न मानवभाषणं श्रोतुं शक्नोति तन्माश्रूतेति एव
बालक एव प्रतिबदतु . प्रभाते च त्वमपि केनाऽपि मिषेणेतो निर्गतः
संकेतस्थलमागच्छेति .

सोऽपि स्वामिभक्तः सर्वं तदुक्तं स्वीकृत्य तथैवान्वतिष्ठत् .
शिवराजश्च कुलस्वामिनीं भवानीं नमस्कृत्य स्वहस्ते भवानीं सङ्घ-
धारयंस्तस्यां पेटिकायां स्थित्वा तस्मात् प्रतिवंधान्निर्गात् . निर्धिप्रं

सर्वानप्यमुंचत्. एकदा च कस्मिंश्चित्स्थाने शिवराजो ययौ. तं
 ब्राह्मणे संकल्पं कथयति सत्यन्ये ब्राह्मणाः परस्परं शिवराजपदायन-
 वार्तामेव समलपन्. तान् संलापाश्लिष्य शिवराजः शीघ्रं द्वात्
 सत्वरं स्थानान्तरं प्रायात्.

यदा खलु शिवराजः स्वदेशं प्राप्य स्वप्रधानामाल्यस्वाङ्ग-
 मधुराक्षेत्रवासिनः संभाजिना समं समागन्तुं दूतद्वारा न्यवेदयत्
 ते त्रयोऽपि बन्धवः क्रमेण दक्षिणापथगामिना मार्गेण श्रावसन्. मां
 च संभाजिं राजचिन्हयुक्ते समीक्ष्य जातसंदेहेन दिङ्मीश्वराधिकारिणा
 ते सर्वे प्रतिबंधे निहिता. 'यद्येप युष्माकं वंशजस्तदाऽनेन समं
 भवन्त एकपात्रे भुंजन्तामिति उच्यतास्ते संभाजिना समनेकपात्रेऽ-
 भुंजत. तेन निवृत्तसंशयः स यवनाधिकारी तान् सर्वानमुंचत्.

सञ्चना ? एतादृशाः पूर्वं ब्राह्मणा वा क्षत्रिया वाऽऽसन्. तव
 शिवराजः स्वराज्यं स्थापयितुं प्राभसत्. सर्वतो जायतसु यत्किञ्चि-
 यवनेषु कः खलु एकाकी स्वामिभक्तसाहाय्यं विनाऽऽत्यल्पमपि देशकार्यं
 कर्तुं प्रभवेत् ! तेषु परस्परं मिलित्वा कार्याणि चकुरः. यत्र इ-
 केवलं नाम्ना ब्राह्मणा वा क्षत्रिया वा कलहायमानाः स्वमातृभूमिं
 परकीयानां दासीं कुर्वन्ति तत्र वक्तव्यस्यावसर एव न. अस्तु.

सर्वानप्यमुंचत्, एकदा च कस्मिंश्चिर्द्विर्भ्रातुं शिवराजो ययौ, तत्र
प्राङ्गणे संकल्पं कथयति सत्यन्ये प्राङ्गणाः परस्परं शिवराजपदावन-
वार्तामेव समलपन्, तान् संलापात्रिशम्य शिवराजः शीघ्रं छात्वा
सत्वरं स्थानान्तरं प्रायात्.

यदा खलु शिवराजः स्वदेशं प्राप्य स्वप्रधानामात्यश्याञ्जन्
मथुराक्षेत्रवासिनः संभाजिना समं समागन्तुं दूतद्वारा न्यवेदयत्तदा
ते प्रयोऽपि बन्धवः क्रमेण दक्षिणापथगामिना मार्गेण प्रावसन्, मार्गे
च संभार्जि राजचिन्हयुक्तं समीक्ष्य जातसंदेहेन दिङ्मीधराधिकारिणा
ते सर्वे प्रतिबंधे निहिताः 'यद्येप युष्माकं वंशत्रस्तदाऽनेन वन
भवन्त एकपात्रे भुजन्तामिति उक्त्वास्ते संभाजिना समभेकपात्रेऽ-
भुंजत, तेन निवृत्तसंशयः स यथनाधिकारी तान् सर्वानमुंचत्.

सञ्जना ? एतादृशाः पृथं ब्राह्मणा वा क्षत्रिया वाऽऽसन्, तर्क
शिवराजः स्वराज्यं स्थापयितुं शक्नुवन्, सर्वतो जामस्तु बलिष्ठो
यवनेषु कः खलु एकाकी स्वामिभक्तसाहाय्यं विनाऽत्यल्पमपि देशकार्यं
कर्तुं प्रभवेत् ! तेच परस्परं मिलित्वा कार्याणि चक्रुः, यत्र ३
केवलं नाम्ना ब्राह्मणा वा क्षत्रिया वा कलहायमानाः स्वमातृभूमिं
परकीयानां दासी कुर्वन्ति तत्र वक्तव्यस्यावसर एव न, अस्तु.

(५)

एवं सर्वांस्त्रिभान् भगवतीरुपवाऽपोष दिक्षीधरप्रतिबंधाभिर्गतो
 अनुक्तो विपुरिव शिवराजो नवभिर्मांसैः स्वराज्यमागच्छत्. स च
 अयं शरणाश्रयमागत्य स्वाधिकारिभ्यः स्वस्वागमनं निषेधं ततएव
 अगददुर्गं स्वराज्यधानीमापयौ. सर्वे ते प्रथमतो द्वारपालान् 'केचन
 शिवेश्वरगामिनः संन्यासिनो मातरं त्रिजादेवीं द्रष्टुमिच्छन्ति' इति
 अधितुषवदन्. ते च द्वारपालास्तथा निषेधं गृहीताभ्यनुज्ञाः सर्वा-
 नि तान् प्रवेशयामासुः. शिवराजप्रभृतिषु तेषु सर्वेषु मातरं त्रिजा-
 देवीं प्रणिपत्य स्थितेषु शिवराज एवैकाकी पुरतो जगाम. सा च
 त्रिजादेवी मार्गपरिधनातिरेककलान्तं शिवराजं न प्रत्यभिज्ञानन्ती
 संन्यासिनं नि शंकरमागच्छन्तं विलोक्य प्रसिद्धिभवे. अथ वरा-
 शिवराजः शरदिरस्त्राण निष्ठास्य तदके स्वाशितो न्यधात्तरा सा
 तस्यात्ता त्रिजादेवी तं प्रत्यभिज्ञायानन्दातिशयेन मुमुर्जं. तं च कोठे
 न्या प्रमोहाक्षुभिरभिर्षिषं. ततः सा स्वामिभक्तान् सेवकानाभि-
 ष्य तेभ्यः प्रभूतानि पारितोषिकाणि विवशात्.

अथ 'शिवराज. पुनरपि तुषेन स्वराज्यधानीमापयौ' इति
 अथाकर्णं सर्वे जना र्शनायै प्रतिदित्रमागच्छन्. इहा च परं
 इति आभारमानं कृतकृत्यममन्दन्त. ततः शिवराजः स्वापेक्षारिष्यं
 र्शनां विभाव तत्र पूर्वोक्तेभ्यः स्वाधिभक्तेभ्यो रिद्धिराससदृश-

शिवो भक्तनि कतिपयैः किञ्चित् विद्वैतं तन् मन्त्रात्कृतम्, शंका
 यती भक्तानीं बुद्ध्याच्छेद्यैः शिवम्, अत्रानुपपत्तिं दुर्लभं तन्नो
 रानुभूतं निवेदयामास, ते च शुभं तन्मन्त्रमात्मन्मन्त्रात्कृतम्,
 नोऽशोकं चण्डोऽभून्नकाशं, नानेकमस्य च, दिशोऽपि विदि
 श्चैव सत्त्वमन्त्रमात्मन्मे १९ इति शंकां दृष्ट्वा शंकां शंकां
 कथनेन शंकां दृष्ट्वा इति.

लेभ्यो जनेभ्यो चोत्पितुं निवृत्तमुत्सुकाः शिवराजमभिषेकार्थ-
दयानामुः.

५ विजापुरराज्ये तथा दिल्लीशहराज्ये ये स्वकीया जयसिंह-
राज्य आर्यभूत्रिया आसंखे च मनसा शिवराजं साहाय्ययितुमि-
च्छन्तोऽपि तदुपमस्याशाश्वतिकत्वं मन्वानास्तटस्था एवासन्. विहिते
राज्याभिषेके तत्साहाय्यदामोऽपि भविष्यतीति ते मेनिरे.

६ विशेषतश्च धार्मिकविधिभिर्विहिताः संस्कारा यथा भक्षानां
इत्येषु स्थिरा भवन्ति न तथाऽप्ये. तथाप्येवं धार्मिकं राज्याभिषेकं
विधाय जनसंमह माधिक्येन भविष्यतीत्यपि.

७ एकरा शिवराजः केनाऽपि प्रसंगेन सर्वान् स्वसजातीयान्
भोजनाय समाह्वयन्. तत्र सभाधिकारिणा सर्वेषामासनानामपेक्षया
शिवराजस्यासनमुत्तमं विहितं. तस्मिन्मासनानां नीचोत्तमपयसान-
कार्थं मन्वमानाः सर्वे ते महाराष्ट्रिया कुजाः सभाधिकारिणं प्रत्य-
शोचन्-वयं यतोः कजादारभ्य कुर्वाणा एतद्विन्वाणामरादिभिर-
कश्चित्तो विजापुरधीराजभूतिभिः सावंभौमैः समानितः स्व-
शिवराजस्य पिता तु विजापुरराज्येऽस्वपूजित एवासीदिति सावंभौमैः
यद्यपि शिवराजो ब्रह्मज्यो धनाज्यश्च सहस्ररथपाणि स च सावंभौमैः
केनचिन्पूजेय वा प्रजाजनेर्वा यथाशास्त्रं संस्मरिषुः. एतच्च एतद्वि-

तस्य राज्यस्य दुस्वस्थां द्रुपुमपात्पन्निभृतं शिवराजाय पत्रद्वारा सर्वं
 वृत्तं न्यवेदयत्. शिवराजोऽपि यन्धोगिमामवस्थां ज्ञात्वा दुःखाकुलः
 सत्वरमेव कर्तव्ययोधकं पत्रं तस्मै व्यसर्जयत्. तद्ग्रन्था क्रोधान्वः
 स मलिनमतिर्व्यक्रोडिराजतं महाभागं परं निरभर्त्सयत्. नानाकुल-
 द्वैरताडयत्. नीचजनैरपामानयत्. ततश्च स मानीं गुर्गी प्रधानामालः
 'अत्रावस्थानमधुना नोचिनं' इति निश्चित्य ततो निर्गत्य शिवराजं
 द्रष्टुं रायगडदुर्गभागन्तुं प्रातिष्ठत्. राजनीतिचतुरः स नरश्रेष्ठो
 रिक्तेन पाणिना महाराज. कथं द्रष्टव्य इति विचारयन् गोवळकण्डे-
 राज्यस्यामात्यौ ददर्श. परमधार्मिकौ तौ कर्णाटकविभागे तथा
 कृत्स्नेऽपि दक्षिणापथे शिवराजस्य राज्यं वर्धयितुं तेन प्रयत्ना-
 मात्येन रघुनाथपन्तन चाचितौ सतोपेण साहाय्यं विधातुमंगीचक-
 तुः. रघुनाथपन्तद्वारा शिवराजं स्वराज्यागमनाय प्रार्थयामासतु-
 स्वयं भागानगराभिषेदेऽपि शिवराजप्रतापश्रवणभोतलक्ष्मीं स्नेहमा-
 चकांक्ष. रघुनाथपन्तश्चेद् राजकारणं दृष्ट्वा कृतकृत्यो महता
 संतोपेण सातागनगरमागत्य छत्रपतिं शिवराजं वीक्ष्य सर्वं वृत्तं
 न्यवेदयत्. विज्ञापयामास च कर्णाटकविभागाक्रमणाय. शिवरा-
 जोऽपि स्वराज्यवर्धनार्थं रात्रिदिव प्रयतनानोऽनायासेन समागत-
 सिद्धमाब्धानमगीकृत्य दायभागयाचनाभिपेण कर्णाटकविभागं स्वा-
 विधातुमाचकांक्ष. अस्मिन् समये विजापुरामात्यस्य
 शिवरनियुक्तस्य दक्षिणापथाधिकारिणश्च. स्नेहेन विजापुराधोशो

जोऽपि स्वसैन्येन समं कृतनगरप्रवेशः प्रजाजनैः पुष्पवृष्ट्यादिभिः
सत्कारैरभिनन्दमानो नियते स्थानेऽवसत्. ततश्च शुभे दिने स्वामात्यैः
समं राजसभां गत्वा भागानगराधीशं गौवळकोंडेराज्याधीश्वरं यवना-
धिपमपश्यत्. सोऽपि समागच्छन्तं शिवराजमाकर्ण्य महता मोदेन
कतिपयपदैः प्रत्युद्गत आश्लिष्य तेन सममेकामनेऽतिष्ठत्. स यवना-
धिपश्च शिवराजस्य सैन्यं तथा तदीयामाकृतिमवलोक्य परं तुष्टस्वद-
धिकारिभ्यः पारितोषिकाणि वित्तार्य शिवराजाय गजांस्तथोत्तमानध्वा-
भ्रानाविधान् रत्नालंकारान् दत्त्वा व्यक्तीकृतस्नेहो भागानगराधीशः
शिवराजं परं समतोषयत्.

अथ शिवराजे भागानगरमाधिवसति सति एकदा रघुनाथप-
न्तो यवनाधिपस्य दर्शनार्थमगच्छत्. तदा तस्मै स यवनाधीशः शिवराज-
सैनिकशौर्यमपृच्छत्. रघुनाथपन्तोऽपि तास्ता वृत्ताः शौर्यरूपाः कथ-
यन् 'स्वामिन् ? शिवराजसैनिका गजानपि नृणवन्न गणयन्तीति'
यदन्नस्तौत्. तेन विस्मितः स तेषां शौर्यं द्रष्टुं कृतनिधयो रघुनाथपन्त-
द्वारा एसाजीकंकप्रभृतीन् दश सैनिकानाव्हयत्. द्वितीये दिने सकल-
प्रजाजनालंकृते राजप्रासादांगणे स्वयं राजपुरुषैः समं वातायनमधि-
वसानः स यवनाधिपः प्रमत्तं मधुनोत्तेजितं गजेन्द्रं मुक्त्वा तेन समं
योभुं शिवराजसैनिकानामन्यतममाज्ञापयामास. तदानीमेव एसाजी-
कंकः केवलं सद्गहस्तः पुरतोभूय तस्थौ. सोऽपि मत्तेभस्तदाक्रमणाय

सोऽपि स्वसैन्येन समं कृतनगरप्रवेशः प्रजाजनैः पुष्पवृष्ट्यादिभिः
 सत्कारैरभिनन्दमानो नियते स्थानेऽवसत्. त्रतश्च शुभे दिने स्वानात्यैः
 समं राजसभां गत्वा भागानगरार्थीशं गोवळकोंडेगज्याधीश्वरं यवना-
 धिपमपश्यत्. सोऽपि समागच्छन्तं शिवराजमाकृष्य महता मोदेन
 कृतिपयपदैः प्रत्युद्गत आशिष्य तेन समनेकामनेऽतिष्ठत्. स यवना-
 धिपश्च शिवराजस्य सैन्यं तथा तदीयानाकृतिमवलोक्य परं तुष्टस्वद-
 धेकाभिभ्यः पारितोषिकाणि वित्तार्य शिवराजाय गजान्तथोत्तमानध्या-
 नानाविधान् रत्नालकारान् दत्त्वा व्यक्तीकृतत्तेहो भागानगरार्थीशः
 शिवराजं परं समतोपयत्.

अथ शिवराजे भागानगरमधिवसति सति एकदा रघुनाथप-
 त्तो यवनाधिपस्य दर्शनार्थमगच्छत्. तदा तस्मै स यवनाधीशः शिवराज-
 निकशौर्यमपृच्छत्. रघुनाथपन्तोऽपि तास्ता वृत्ताः शौचकथाः पश्य-
 न् 'स्वामिन् ? शिवराजसैनिका गजानपि मृणवन्न गणयन्तीति'
 दम्नस्तौत्. तेन विस्मितः स तेषां शौर्यं द्रष्टुं कृतनिश्चयो रघुनाथपन्त-
 तारा एसाजीरुंकप्रभृतीन् दश सैनिकानाह्वयत्. द्वितीये दिने सङ्क-
 राजनालंछते राजप्रासादांगणे स्वयं राजपुरुषैः समं वातायनमधि-
 मानः स यवनाधिपः प्रमत्तं मधुनोत्तेजितं गजन्द्रं मुक्त्वा तेन समं
 द्रुं शिवराजसैनिकानामन्यतममाज्ञापयामास. तदानीमिव एसाजी-
 रुकः केवलं दम्नहस्तः पुरतोभूय तस्थौ. सोऽपि मत्तेभस्वदाक्रमयाप

गृह्णन् क्रमेण श्रीशैलमल्लिकार्जुनक्षेत्रमागमत्. तत्र चालौकिकसौ-
न्दर्यशालिनीं वनश्रियं तथा कृष्णानदीं वीक्ष्य संजातवैराग्यः श्री-
शैलमल्लिकार्जुनं नत्वा तत्रैव वस्तुमित्येष. परन्तु रघुनाथपन्तो रा-
जकार्यप्रवीणस्तं रहस्यवदन्-राजन्? इदं संन्यासियोग्यं वैराग्यं
राजर्षेस्तव न योग्यं. स्वया हि गोत्राम्हणरक्षार्थं भुवमवतीर्षेण तदेव
सम्यगनुष्ठेयं. स्वामिन्? प्रवलेभ्यो दैत्येभ्य इव यवनेभ्योऽस्मान्
रक्षितुं त्वदन्यः कोऽपि नास्ति. तत्कर्तव्यपराङ्मुखो मा भूः. भगवान्
त्वां विरायुषं विधाय यवनान् भारतवर्षान्निःसारयत्विति. १९५
महामात्यस्य प्रतिभास्यं भाषणमाकर्ण्य प्रकृतिमापन्नः शिवराजो
जनक इव तत्र पुण्यानि कर्माणि कृत्वाऽप्रेऽत्रजत्. ततश्च जवेनाप्रे-
गच्छन् शिवराजः चन्दीनामकं महादुर्गं उरोध. चकार चात्मवर्कं.
तथैव सर्वं तं प्रदेशं स्वकीयं कृत्वा तत्र स्वप्रतिनिधिं न्यभात्.
अथ सकलभारतप्रसिद्धस्वादुसलिलायाः परमरमणीयवनभीभूषितायाः
कावेर्योस्तीरे कृमनिवासस्ततएव व्यंकोजिराजाय स्वागमने निवेद-
यामास. वृतमुखेन समवदच्च- दिवंगतानां तादृपादानां बहुरि-
षर्षाणि वृत्तानि. तैः संपादितः कृत्स्नो भूविभागो भवद्भिरेव भुङ्क्षते.
कदापि मह्यं घातांऽपि न प्रेष्यते. तमहं यवनाक्रान्तभूविभागमोक्ष-
नार्थमत्रागत आयुष्मता द्रष्टव्यः. यथा च दायम्यवस्थां करिष्याम इति.

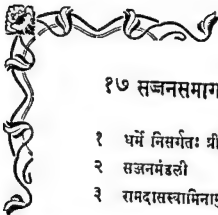
व्यंकोजिराजश्च परवंप्रमदः। शिवराजस्य नियोगमाकर्ण्य निवे-
ध्यः कर्तव्यं पप्रच्छ. तानि च प्रकृतिदुष्टानि यभाषिते. शिवराज

खलु यवनैराक्रान्तं. तन्मोचयितुं प्रयतमानस्य मे स्वल्पमपि स
 प्यमकृत्वा प्रत्युत विरोधः क्रियते. तदेतदत्यन्तमसमीचीनं. पौ
 मकृत्वा जीवनमयलानां शोभते ननु पुनः क्षत्रियाणां. यदि त
 कृत्स्नं दक्षिणापथं स्वायत्तीकर्तुमिच्छसि तदा सर्वथा त्वामई स
 प्ययिष्यामिति. व्यंकोजिराजश्च श्रुत्वेममुपदेशं निभृतं तस्यौ.
 कतिपयदिवसैः शिवराजो व्यंकोजिराजमुदासीनं वीक्ष्य स्वनि
 गन्तुमनुमुमुदे. सोऽपि किञ्चिदनुकृत्वा स्वानिवासमगान्. अत्रान
 महागण्डूदेशादागतो दूतो दिङ्मीभृष्टो दक्षिणापथं जेतुं महता सैन्ये
 समं स्वयमेवागच्छतीति निवेदयामास. तत्र श्रुत्वा शीघ्रमेव ररा
 धानीं गन्तुकामः शिवराजः कर्णाटकविभागे नूतनं संपादितं भू
 भागं परिपालयितुं ग्गुनाथपन्तं तथा ह्यधीरावसेनापतिं नियु
 स्वय स्वदेशमागन्तुं प्राविष्टत. शिवराजं कृतप्रस्थानमाह्वयं व्यं
 विराजस्य मिथानि तं शिवराजसेनापतिमाक्रम्य पगजेतुं प्रोत्साहय
 मासुः. सोऽपि तन् समीचीनं मन्यमानः कतिपययवनसैनिकैः म
 ता मेनामाचक्रान. ग्गुनाथपन्तस्तु स्वामिपुत्रोऽयमिति' मत्वा पु
 परिहरन् यवनसैनिकानप्रयत्. व्यंकोजिराजश्च पलायनप्रयत्
 जुगोप. ग्गुनाथपन्तप्रेषितेन लेभेनेद् गरीं गृह्य विज्ञाय निष्ठः शिव
 राजः पुनरपि व्यंकोजिराजं पत्रद्वारा परं निरुत्सहयत्. ग्गुनाथपन्त
 च सावधानेन वार्तनुमाहरेत्. व्यंकोजिराजश्च वनभाटव्य दूरे
 राग्यो न दूतद्वाराऽप्यपु मनोऽपगत. तदुत्तरं वीक्ष्य शिवराज

कर्णाटकाक्रमणम्

शोषोपेत्या वृष्टः-शिवरात्रय दिक्षीधरप्रभृतिभिर्षण्डाद्यैर्वचना-
 नं बुध्यते न कदापि पगात्रयं प्राप्नोति. यद्ये तु केचलेन स्वल्पे-
 श्चयेन षडेन पराजिता मन्दभागा किं पुनः. साम्प्रतं स
 चात्र इति विडम्बण. तदिदं तदीयं वैराग्यकारणं भुत्वा साध्वी
 नेवी 'महाभागास्ते दिक्षीपनिप्रभृतीन् पलायनान् यवनाधी-
 नर्वात्य वृत्तन्ते. तत्रापि तेषामुरोग एव प्रधानं कारणं. युष्माभिश्च
 येषु ते. मन विरोधः कृतः. अमंत्स्यान् युष्मादृशान् सेवकान् न्यायेन ते
 शिषाकल्पन्ति. तेषां महाभागाना नायमपगाथां यन् यैकृष्णिभागवाचने.
 नर तु मन्ये ते कृतज्ञं न गृह्णन्तीति तेषामुपकार एव. यतस्ते ज्येष्ठाः.
 'अपशासने सर्वथा ज्येष्ठस्यैवाधिकारो न कनिष्ठस्येति शास्त्रकाराः
 ज्ञानवन्ति. पूर्वं च कनिष्ठा आत्मानिचं शास्त्रकथा सर्वथा ताना
 पित्य युष्मानि पाक्रमो विधेय'. ते यथा स्वतातपादाना यज्ञः
 यमाव्यन्ति तथैव युष्मानिपि करणीय. अनेन तुलनेन वैराग्येण
 शो वा लभ्य ! इति एव साध्व्या तथा दीपादेव्या स्पष्टं घोषितं स
 च्छंभोजिरात्रो किञ्च वैराग्यं पुनाति ग्गुनायपन्तानुमत्याऽनर्तत.

१७ सजनसमागमः

- १ धर्मे निसर्गतः प्रीतिः
- २ सजनमंडली
- ३ रामदासस्वामिनामुपदेशः

वाचकाः ? अधुना श्रीशिवच्छत्रपतेरेतावत् उत्कर्षस्य कारणं किमिति अनेन विषयनिरूपणेन निरूपयितुमिच्छामि. बान्धवाः ! अस्योत्कर्षस्य कारणं शिवराजे वर्तमाना नैसर्गिकी धर्मशक्तिरेव धर्मशत्रुनेह कस्याऽपि समाजस्य धर्मो नाभिद्यतः किन्तु सर्वेषां तत्त्व-समात्रधर्माणां प्राणभूत. परोपकारफलकः मराचारधर्म एव गृह्यते. शिवराजस्य क्रियानु सदाचार आसौदित्यशास्त्रमेवमुदाहरणं कथयामि.

एकदा शिवराज. कल्याणविभागे जेतुं स्वामात्यमाश्रितोऽप-
 देवनामान प्रादिगोत्. सोऽपि तं प्रदेशं गम्यतोऽह्य नरुपिस्वयं-
 दिवन्त्य परमलास्यमानि भूमिमवर्तनी निद्योतयामिष इत्ये-
 - १० - . तं धीत्य विस्मितः साधारणमतिः 'आमरीगोत्रेऽपि'
 ११ सतु स्वामिभरतेभ्यः समर्थोऽपि मन्यमानश्चामाराव

रतेभ्यो यवनाधिपेभ्यः सदाचारमिति. सर्वे मध्याह्नाया सोऽप्यात्
इदं शिवराजस्य भाग्यं निशम्य स्वल्पचित्तवृत्तयस्तं जनकमिव धार्मिकं
प्रणम्य तदाशामन्ववर्तन्त.

पाषकाः ? किमिदं न लोकोत्तरं ! गतास्ते परदारल्लेपुज
दिङ्गीश्वरप्रभृतयो यवनराजास्तथा पुण्यश्लोको जनक इव चनेरुः
शिवराजम्. तथापि यावच्चन्द्रदिवाकरस्यापि पन्द्रिकापवले वदीर्षं
यशोमण्डलं सञ्जनानानन्दयत्येव.

अनया नैसर्गिक्या धर्मप्रीत्या स आवाल्यादेव दीनदया-
लुरासीदिति सर्वत्र महाराष्ट्रेतिहासे प्रसिद्धमेव. प्रायो धार्मिक
जना आत्मौपम्येन सर्वत्र वर्तमाना दयालव एव भवन्ति.

(२)

वामिमां नैसर्गिकीं धर्मप्रीतिं तदीया माता सम्यगवर्धयदिति
पूर्वं निरूपितं. यथा मात्रा सा वर्धिता तथैव तदानींतन्या सञ्जन-
मण्डल्याऽपि. क्रूरैर्दुराचाररतैर्यवनैर्भारतवर्षे समाकान्ते सर्वे जना
पेहिकं तथा पारलौकिकं फलमलभमाना अत्यन्तमक्लिश्नन्. तत्रैदि-
ककलस्य स्वास्थ्यलक्षणस्य रक्षणाय यथा शिवराजः प्रादुर्भूय,
किककलस्य मोक्षलक्षणस्य रक्षणार्थं स्थाने स्थाने सर्वत्र
सञ्जनमण्डली प्रकटीयभूय, महारा तु सहस्रशः प्राडुः

शिवराजशेवं वृत्तं लब्ध्वा सन्नुष्टस्वान् द्रष्टुमैच्छत्, परन्तु ते रात्रिदिने
 वने वा ग्रामे वा नदीतीरे वा सप्रकृप्रापि पर्यटन्तमिरात्तन्मनोर
 नापूरयन्. रामदासस्वामिनां, चायं विशेषो यत्तेऽन्यसाधुवत् संसा
 चिन्तां विहाय केवलं भगवद्रक्तायेवात्मानं नारमयन्त किन्तु यत्न
 संश्रस्तान् जनान्निरीक्ष्य परं सिद्धास्तान्मोचयितुमैच्छन्. अथ शिव
 राजः भीरामदासस्वामिनां दर्शनार्थं रात्रिदिवं वनाद्वनान्तरं पर्यटन्
 वानलब्ध्वा शिव एकस्मिन् गुरुवासरे महाबलेश्वरतीर्थं गत्वा स्नात्वा
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा श्रीसमर्थचरणदर्शनं, विनाऽब्राह्मणेषु
 कृतशपथः मुष्वाप. द्वितीये दिने श्रीसमर्थानां परं गृहीत्वा तृतीये
 पत्र शिष्यः शिवराजं प्रत्यागच्छत्. शिवराजोऽपि प्रमुदितस्वत्पट्टिका
 शीघ्रमेव चाफळमठं गत्वा तत्र रघुपतिं प्रणम्य श्रीसमर्थानां पुरतो
 मुकुटितहस्तस्य श्रीसमर्थान् तं शिवराजं मूर्ते महागाष्ट्रपराक्रम
 मिव समीक्ष्य सन्नुष्टाः परमप्रीत्या तं सर्वं वृत्तमवृच्छन्, वन्नु
 यान् सर्वं श्रुत्वा प्रमुदितमानसा नृप, पराक्रमान् विभानुमुतेजयामागुः
 शिवराजधानुषहणार्थं प्रायंसत. श्रीसमर्थान् ते योग्यं मन्याना महा
 मंत्रोपदेशनानुगृह्य कर्तव्यमित्थमुपादिशन् - राजन् ? मानस्य इत्यर्थ
 कर्तव्यं परमात्मभक्तिः, सा च न परमेश्वरमंत्रोपाय विवेका हि
 तथा एतद्व्यक्तमेव भवति, यद्येवमनो मानसः पशुप्रतिभां गच्छति
 वदमानः पशुं दृष्ट्वा इति, पादभेदेषु शिवकर्मात्वा एतद्व्यक्त
 मनुदिशन् सुधी भवति. यथा पादद्वयं शिवकर्मादिप्राप्तये परं

सन्नेनसद्यगम्

परमे'वर्भीतिः सर्वज्ञः परमात्मा मदीयानि पापकृत्यानि
 कृतेण इन्द्रेण वृण्वेदिति मन्वानो मानवः कदापि वन्मत्तो
 वि स्वकर्मवन्वदक्ष्म जायते. राजन् ? इह यत्तु संसारे ते जना
 य वे ईश्वराद्विन्यति. प्रायः 'इन्द्रियारामा इन्द्रियसुखलाभेनैव
 कृत्यतां भाषयन्तो जनाः' इहोपलभ्यन्ते. तस्मात्तेषां पलोन्मत्तानां
 एतेनैकमेयानां नीचानां शासनार्थं राजशक्तिरपेक्ष्यते. स एव
 राजा यः प्रजातां परिपालनेन स्वजीवनं यापयति. अन्ये च यथेच्छं
 सर्वमानाभिरा इव प्रजाभिर्विर्तार्थं इव्यमुपभुञ्जाना राजशक्तं दूषयन्ति.
 यथा च पारलौकिके परमात्ममन्त्रिरूपे कर्मणि सावधानता तथैव
 लौकिकेऽपि. नीचाः स्वापंडोलुपा जना राजानं सुवन्त' कर्तव्य-
 विमुखं विदधति. सत् सावधानेन राज्ञा ते निराकर्तव्याः सद्यनाम
 संमदणीयाः. शिवरात्र ? किं यद्गुना 'मुख्यं हरिकथास्नानं । द्वितीयं
 राजकारणं ॥ तृतीयं सावधानेन । सर्वत्र समवर्तनं' इति निवर्त
 प्यायन् कर्तव्यं पुनः. भगवान् सीतापतिस्त्वां पिरंजीविनं विभाय
 सनातनधर्मं रक्षतु इति.

शिवरात्रमेवममृतोपमं यदुपदेशमाकर्ण्य सन्नुष्टः सर्वत्र साव-
 धानेन सर्वमानः प्रभूतानि परोपकारकार्याण्यकरोत्.

१८ उपसंहारः

- १ पश्चाद्राज्यव्यवस्थाविधानं.
- २ स्वर्गवासः
- ३ गुणदोषविवेचनम्.

(१)

एवं सततं विजयमानः श्रीशिवराजः परोपकारकार्येषु प्रतिदिनं कुर्वाणः परमुत्कर्षं प्राप. एकदा स स्वराजधानीमधिवसान्ते गूढचारमुखेन दिङ्दीश्वरः स्वशासनार्थं दक्षिणापथनियुक्ताय प्रान्ताध्यक्षाय प्रभूतं धनं प्रेषयति ' इति शुभाव. तदानीमेव स्वकीयं प्रब्रवीत् सादिमण्डलमादाय निर्गतोऽकस्मात् मार्गं एव तान् कोशवाहकानाकम्य सर्वान् कोशानात्मसात्कृत्वा महत्या त्वरया राजधानीमायात्भनेन दुःसहेन परिश्रमेणोरसि संजातवेदनो ज्वरितोऽभूत्. तं ज्वरमनवतरन्तं वीक्ष्य भीताः सर्वे सेवकाः कुशलान् वैद्यानाहूय चिकित्सामारभन्त. शिवराजश्च स्वसेनापतिं तथा स्वस्य प्रधानामात्यं दिङ्दीश्वरराज्ये पराक्रामन्तं मनसिकृत्वा स्वावस्थां गोपयन् शशिमेघौ स्वदेहमागन्तुमांशापयामास.

उपसंहारः

कथं तौ विद्वन्मय्य समागतौ समीक्ष्य सन्नुष्टः शिवराजः
 शवं समं समुपस्थितं जानन् स्वराज्यस्यैवसां विद्विषुः
 नवात्संस्था सेनानायकांश्चाहूय जगद-मुद्रः ? अयं हि
 ते ये जसो वृत्रघ्ने, अतः क्वंमई न भविष्यामीति निश्चितकल्पे.
 यो ह्येवसावसरः, यो हि जाततेनावश्य परलोको द्रष्टव्य पर.
 निरे पुष्पाळं साहाय्येन महत् स्वराज्यं संपादितं तस्य साम्प्रथं
 निदा करणीया, यच्च मम वैशुकं पत्वारिहत्सस्वमुद्राय राज्यमा-
 विष्टदंपित्वा कौटिल्यमुद्राय कृतमित्यत्र प्रधान जगदीशहृदये कारणं,
 एते मे मनः श्रेष्ठः संभाजिः कूरु परमानी गामी हीमकोपी राजप-
 त्तर्हः कनिष्ठो राजारामश्च समीचीनगुणोऽपि अद्यापि वयसा बालः,
 दिक्षीभ्यस्तु मदीयमन्तकाले बालश्च प्रतीक्षमाणः पश्चादप्रागत्य
 अस्मिन् राज्यमाक्रम्य पुनरपि न आयांता कन्यका पत्न्यासीदित्यति,
 अग्यतं पुष्पाळं प्रतापतेजसाऽभिभूता विजापुराधीश्वरभृत्य पुनरपि
 सं साहाय्यविष्यन्ति, तदस्मिन् भाविन्वनयं पुष्पाळीकमत्वेन
 विधाय सर्वैरपि स्वकर्माणि कर्तव्यानि, न परस्पर कलह करणीयः,
 अन्तःकलहो न कदापि भवेत्कर, प्रत्युत सर्वनाशकरः, परस्पर
 कलहायमानानो बीभ्व पूर्वा यवना भ्रातात्वं स्वपादान् प्रामात्य
 वपयवशिष्टं मदीयं प्रेम पुष्पाळु, किंवा पुष्पाळुर्वज्रानामार्योणां ते

अथ कथमपि स्वशोकं विभूय सर्वेऽपि अमात्याः शिवराजस्य
 गणदासं स्मरन्तो दुर्गेन्द्राणि विधाय तां पार्श्वी बहिर्यथासावितुं
 र्गनाशापयामासुः ततश्च सर्वेऽर्धेण रामं शिवराजदेहमलङ्कृत्य
 र्पितुं संभूतसाहस्युः तदानीं पुत्रञ्चदेवीनाम शिवराजस्य गृहीत्वा
 म्नी महगमनं पथे वाचकाः ? अस्मिन् जननमरणसाक्षिनि संसार
 के न जाता मृगा वा ? परन्तु शिवराजसदृशं पुण्यभोगं भूयाद्ये
 न्त्वं शिवराजस्य पापुर्बन्धं न शौर्याधीनं नापि स्वाम्याधापनाधीनं
 किन्तु लोकेश्वरनीतिमत्पार्थिनं, शिवराजस्य महत्ता प्रवासनेदस्य महत्-
 तास्यं लक्ष्मणादपि समुपगृह्यतेऽन्तरामये शस्त्रप्रयोगदुःखदेशादित
 षत्, परदातासु मातृवद्वर्तते, सत्प्रजा ? ये स तु प्रत्येकमात्मिका
 भाववर्ततेषां न तथा लोकेश्वरस्य तथा गता 'राजानन्धराजोत्पत्तयाना
 वाजाविधमोहकार्ये' बर्षसपत्ना दासो दुर्गेशा एव समुपगत्यन्ते
 एवमात्मपि सत्प्रजे' न वेदासी मोहसर्वहीन शिवराज सत्प्रजे' तथा
 नीति च म स्वयम्भारत्, इत्येव गजानौदिके' व द'ल्लो' एवमर्जुन
 हीनाया एवतराज, अत्र एव इव इमां भावतन्ती नि' इत्युक्तानि
 ज्ञानान् इ'वा वेपारशासना मपदाति, पा'तु ताव च विदो, लक्ष्म
 मन्त्राणि म शालक इव परोद, दुःखामलतां पुत्रा म' पत्ता सर्वदे
 भुवेन वर्तमाना भावदेव दिव तादु, १३३ एवमेव सर्वेऽपि

वस्तुतस्तु पठनेन तु ह्येव. पारपदेशानन्तस्य कथस्तु शिवराजस्य
 नेत्येवमं वितृभक्तिं योषयति. ये च परभीषकृपासंपादनार्थं स्वीये-
 न एव दुष्कृतिं तेषां रवेव दुष्कृतोपा भवन्ति. लुब्धत्वं लुण्ठकत्वं
 चक्रेण. परन्तु यदि शिवराजो यवनराजप्रदेशं निर्जुण्येतरयवन-
 राजद्विषसपरोऽभविष्यत्तदा स लुब्धो लुण्ठकधाकथविष्यत्.
 नैव कदापि शिवराजः स्वमुखार्थं संपादितां द्रव्यान् कपर्दिकामपि
 कुरुपुत्रोऽत्र. अतुत शिवराजः संपादितस्य द्रव्यस्य सदुपयोगार्थं
 क्विन् सावधानं आसीदित्यत्राहमेकां कथा कथयामि.

एकदा युवराजः सनाजिगजो मृगयार्थं मुद्रति. प्रार्थितोऽन्धा-
 (केतुं द्रव्यमपैक्षत. शिवराजश्च परं निरदृष्ट्वा शिवामपेशा नापूरयत्.
 त्वथ स पुमिरेभेदित कोवानारस्य शरभीषदुष्पाद्य तत एव द्रव्यं
 ग्राह्य इव निर्दोषकमुत्ताद्विप्राय कुच. शिवराजस्तमाह्वय कथामिः
 परमताद्वयत्. अरदप-पुत्रक ? इव च द्रव्यं यथेष्टद्रव्यार्थं न मातृ-
 भूम्या महं प्रदत्त. मातृभूमिरेन इन्वेव वीनान् जनान् रक्षितुमि-
 ष्यति, पडोन्मसान् यवनानुन्मूढयितुं तस्माद्यथा पौरस्य इन्नादर्शरे
 कथामिस्तादने न्यायविहितं तथैव त्वामह ताद्वजानेति.

पापकाः ? कथरिनिवेदित्वाऽनया कथया शिवराजः कथं नि-
 रदृष्ट आसीदिति निवेदिनयेव. परंतुत्वमि परि तस्य लुब्धत्वं तदा
 केरवं तेषां भावार्थमेव जनान् पीडयता अद्वयानिहवसोस्त्वाशीनां

भारतसाधुरत्नमालायाः प्रथमं रत्नम् श्रीमद्वल्लभाचार्यचरितम्

लेखकः

दशरथकरोपाध्वः श्रीपादशास्त्री

[न्यायार्थार्थः, वेदान्तसार्थः, मीमांसासार्थः भाण्डारानन्द]

अस्मिन् चरिते श्रीवल्लभाचार्याणां समग्र चरितं, पुत्रि-
स्वरूपं, तदीयानि तत्वानि, तत्त्वज्ञानं, शङ्कराचार्यादीनां मतानि
स्यैव मतस्यादरणीयत्वे प्रमाणानि सम्यक् निरूपितानि. श्रीमद्व-
भाचार्याणां चरितमन्यदेतादृशं नैव विद्यते. मूल्यम्. २.५०. २५
प्रेषणव्ययः पृथक्.

द्वितीयं रत्नम्—

श्रीरामदासस्वामिचरितम्.

अचिन्तेन प्रकटीभविष्यति

मैत्रेय पी. सी. मंटे.

३० ईमलीगजार, ईशार, सिंगी C. I.

